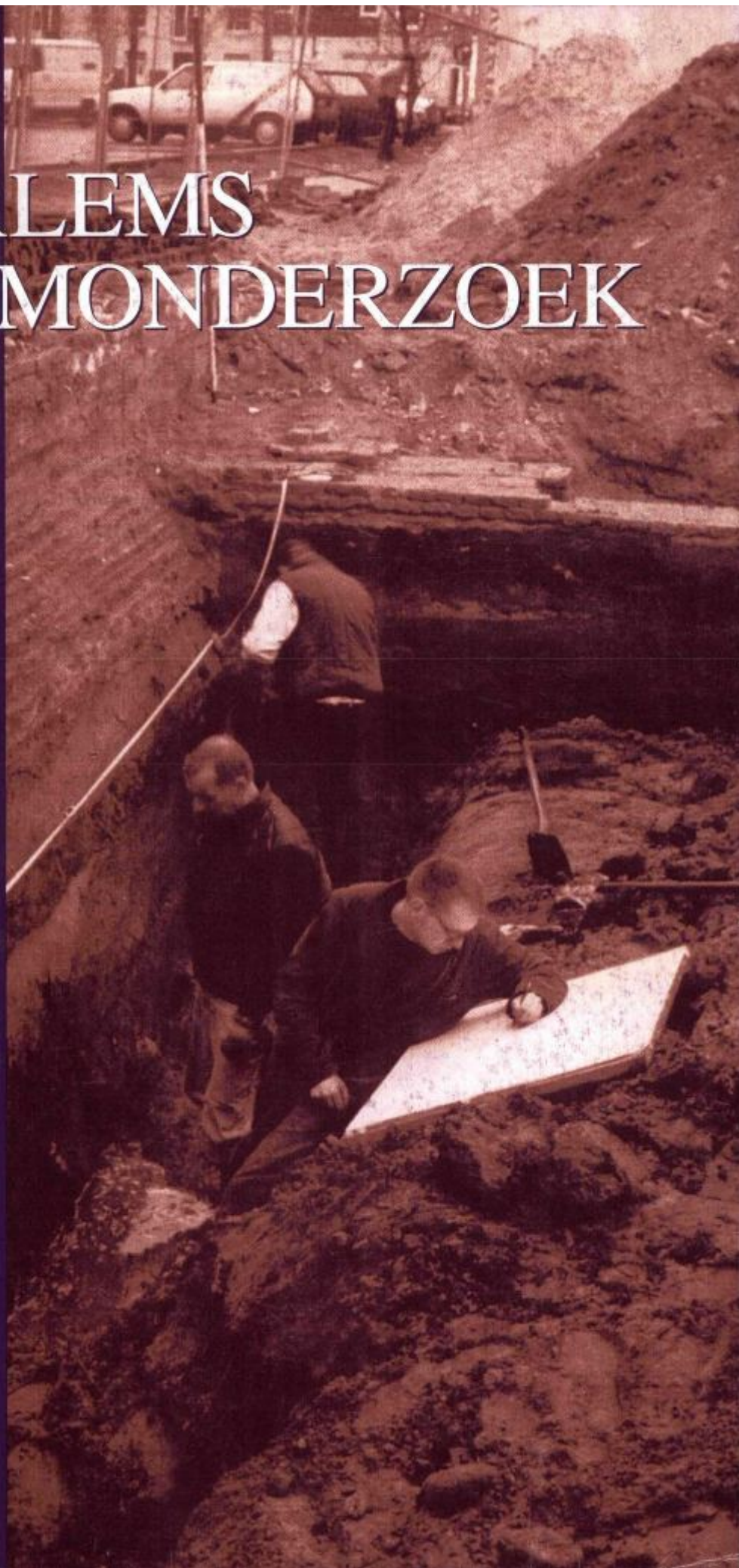

HAARLEMS BODEMONDERZOEK 29

1995

Redactie

J. de Jong

A.M. Numan (Archeologische Werkgroep Haarlem)

Drs J.M. Poldermans (Stadsarcheoloog van de Gemeente Haarlem)

Drs Tanja van der Zon (Archeologische Werkgroep Haarlem)

Redactieadres

J. de Jong

Rijksstraatweg 539III

2025 DE Haarlem

Vormgeving en zetwerk

BACKUP grafisch werktekenen, Amsterdam

Druk

Drukkerij "ERLA", Amsterdam Zuid-oost

Omslag

Opgraving Gedempte Oude Gracht / Gravinnesteeg,
september t/m december 1995.

Bureau Archeologie Haarlem.

Foto: Jos Fielmich

ISSN 1384-0584

Verschijningsdatum 1996

Prijs f 15,-

HAARLEMS BODEMONDERZOEK 29

1995

Uitgave van de Commissie
Oudheidkundig Bodemonderzoek Haarlem

Plattegrond met lokaties van de in dit nummer behandelde onderzoeken en waarnemingen. De nummering correspondeert met die is aangegeven bij de inhoudsopgave.

HAARLEMS BODEMONDERZOEK NR. 29, 1995

INHOUD

1. Eric Jacobs: De Rode Gravin. Archeologisch onderzoek op het terrein tussen Gravinnesteeg en de Gedempte Oude gracht te Haarlem	pag. 3
2. Peter Groeneveld: Het leer van De Rode Gravin	pag. 73
3. Archeologisch Nieuws	pag. 84
4. Kroniek 1995	pag. 87

Eric Jacobs, tijdelijk werkzaam voor het Bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem

De Rode Gravin. Archeologisch onderzoek op het terrein tussen Gravinnesteeg en de Gedempte Oude Gracht te Haarlem

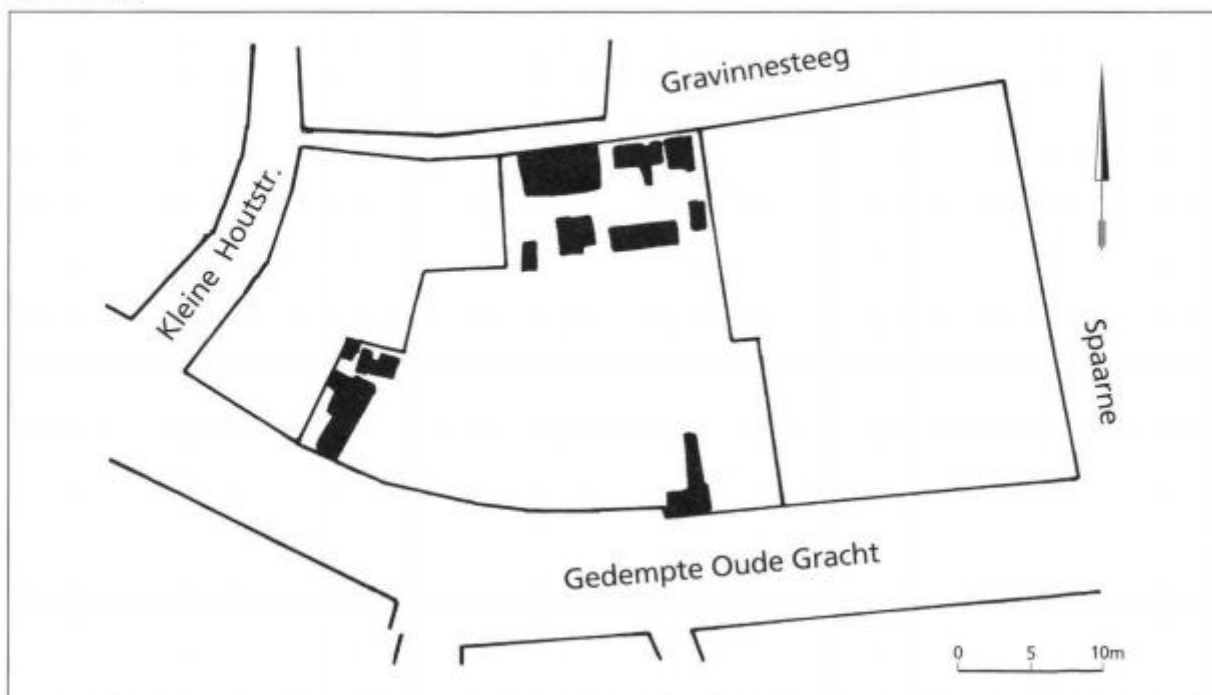
Naar aanleiding van de sloop van de voormalige brandweerkazerne aan de Gedempte Oude Gracht vond in het najaar van 1995 een onderzoek plaats op de lokatie van de percelen Gravinnesteeg 4 t/m 8 en Gedempte Oude Gracht 129 en 135. Vastgesteld kon worden dat het terrein in de 12de eeuw in gebruik genomen was. Een gracht en het daarin aangetroffen bouwpuin gaven aanwijzingen voor de lokatie van voorname bewoning uit de tweede helft van de 13de en de eerste helft van de 14de eeuw. De oudst aangetroffen bebouwingsresten dateren uit de 15de eeuw. Uit de tweede helft van de 16de eeuw tot en met het begin van de 18de eeuw dateren diverse beerputten. Een van deze beerputten bevatte pottenbakkersafval uit het laatste kwart van de 16de eeuw.

brandweerkazerne aan de Gedempte Oude Gracht. Aangezien het onderzoek gelijktijdig met de sloop plaatsvond en er daarnaast, met name op het middenterrein, ook sprake was van grondsanering, kon niet de gehele lokatie onderzocht worden. Ook de hoge grondwaterstand bemoeilijkte het onderzoek. Uiteindelijk werden in diverse fasen negen werkputten aangelegd. Deze waren gelegen ter plaatse van de voormalige nummers Gravinnesteeg 4 t/m 8 en Gedempte Oude Gracht 129 en 135 (afb. 1). Bij de beschrijving van het aardewerk en glas is gebruik gemaakt van het klassifikatiesysteem voor laat-middel-

INLEIDING

Gedurende de maanden september t/m december 1995 werd door het Bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem een onderzoek uitgevoerd op het terrein van de voormalige

Afbeelding 1.
Lokatie werkputten ten opzichte van bestaande bebouwing.
Schaal 1:1000.

eeuws en postmiddeleeuws aardewerk en glas. Deze beschrijvingen zijn met de afbeeldingen in een catalogus aan het eind van het artikel opgenomen. Het heeft betrekking op de afbeelding nrs. 38 en hoger. Bij de introductiebeschrijving van deze catalogus zijn in een bijlage de inventarislijsten van het uit beerputten en een afvalkuil afkomstig materiaal gevoegd.

GEOLOGISCHE GEGEVENS

Het opgravingsterrein ligt ingeklemd tussen de oostelijke grens van de strandwal van Haarlem, min of meer aangegeven door de lijn van de Kleine Houtstraat en de bedding van het Spaarne. De ondergrond bestaat uit veen dat onderdeel vormt van een groot veengebied dat omsloten wordt door de strandwal van Haarlem en die van Heemstede/Spaarnwoude. Dit veen ontstond ongeveer 4800 jaar geleden toen dit gebied door de vorming van de strandwal van Haarlem werd afgesloten voor invloed van de zee. Als gevolg van verzoeting van het milieu en een stagnerende waterafvoer kon toen veengroei optreden. De grens tussen veen en strandwal was daarbij aan wisseling onderhevig. Door een stagnerende hoogte van de waterstand ten gevolge van de algemene zeespiegelrijzing kon het veen tegen de helling van de strandwal opkruipen. Van tijd tot tijd traden er echter ook verstuivingen op waarbij het zand van de strandwal over het veen werd heengeblazen. Dergelijke verstuivingen werden verder in de hand gewerkt doordat de strandwal werd ontgonnen en het oppervlak als gevolg van het kappen van bomen of bossen en door bodembewerking steeds meer aan de invloed van de wind werd blootgesteld. Voorafgaande aan het archeologisch onderzoek zijn boringen uitgevoerd, waarbij kon worden vastgesteld dat op het terrein sprake was van het voorkomen van een dunne zandband in de bovenzijde van het veen, die

het gevolg is van over het toenmalig oppervlak van het veen gestoven duinzand. De bovenzijde van het veen ligt aan de Gravinnesteeg rond de 90 cm - NAP, terwijl deze aan de zijde van de Gedempte Oude Gracht ongeveer op 170 cm - NAP ligt. Dit hoogteverschil is niet te wijten aan een verschil in reliëf van het onderliggende strandvlaktezand. Zowel aan de Gravinnesteeg als de Gedempte Oude Gracht ligt de bovenzijde van het strandvlaktezand rond tussen de 230 - en 220 cm - NAP. Waarom het veenpakket aan de zijde van de Gedempte Oude Gracht minder dik is dan aan de Gravinnesteeg kan met de tijdens het onderzoek verkregen gegevens niet verklaard worden.

Met betrekking tot de bedding van het Spaarne is naar voren gebracht, dat deze in de 12de en 13de eeuw vrijwel tegen de oostzijde van de strandwal aanlag, maar in de omgeving van het opgravingsterrein onduidelijk is.^{2,3} Bij archeologisch onderzoek aan de Kleine Houtstraat zijn op een tweetal locaties ten noorden van de opgraving inderdaad aanwijzingen gevonden dat het Spaarne in een vroegere fase de strandwal raakte. Zo werd op de ene locatie de voormalige Spaarnebedding aangetroffen⁴ en bij de andere locatie aanwijzingen voor een dijkvoet.⁵ Het archeologisch onderzoek in 1995 heeft echter geen aanwijzingen opgeleverd voor een Spaarnebedding ter plaatse. Wel heeft het opgravingsterrein waarschijnlijk deel uitgemaakt van de oeverzone van het Spaarne.⁵ Zo kon worden vastgesteld dat er op het veen sprake was van onder natte condities ontstane organische afzettingen. Waarschijnlijk zijn deze afzettingen het gevolg van het buiten de oevers treden van de rivier, waarbij organisch materiaal heeft kunnen bezinken. De enkele fragmenten aardewerk die in de afzetting werden aangetroffen kunnen zowel met het

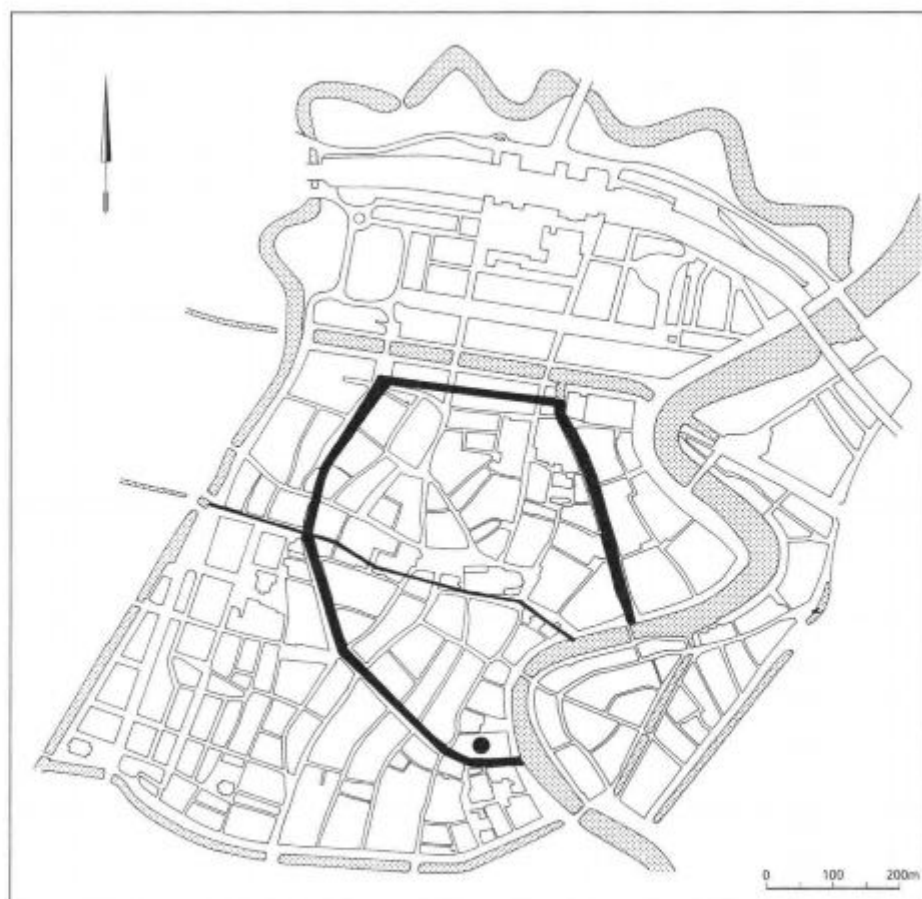
water meegespoeld zijn alswel het gevolg van menselijk handelen zijn. Bovenop deze natuurlijk afgezette organische laag liggen door de mens opgebrachte ophogingspakketten. Vastgesteld kon worden dat de oudste ophoging uit de 12de eeuw dateerde. Als gevolg van deze en latere ophogingen ligt het huidige maaiveld tussen de 110 cm + NAP (Gravinnesteeg) en 90 cm + NAP (Gedempte Oude Gracht).

HISTORISCHE GEGEVENS

Het opgravingsterrein maakt deel uit van de nederzetting die in 1245 stadsrechten verwierf. Deze rechten werden op 23 november 1245 geschonken door graaf Willem II aan de inwoners van het 'oppidum' Haarlem. Over de inrichting en samenstelling van de toenmalige nederzetting is slechts weinig bekend. Waarschijnlijk was er bij de verlening

van stadsrechten al sprake van een stedelijke gemeenschap.⁶ Gezien de oudste vermelding van de naam gaat de oorsprong van de nederzetting zeker terug tot in de tiende eeuw. Waar de kern van deze vroege nederzetting gezocht moet worden en hoe deze eruit zag is niet bekend. Gesuggereerd is dat zij in het noordelijk deel van het huidige centrum gezocht moet worden. Het gaat daarbij om het deel begrensd door de (voormalige) Beek, Gedempte Oude Gracht, Nassaustraart, Ridderstraat, Bakenessergracht en het Spaarne. Het zuidelijk deel, gerekend vanaf de (voormalige) Beek tot aan de Gedempte Oude Gracht en het Spaarne, zou pas in de 12de eeuw in gebruik genomen zijn. De argumenten voor deze hypothese zijn dat in de historische bronnen sprake lijkt te zijn van een administratieve tweedeling in Noord en Zuid van de Beek, dat in het

Afbeelding 2.
Centrum Haarlem.
In zwart is schematisch
weergegeven het tracé
van de 13de eeuwse
verdediging en de loop
van de Beek. De
opgravingslokatie is
aangegeven met een
zwarte stip.

noordelijk deel sprake lijkt te zijn van veel grotere, oudere perceelsgrenzen en tenslotte, dat vrijwel alle vooraanstaande Haarlemse geslachten ten noorden van de Beek woonden.⁷ In de 13de eeuw vormden beide delen echter een geheel en waren omgeven door verdedigingswerken. De aanwezigheid van deze verdedigingswerken kan afgeleid worden uit de historische vermelding dat de Haarlemmers in 1274 hierdoor een aanval van de Kennemers wisten af te slaan.

Aangenomen wordt dat de verdediging uit een gracht bestond die het tracé volgde van de huidige Gedempte Oude Gracht, de Nassaulaan, de Nassaustraat, de Ridderstraat, de Korte Jansstraat en de Bakenessergracht. Bij de aanleg ervan heeft men, zo wordt gesteld, waarschijnlijk in het Noorden gebruik gemaakt van de aanwezigheid van een natuurlijke waterloop.⁸ Het moment waarop de gracht werd aangelegd is echter niet bekend. In de bronnen met betrekking tot de verlening van stadsrechten wordt de aanwezigheid ervan in ieder geval niet vermeld. Wel wordt naar aanleiding van de genoemde aanval gesproken over de aanleg van nieuwe verdedigingswerken.⁹ Deze nieuwe werken volgden het tracé van de reeds aanwezige verdediging. Historische vermeldingen, o.a. uit 1297, wijzen op de aanwezigheid van muren en gracht¹⁰ (afb. 2). Welke delen van de stad ommuurd waren en welke alleen omgracht is nauwelijks bekend. Alleen van de Bakenessergracht is zeker dat daar nooit sprake is geweest van de aanwezigheid van een muur. Meestal wordt aangenomen¹¹ dat er in de 13de eeuw sprake was van een muur die het genoemde traject, afgezien van het deel Bakenessergracht en het Spaarne, geheel omgaf. Tot op heden is van een 13de eeuwse ommuring echter niets aangetroffen. Alleen in het noordelijk deel van de stad zijn

*Afbeelding 3.
Uitsnede kaart Jacob van Deventer, ca. 1560. Het meest donker zijn het Spaarne en de Oude Gracht weergegeven. Het opgravingssterrein ligt ten noorden van de laatste tussen de Kleine Houtstraat en het Spaarne.*

resten bekend van latere fasen van een muur.¹² Op de aanwezigheid van een 13de/14de eeuwse muur langs de Gedempte Oude Gracht zal nader ingegaan worden bij de bespreking van de resultaten van de opgraving aangezien deze volgens bovenstaande ideeën aan of op het tracé van deze oudste stadsmuur gelegen zou zijn.

Er mag echter vanuit gegaan worden dat aan het eind van de 13de eeuw de opgravingslokatie in ieder geval aan de zuid-zijde begrensd werd door een gracht, thans Gedempte Oude Gracht. Aan de west-zijde vormde het Spaarne de begrenzing en aan de oost-zijde de Kleine Houtstraat. Hoewel deze straat pas in de 14de eeuw haar naam kreeg, voert haar oorsprong vermoedelijk terug tot de 12de eeuw.¹³ Over de invulling van dit bouwblok is voor de 13de en vroege 14de eeuw weinig bekend. In de eerste helft van de 14de eeuw was het in handen van Justine de Gouwer, echtgenote van Dirck van Cuyck, Burggraaf van Leiden, waarmee zij rond 1323 getrouwd was. Dit perceel had zij overgehouden aan haar eerste huwelijk met Jan Sceve die in 1319 overleden was.¹⁴ Het is naar deze bewoonster dat de (Burg)Gravinnesteeg, die het terrein aan de noord-zijde begrenst, vernoemd is. Gesteld is dat de oudste vermelding daarvan uit 1348 dateert.¹⁵ In de desbetreffende schenkingsbrief van jaarrenten op vier

huizen aan het St. Elisabeths Gasthuis te Haarlem is echter alleen het woord Burggravin leesbaar.¹⁶ Het daarop volgende fragment tekst is als gevolg van beschadigingen gewist. Gezien het voorafgaande deel lijkt het waarschijnlijk dat naar eigendommen of bezittingen van de Burggravin verwezen wordt en niet naar een straatnaam. De eerste zekere vermelding van de Burggravinnestrade dateert uit 1370.¹⁷

In 1348 was het perceel overgegaan in de handen van Jan Aernout van Bennebroek, de zoon van Justine de Gouwer uit haar eerste huwelijk.¹⁸ Dit blijkt, o.a., uit een vermelding waarin ook over de aanwezigheid van een woning gesproken wordt: 'eene campkijn landts, houdende omtrent III morghen ende gheleghen is binnen der vrihede van Haerlem tusschen Jan Aernouts woninghe voers. ende die uiterste veste van Haerlem te Houte waert, up die Spaerne'.¹⁹

Met het 'campkijn landts' wordt de ook nu Kamp geheten buurt ten zuiden van de Gedempte Oude Gracht bedoeld. Oorspronkelijk heette deze buurt echter het Rozenprieel. Deze naam ging later over op het huidige Rozenprieel. Over de exacte lokatie en

omvang van de in de tekst genoemde woning geven de bronnen geen uitsluit. Waarschijnlijk moet deze op de hoek van de Kleine Houtstraat en de Gravinnesteeg gezocht worden. Het is tenslotte de Kleine Houtstraat die al vanaf de 12de eeuw in gebruik is als weg naar het centrum van de nederzetting.

Ook langs de zijde aan het Spaarne verscheen waarschijnlijk al in een vroeg stadium bebouwing. Op basis van historische gegevens mag deze in ieder geval in de 14de eeuw verondersteld worden.

Het middenterrein zal in eerste instantie alleen in beslag genomen zijn door de achtererven van de bebouwing langs de Kleine Houtstraat en het Spaarne. Wanneer men ook langs de zijde van de Gravinnesteeg is begonnen met bouwen valt op basis van de historische bronnen niet te achterhalen.

De zijde van de Gedempte Oude Gracht was zeker tot het laatste kwart van de 14de eeuw onbebouwd, aangezien hier de stadsgracht en eventuele muur gelegen was. In het midden van de 14de eeuw werd, als gevolg van een toenemende groei van de bevolking, een uitleg van de stad echter noodzakelijk. Zo ontstonden in deze periode de Heilig-

Afbeelding 4.
Uitsnede kaart Thomas
Thomaszoon, ca. 1578.
Weergegeven is het deel
van de stad in de omge-
ving van de Oude Gracht
waar die uitkomt in het
Spaarne. Het opgravings-
terrein bevindt zich ten
noorden van de Oude
Gracht tussen de Kleine
Houtstraat en het Spaarne.

landen aan de zuid-zijde van de gracht. De constructie van een stadsmuur die de nieuwe wijken zou omsluiten werd daardoor noodzakelijk. De bouw daarvan aan het eind van de 14de eeuw schiep de mogelijkheid tot het opruimen van de oude verdedigingswerken en het in gebruik nemen van de vrijkomende terreinen. Al vanaf 1360 wordt in de bronnen de oorspronkelijke stadsgracht aangeduid met het prefix 'oude'.²⁰ In de 15de eeuw ontstond waarschijnlijk de situatie zoals wij die kennen van de 16de eeuwse kaarten, namelijk een bouwblok waarbij aan alle zijden sprake is van bebouwing. (afb. 3 en afb. 4).

Over de bewoners langs de Gravinnesteeg en Oude Gracht in de 15de en 16de eeuw zijn slechts beperkt gegevens beschikbaar.

Aan het eind van de 16de eeuw woonden er in ieder geval ambachtslieden. Zo vermelden de historische bronnen de aanwezigheid van een 'pottenbakkerspoort' aan de zijde van de Oude Gracht en uit de 17de eeuw zijn diverse transacties bekend waar pottenbakkersbedrijven bij betrokken waren. De aanwezigheid van dit ambacht is archeologisch aangetoond door de vondst van pottenbakkersafval en ovenmateriaal.

Tot nu toe zijn op een zestal lokaties in Haarlem resten van een pottenbakkerij aangetroffen.²¹ Daarnaast zijn uit de archieven nog andere lokaties bekend.²² Hoewel op basis van deze gegevens in de 16de en 17de eeuw sprake lijkt te zijn geweest van een concentratie van pottenbakkerijen langs de oost-zijde van de Burgwal en langs de Bakenessergracht, geven de historische bronnen, tezamen met het tijdens de opgraving aangetroffen pottenbakkersafval, aan dat ook langs de Oude Gracht pottenbakkerijen gevestigd waren. De ligging van de pottenbakkerijen langs deze grachten werd ongetwijfeld bepaald door het

feit dat over het water aan- en afvoer van grondstoffen en eindprodukten kon plaatsvinden. Gezien de ligging van de bedrijven in de stad zelf werd deze aanwezigheid van water als afdoend beschouwd voor het brandgevaar dat zij opleverden.

In de tweede helft van de 19de eeuw liet de verversing en doorstroming van het water in de grachten steeds meer te wensen over. Doordat bedrijven en particulieren echter wel hun afval in de grachten bleven storten ontstond er een stankoverlast. Dit leidde ertoe dat men vanaf 1859 begon met met het dempen van de grachten, waaronder de Oude Gracht.

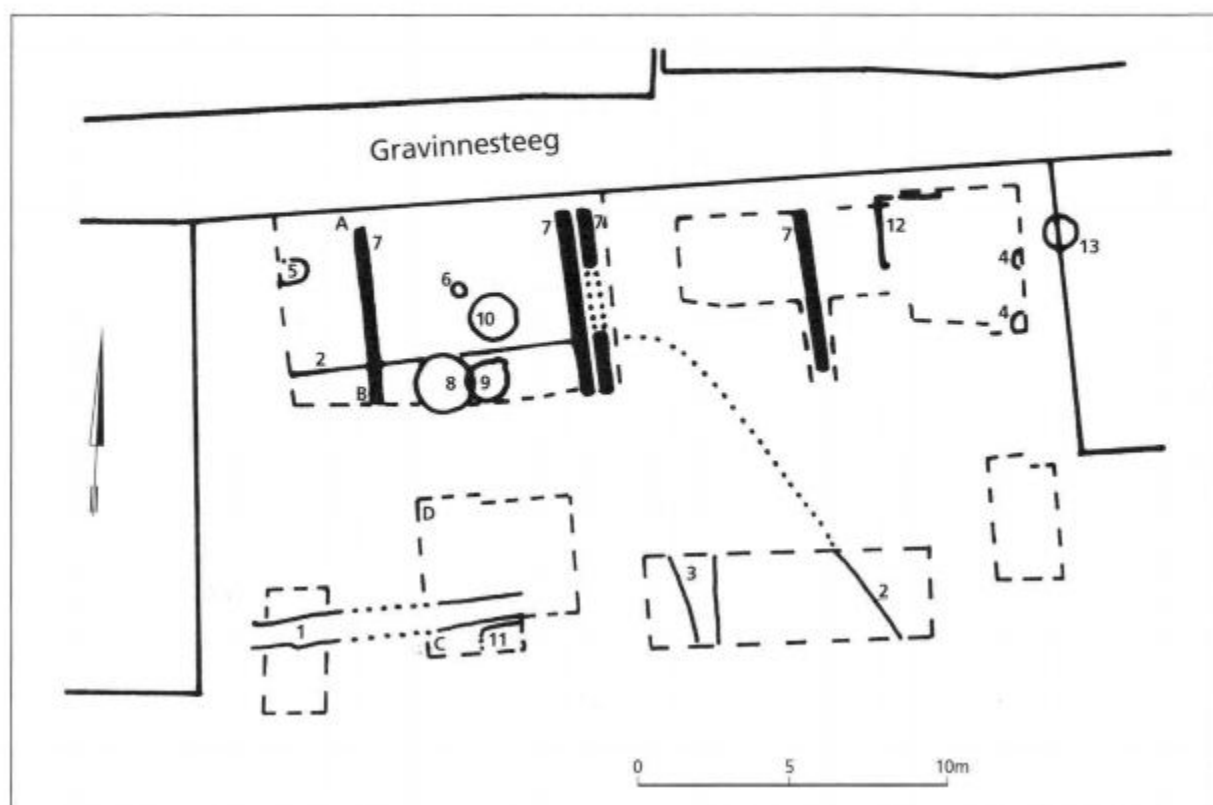
In 1879 werd langs de Gravinnesteeg in opdracht van het Bisdom Haarlem een school, St. Joseph, gebouwd. De gebouwen daarvan werden in de 20ste eeuw opgenomen in de brandweerkazerne, die zich in 1936 aan de Gedempte Oude Gracht had gevestigd en waarvoor een aantal panden had moeten wijken.²³ Aan deze gebruiksfase kwam een eind toen in het najaar van 1995 de brandweerkazerne gesloopt werd om plaats te maken voor nieuwbouw. Hierdoor ontstond ook een mogelijkheid voor archeologisch onderzoek.

De resultaten van het onderzoek aan de Gravinnesteeg enerzijds en de Gedempte Oude Gracht anderzijds verschillen dusdanig van elkaar dat beide delen in eerste instantie apart van elkaar besproken zullen worden.

HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Gravinnesteeg 4 t/m 8

In totaal werden zes werkputten aan de zijde van de Gravinnesteeg aangelegd. Bij de twee meest oostelijk gelegen werkputten kon, als gevolg van de werkomstandigheden, het ongestoorde veen niet bereikt worden. Tijdens het onderzoek lag de nadruk

Afbeelding 5.
Opgravingsplattegrond
Gravinnesteeg 4 t/m 8.
Schaal 1:250.
1) greppel (XII)
2) noordelijke begrenzing
gracht (XIIIb/XIVa)
3) greppel (XIVbc)
4) kuilen (XIVb)
5) kuil (XIVd/XVa)
6) kuil (XIVd/XVa)
7) muurwerk (XVb)
8) beerput III (XVIB)
9) beerput II (XVId)
10) beerput I (XVIIb)
11) kuil (XVIIb)
12) kelder (XVII)
13) waterput III (XVIII/XIX)
A - B) lokatie profiel afb. 9
C - D) lokatie profiel afb. 6

op de bebouwing langs de Gravinnesteeg zelf en de direct daarachter gelegen achtererven, omdat het middenterrein door sloop- en bodemsaneringsactiviteiten niet voor onderzoek beschikbaar was. Uiteindelijk kon de gehele straatzijde en een deel van de achtererven onderzocht worden (afb. 5).

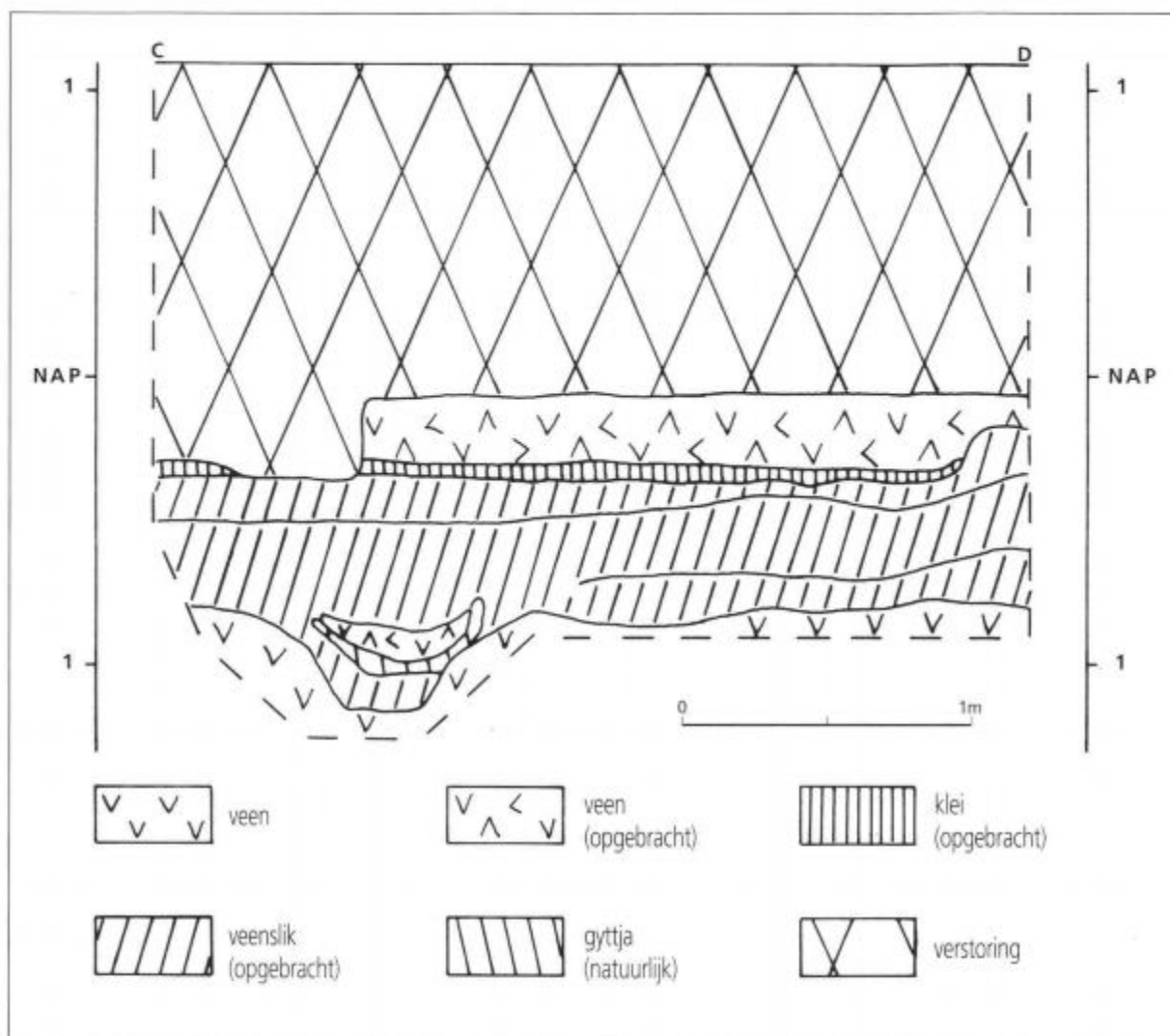
De ondergrond bestaat uit veen waarop een afzetting van organisch materiaal gelegen is. Een exacte datering voor deze organische afzetting is moeilijk te geven, aangezien de enkele aangetroffen fragmenten aardewerk zowel tijdens de afzetting van de laag daarin terechtgekomen kunnen zijn, alsook in een later stadium nagezakt kunnen zijn. Aangenomen wordt dat dergelijke organische afzettingen van na het begin van de jaartelling en, voor het grootste deel, van voor de laat-middeleeuwse stadsvorming dateren.²⁴

De afzetting op de opgravingslokatie is in ieder geval voor het midden van

de 12de eeuw gevormd, aangezien de direct daarboven gelegen ophogingslaag uit deze periode dateert. Hierna heeft op een regelmatige basis ophoging plaatsgevonden. Opvallend is dat tot aan het eind van de 14de eeuw vooral gebruik gemaakt is van organisch materiaal (verder aangeduid als veenslik) en daarna materiaal van een veel wisselender samenstelling. De 17de eeuwse en latere ophogingspakketten waren bij de aanleg van de school in 1879 sterk geroerd en omgezet (afb. 6).

Periode 1150 - 1400

De eerste menselijke activiteiten dateren van rond het midden van de 12de eeuw. Het gaat daarbij om een ophogingslaag die alleen aan de west-zijde van het terrein werd aangetroffen. Vanuit deze ophogingslaag waren enkele kleine kuiltjes en een Oost-West gerichte greppel ingegraven. De greppel was ongeveer 90 cm breed, waarbij de onderkant tot 120 cm - NAP reikte. De vulling bestond uit,

onder andere veenslik. Zowel de greppel als de kuiljes bevatten slechts enkele kleine fragmenten aardewerk. Uit de ophogingslaag van waaruit de sporen waren ingegraven kon echter genoeg aardewerk verzameld worden voor een datering.

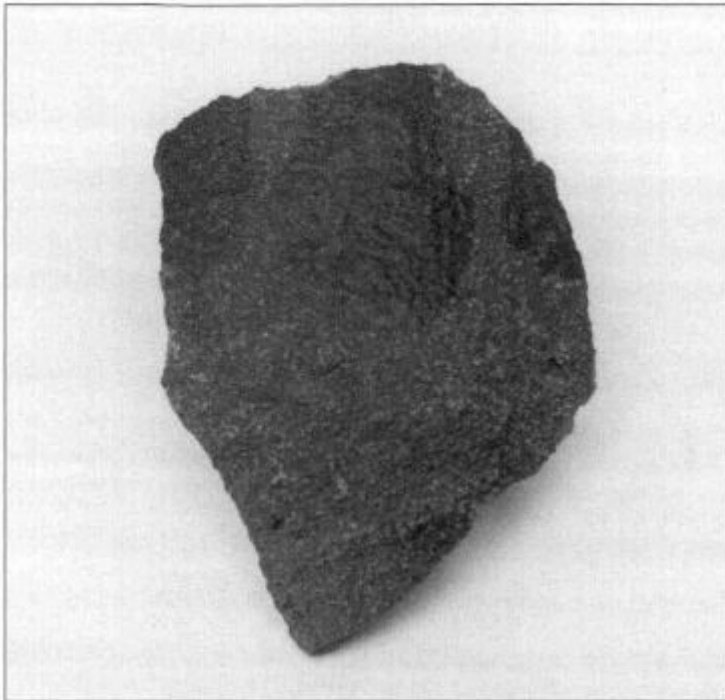
Afgezien van een kleine hoeveelheid kogelpotaardewerk betreft het importmateriaal. Het gaat daarbij om materiaal uit het Rijnland, o.a. Paffrath en rood beschilderd aardewerk. Dit laatste aardewerk wordt ook wel Pingsdorf genoemd naar een van de productiecentra waar dit materiaal vervaardigd werd.

Aangezien het echter ook op andere lokaties vervaardigd werd verdient de neutrale benaming rood beschilderd

de voorkeur. Daarnaast is ook witbakkend aardewerk gevonden dat afkomstig is uit het Maasgebied. Net als bij het roodbeschilderde aardewerk wordt dit witbakkende aardewerk vaak aangeduid met de naam van een van de bekendste productiecentra, namelijk Andenne. Ook hier geldt dat dit echter niet het enige productiecentrum was. De neutrale naam Maaslands wit verdient daarom de voorkeur (afb. 7 en afb. 8).

Aangezien de greppel slechts over een korte afstand gevolgd kon worden, kon geen functie vastgesteld worden. De Oost-West richting zou kunnen wijzen op ontginning van het terrein vanaf de Kleine Houtstraat richting Spaarne.

Afbeelding 6.
Westprofiel
Gravinnesteeg 4.
C - D) lokatie profiel in
werkput, zie afb. 5.

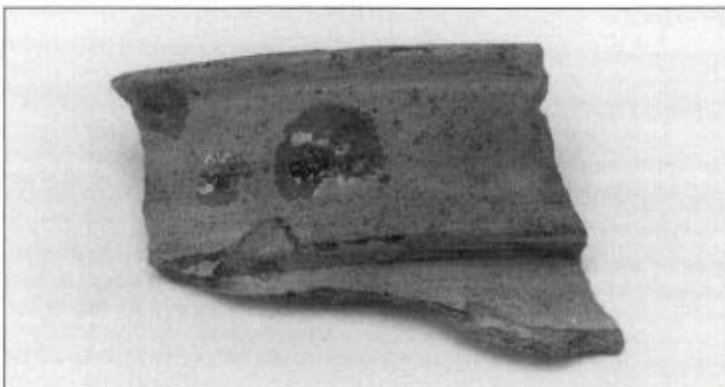

Afbeelding 7.
Fragment rood beschilderd
aardewerk uit het Rijnland,
Pingsdorfachtig. Grootste
afmeting 4 cm.

De aanwezigheid van een ophogings-
laag en bijbehorende sporen wijst
erop dat het terrein rond het midden
van de 12de eeuw al in gebruik geno-
men was en van een 12de eeuwse
Spaarnebedding op deze lokatie kan
dus geen sprake zijn. Het feit dat er
vanaf de 12de eeuw sprake is van een
continue ophoging van het terrein
lijkt erop te wijzen dat de lokatie
vanaf die tijd een onderdeel vormde
van de nederzetting.

Afgezien van genoemde greppel en
kuiltjes werden verder geen sporen
aangetroffen die met zekerheid aan
de 12de of 13de eeuw konden wor-
den toegeschreven.

Afbeelding 8.
Randfragment witbakkend
aardewerk uit het
Maasland, ook wel
Andenne genaamd.
Grootste afmeting 3,5 cm.

Op een gegeven moment is echter
een brede gracht gegraven die een
groot terrein omgeven moet hebben.
Deze gracht liep langs en deels onder
de huidige Gravinnesteeg en boog
aan de oostzijde naar het zuiden.
Tijdens de opgraving werd alleen de
zuidzijde van de gracht met zekerheid
aangetoond. De noordzijde viel deels
onder de huidige Gravinnesteeg en
deels in de twee meest oostelijk
gelegen werkputten die niet geheel
onderzocht konden worden. De
gracht moet, op basis van de op het
terrein uitgevoerde boringen, ter
plaatse van de Gravinnesteeg
minstens zeven meter breed zijn
geweest. Het diepste punt ervan lag
op 170 cm - NAP (afb. 9). Aan de
onderzijde bevond zich een pakket
sterk zandig organisch materiaal.
Hierin werd een tegel gevonden die
in de eerste helft van de 14de eeuw
gedateerd kan worden. De tegel
bestaat eigenlijk uit vier kleine tegel-
tjes van 5.8x5.8x1.5 cm die echter na
glazuren en bakken niet los van
elkaar gesneden zijn. De tegeltjes zijn
voorzien van een witte sliplaag en
donkergroen koperglazuur (afb. 10).
Bovenop deze laag lag een pakket
homogeen organisch materiaal ver-
mengd met aardewerk en grote frag-
menten baksteenpuin (?x15x8 cm,
?x12.5x7 cm, ?x12x7 cm, ?x14x8
cm). Een datering van het bouw-
materiaal in de tweede helft van de
13de eeuw lijkt op basis van de
formaten aannemelijk.

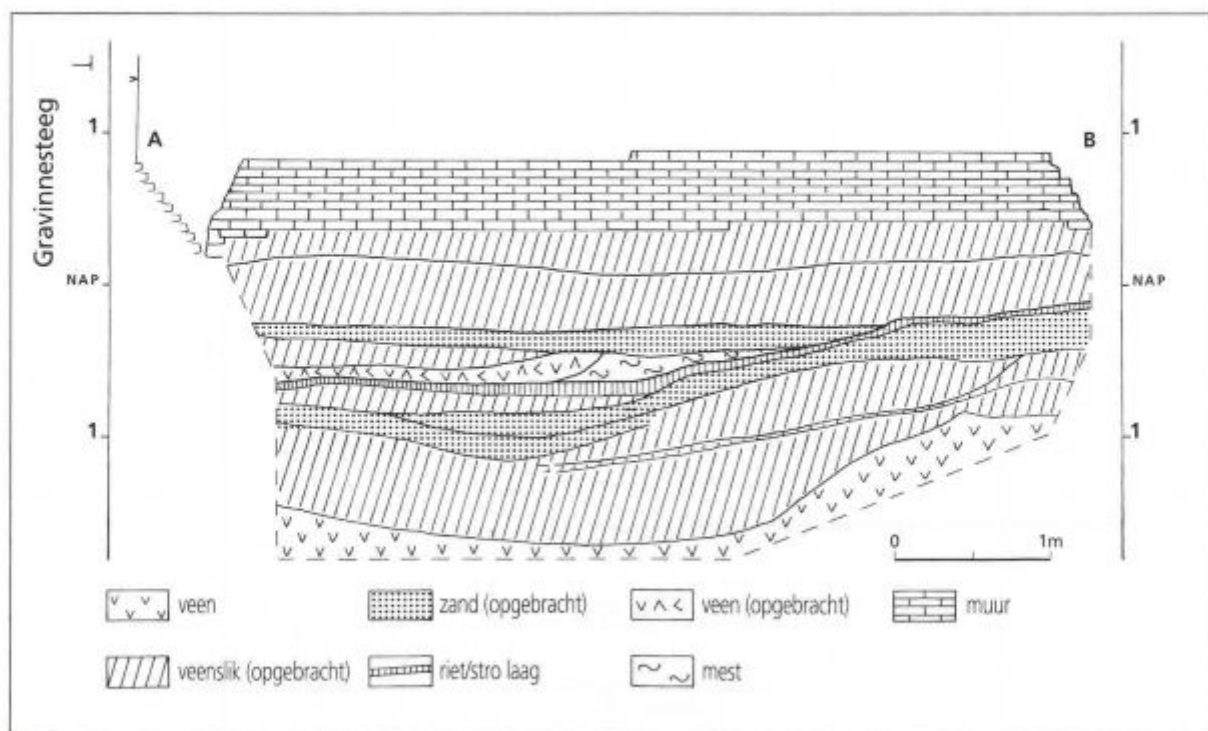
Het aardewerk bestaat, naast fragmenten spaarzaam geglazuurd rood aardewerk, uit steengoed kannen afkomstig uit het Duitse Siegburg. De meeste bezitten een geprononceerde draairibbel op de overgang van hals naar buik. Het exacte type kan op basis van de fragmenten niet worden achterhaald. Dergelijke kannen kunnen vanaf het midden van de 14de eeuw tot in de 15de eeuw gedateerd worden. Eveneens van steengoed vervaardigd is een kan voorzien van zoutglazuur uit het Duitse Rijnland (afb. 39). Deze kan in de tweede helft van de 14de eeuw gedateerd worden. Daarnaast zijn nog enkele kleine roodbakkende, met slib en koper-glazuur versierde, tegeltjes aangetroffen. Op de datering en betekenis van deze tegeltjes zal later worden teruggekomen.

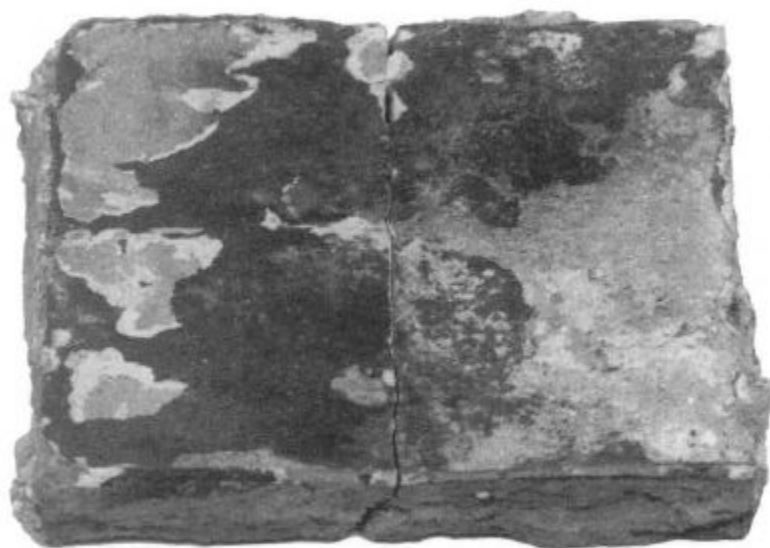
Een andere vondst uit de vulling van de gracht betreft het uiteinde van een zogenoemde pelgrimshoorn. Het fragment is vervaardigd van witbak-kende klei en aan de buitenzijde bijgesneden en spaarzaam voorzien

van groen gevlekt loodglazuur (afb. 11 en 12). Dergelijke voorwerpen werden, zoals de naam aangeeft, vervaardigd ten behoeve van de pelgrims die op bedevaart gingen. Meegenomen op pelgrimsreis blies de bedevaartganger op de hoorn bij het tonen van de relikwieën.²⁵ Het gevonden exemplaar is mogelijk, net als het kanfragment, vervaardigd in het Duitse Rijnland.²⁶

Bovenstaande vulling van de gracht kon over de gehele lengte ervan gevolgd worden. Wanneer de gracht exact gegraven is valt niet met zekerheid te zeggen. Stratigrafische gegevens lijken een datering in de 13de eeuw niet uit te sluiten, maar dit kan door een gebrek aan vondsten in de door de gracht doorsneden lagen niet met zekerheid vastgesteld worden. De onderste zandige laag, betreft mogelijk een natuurlijke opvulling van de gracht uit de laatste fase ervan. De tweede laag, met veel puin, geeft de eindfase aan waarin de gracht werd dichtgegooid. Op basis van het materiaal en de aardewerkverhoudingen

Afbeelding 9.
Noord-Zuidprofiel over
gracht aan Gravinnesteeg.
A - B) lokatie profiel in
werkput, zie afb. 5.

Afbeelding 10.
Roodbakkende
monochroom versierde
tegel afkomstig uit
grachtvulling,
datering XIVA. Afmeting
11.6 x 11.6 x 1.5 cm.

moet deze eindfase in de tweede helft van de 14de eeuw gedateerd worden.

<i>Grachtvulling:</i> (totaalgewicht: 4750 gr.)	
grijsbakkend:	11.0 %
roodbakkend:	47.4 %
steengoed, Siegburg:	36.2 %
steengoed, zoutglazuur:	4.8 %
proto-steengoed/Maasland:	0.6 %

Bovenstaande verhoudingen zijn een goede afspiegeling van de aardewerk-verhoudingen in deze periode in West-Nederland. Het grijsbakkend aardewerk, waaronder fragmenten van een vuurklok met geschulpt handvat, kwam in de tweede helft van de 14de eeuw nog wel voor maar verloor snel terrein aan het roodbakkend aardewerk dat in de 14de eeuw

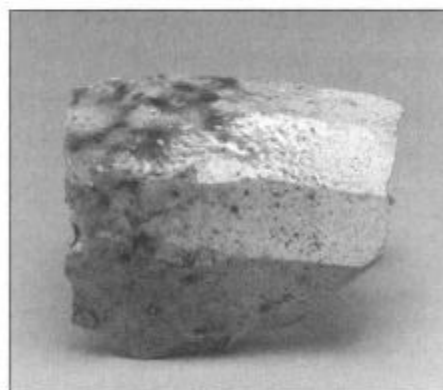
een steeds groter deel ging uitmaken van het dagelijks gebruiksgoed. Deze stijging van het roodbakkend aardewerk ging ook ten koste van het aandeel van steengoed.²⁷

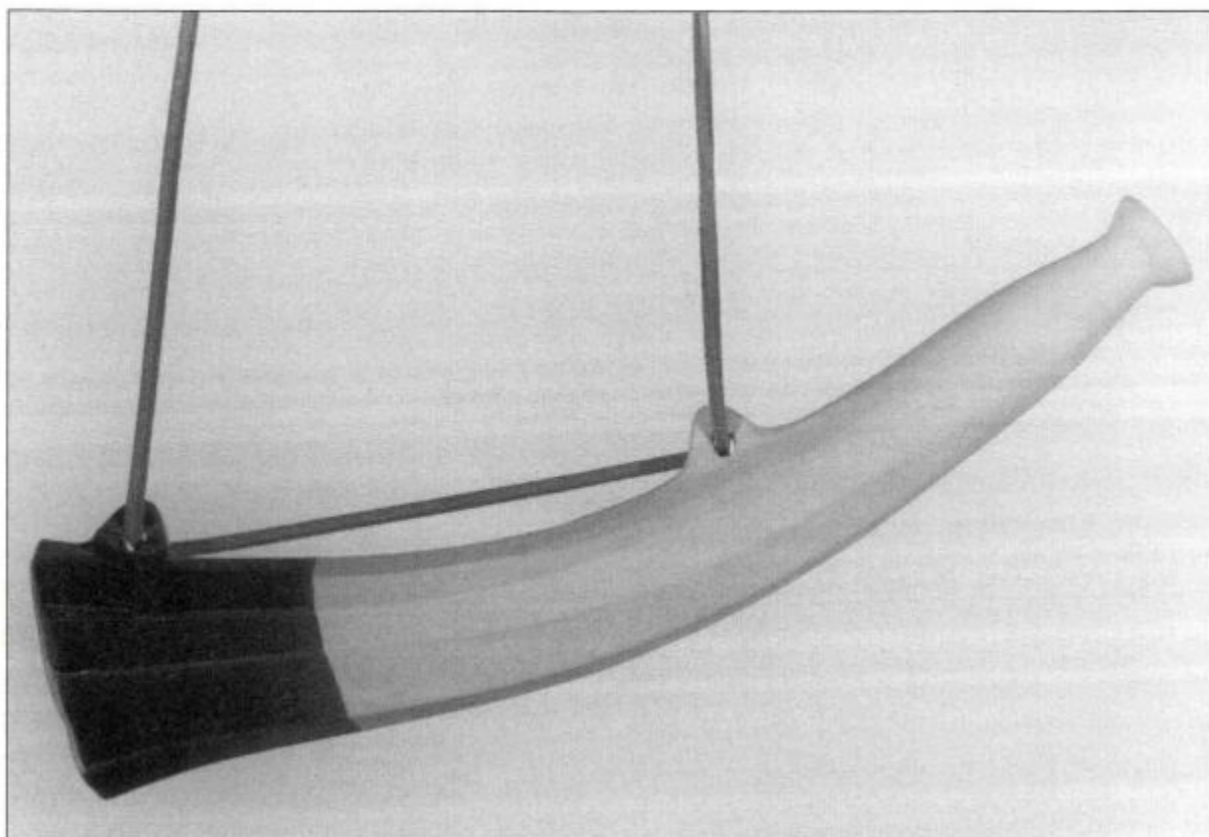
De vermelding van de 'Burggravinnesstrate' in 1370 geeft aan dat de gracht in ieder geval voor deze datum al gedempt was, aangezien zij voor een deel over het voormalig tracé van de gracht loopt.

Waarschijnlijk had de gracht echter al rond het midden van de 14de eeuw zijn functie verloren. Uit deze periode dateert namelijk een greppel in Noord-Zuid richting. De greppel is mogelijk 2 meter breed geweest en was tot minstens 129 cm - NAP uitgegegraven. In de vulling werd een steengoedkan aangetroffen (afb. 38). Hoewel geen directe relatie met de gracht kon worden vastgesteld behoort de greppel, gezien de oriëntatie en ligging ervan, tot een fase waarin de gracht zijn functie verloren had. Dit komt overeen met het feit dat de onderste vulling van de gracht wijst op een periode waarin deze eerst langzaam dicht slibte en pas in een later stadium werd dichtgegooid.

Na de demping van de gracht werd het tracé ervan nog verder opgehoogd. Het gaat daarbij om een dik pakket van zand-, mest-, veen- en veensliklaagjes die onderling sterk in dikte en omvang verschilden. Bij het ophogen moet men zich ervan bewust zijn geweest dat de slappe vulling van de voormalige gracht een risico vormde voor eventuele latere bebouwing erboven. Zo bestond een van de ophogingslagen uit een pakket stro dat waarschijnlijk werd aangebracht om de bovenliggende ophogingslagen meer stevigheid te verlenen. Diverse ophogingslagen waren vermengd met huishoudelijk afval, waaronder een grote hoeveelheid leer. Deze, en uit andere contexten afkomstige leervondsten, worden

Afbeelding 11.
Fragment uiteinde
witbakkende
pelgrimshoorn. Lengte
5 cm. Datering XIV b/c.

apart besproken.²⁸ Tussen het opbrengen van de ophogingspakketten heeft weinig tijd gezeten, aangezien alle op basis van het spaarzaam geglazuurde roodbakende aardewerk en de fragmenten steengoed uit Siegburg aan het eind van de 14de eeuw gedateerd konden worden. Vermeldenswaard is de vondst van wat waarschijnlijk een houten bordje is. Het is vervaardigd van het hout van een zwarte/grauwe els en heeft een plat bovenvlak op een lage ronde voet (afb. 13).²⁹

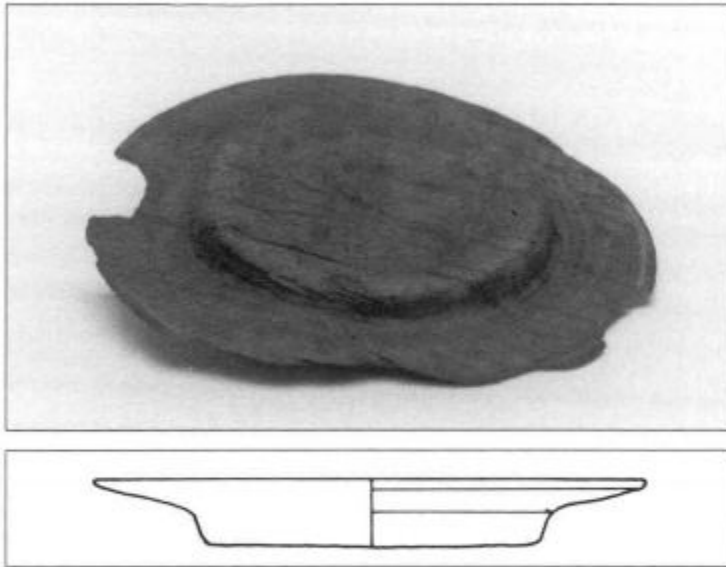
Buiten het tracé van de voormalige gracht ontbreekt het bovengenoemd pakket van ophogingslagen. Hier heeft wel ophoging plaatsgevonden maar daarbij is gebruik gemaakt van hetzelfde veenslikmateriaal als in voorafgaande eeuwen. Deze ophoging met veenslik, die gezien het voorkomen van verschillende lagen in meerdere stadia heeft plaatsgevonden, loopt door tot het begin van de

15de eeuw. Aan de oostzijde werden in dit pakket twee kuilen uit het eind van de 14de eeuw aangetroffen.

Aangezien zij deels buiten de opgraving vielen konden zij niet geheel onderzocht worden. De kuilen zijn zo'n 20 tot 30 cm diep en de vulling onderscheidt zich niet sterk van de veenslikophoging waarin ze zijn uitgegraven. Beide kuilen bevatten enkele fragmenten spaarzaam geglazuurd roodbakend aardewerk en steengoed uit Siegburg. Daarnaast werd in een van de kuilen een grote hoeveelheid bot aangetroffen.

Behalve bovenstaand materiaal bevatten beide kuilen nog een andere vondstgroep. Het gaat om kleine roodbakende tegeltjes die versierd zijn met slib en loodglazuur. Door de combinatie van slib en/of loodglazuur, al dan niet met toevoeging van koperoxide, zijn de tegeltjes voorzien van een roodbruine, gele, groene of bijna zwartgroene bovenzijde. Door de kleurverschillen waren dergelijke

*Afbeelding 12.
Replica van pelgrimshoorn.
Vervaardigd in
Langerwehe.
Lengte 28 cm.*

Afbeelding 13.
Vermoedelijk bord van
zwartelgrauwe els, hoogte
1.6 cm, diameter 12.4 cm,
datering XIVd.

tegeltjes bij uitstek geschikt voor het leggen van mozaïekvloeren. De tegeltjes komen in verschillende formaten en uitvoeringen voor, onder andere vierkante, driehoekige en rechthoekige exemplaren (afb. 14). Dergelijke tegeltjes en de mozaïekvloeren die er mee gelegd waren betreffen een luxe-artikel dat niet voor ieder huishouden was weggelegd. In Utrecht zijn dergelijke vloeren bijvoorbeeld alleen aangetroffen in kerken, kloosters en huizen van rijke kooplieden. Tot nu toe is ook alleen in Utrecht een oven aangetrof-

fen waarbij vastgesteld kon worden dat dergelijke tegeltjes daar geproduceerd werden. Dit bedrijf produceerde de tegeltjes vanaf het eind van de 13de eeuw tot in de eerste helft van de 14de eeuw.³⁰ Aangezien tot nu toe alleen in Utrecht de productie van dergelijke tegeltjes is vastgesteld mag worden aangenomen dat de aangetroffen exemplaren daar vervaardigd zijn.

Naast de monochroom gekleurde tegeltjes werden in Utrecht ook tegels gefabriceerd die voorzien waren van een ingestempeld figuur. Dit figuur werd opgevuld met witte slib waardoor er een contrast ontstond met de rode ondergrond. De gehele tegel werd daarna voorzien van een loodglazuur, al dan niet met de toevoeging van koperoxide. Dergelijke met een figuur versierde tegels werden, afhankelijk van het figuur, als individueel versieringselement gebruikt, alsook als onderdeel van een groter figuur dat pas zichtbaar wordt als meerdere tegels aaneengesloten worden. Een tegel met een ingestempeld figuur is gevonden in de ophogingslaag waarin de kuilen waren uitgegraven. Het betreft een half exemplaar met een H-vormige versiering

Afbeelding 14.
Roodbakkende
monochroom versierde
tegels, divers formaat,
datering XIVA.

Afbeelding 15.
Roodbakkende tegel
met ingestempeld figuur
?x11.3x2 cm,
datering XIVA.

(afb. 15). In deze laag en in de ophoging boven de kuilen zijn ook nog meer kleine monochroom versierde tegeltjes aangetroffen. Totaal zijn in de twee kuilen 28 vierkante en 11 driehoekige exemplaren gevonden, terwijl de ophogingslagen 23 vierkante, 4 driehoekige, 1 langwerpige en 1 tegel met ingestempeld figuur opleverden. Monochroom versierde tegeltjes zijn wel eerder in Haarlem gevonden³¹, maar nog nooit in zulke grote aantallen bij elkaar. Daarnaast leverde ook de vulling van de eerder genoemde gracht totaal 11 vierkante exemplaren op.

Opvallend is dat de tegeltjes, afgezien van een enkel exemplaar, alleen aan de zijde van de Gravinnesteeg gevonden zijn. Het voorkomen van deze tegeltjes, tesamen met het slooppuin in de gracht, lijkt erop te wijzen dat aan de zijde van de Gravinnesteeg een voornaam bakstenen pand gestaan heeft dat, op basis van de tegeltjes, in de eerste helft van de 14de eeuw voorzien was van mozaïekvloeren. Als daarnaast ervan uitgegaan wordt dat de aangetroffen

gracht mogelijk de erfscheiding van dit pand vormde met de omringende percelen ontstaat een indrukwekkende bebouwing. De omvang en ligging van het pand op het door de gracht omgeven perceel is door het ontbreken van bouw- of uitbraaksporen onbekend. Op basis van het tracé van de gracht en de verspreiding van het bouw materiaal op het terrein ging het om een vrijstaand pand op de hoek Kleine Houtstraat/Gravinnesteeg. De voorzijde zal, gezien de ouderdom en belangrijkheid van de straat, naar deze zijde gericht zijn geweest.

De oorsprong van het pand zou, op basis van de aangetroffen bakstenen, in de tweede helft van de 13de eeuw gezocht kunnen worden. Of toen ook al sprake was van een gracht is onduidelijk. In de eerste helft van de 14de eeuw is in ieder geval sprake van een gracht. Mogelijk is dit het perceel en bijbehorend pand dat genoemd wordt als het bezit van Justine de Gouwer.

Dergelijke omgrachte terreinen met daarop een huis worden in de literatuur wel omschreven als 'moated

sites' of 'begraven hofstad'.³² Zij vormden de behuizing voor de adel en de enigszins welgestelde elite. De grachten bij dergelijke 'moated sites' waren minstens vijf en soms zelfs wel meer dan 10 meter breed maar dienden in de eerste plaats als status symbool en minder als verdediging. Over het algemeen zijn de grachten, net als degene die is aangetroffen, vrij ondiep. Dergelijke 'moated sites' worden echter vrijwel alleen buiten de stedelijke nederzettingen aangetroffen en lijken gekoppeld te zijn aan een bij de woning behorend boerenbedrijf. Een andere mogelijkheid is dat het hier een woontoren betreft. Dergelijke woontorens waren eveneens omgeven door een gracht en diende als de behuizing van de adel. Zij waren vooral populair aan het einde van de 13de- en het begin van de 14de eeuw en worden ook in een stedelijke context aangetroffen.³³ Doordat er echter geen resten van het huis zelf zijn gevonden kan niet met zekerheid bepaald worden om wat voor type behuizing het hier gaat. De aanwezigheid van een gracht wijst in ieder geval op voorname bewoning.

Vanaf het midden van de 14de eeuw traden er echter veranderingen op.

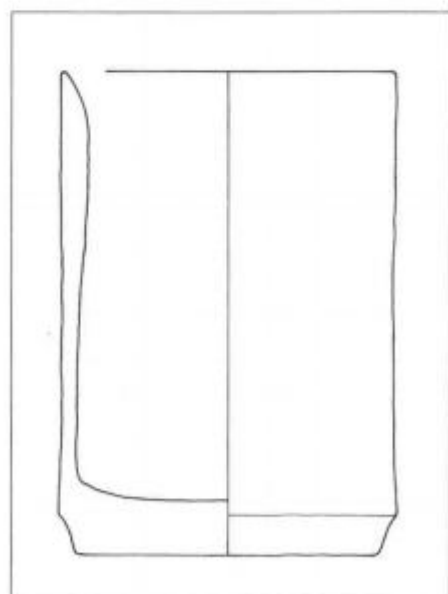
De gracht slibte langzaam dicht en werd voor het einde van het derde kwart van de 14de eeuw gedempt. Gezien het voorkomen van baksteenfragmenten werd ook het pand geheel of gedeeltelijk gesloopt. Deze herinrichting van het terrein zou mogelijk verband kunnen houden met het feit dat het terrein in 1348 overging in handen van Jan Aernout van Bennebroek.

Op basis van de Noord-Zuid gerichte greppel en de ophogingspakketten ter plaatse van de voormalige gracht, richt men zich bij het gebruik van het terrein nu ook op de noordelijke begrenzing ervan. Dit sluit aan op de vermelding van de Gravinnesteeg in 1370. De functie van de steeg was ongetwijfeld om een verbinding te vormen tussen de Kleine Houtstraat en het Spaarne.

Periode 1400 - 1600

Nadat de gracht gedempt was en het terrein was geëgaliseerd is het terrein verder opgehoogd. Daarbij heeft men zowel gebruik gemaakt van zandig materiaal als van veenslik. Deze ophogingslagen dateren uit het begin van de 15de eeuw. Aan de bovenzijde van dit pakket werden een tweetal kuilen aangetroffen. Een daarvan, aan

Afbeelding 16.
Kop van populierenhout,
hoogte 15.9 cm, diameter
11 cm, datering XIVd/XVa.

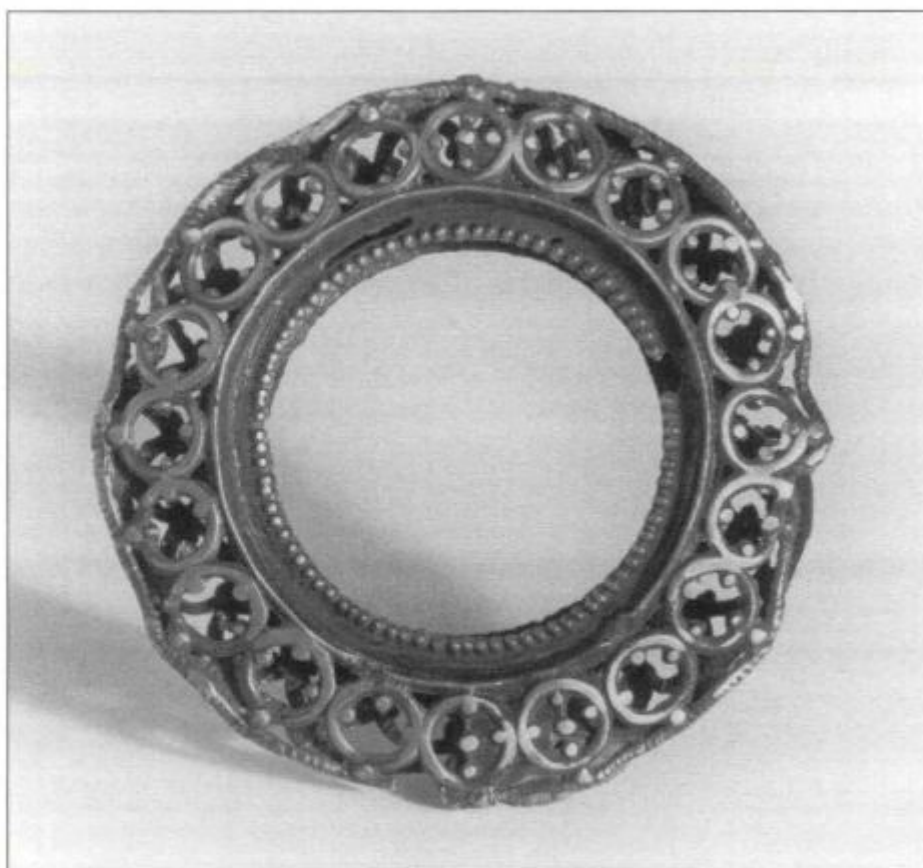
de westzijde van het terrein was gevuld met mest. In de vulling werd een houten kop aangetroffen van populierenhout. De gebruikte houtsoort en het feit dat de kop in de lengterichting is uitgeboord maken de aanwezigheid van een dikke bodem noodzakelijk. Populierenhout heeft namelijk brede houtvaten die, ook als het hout niet meer leeft, als transportkanalen blijven fungeren. Doordat de houtvaten de bodem van de kop in de lengterichting doorsnijden is een dikke bodem dus noodzakelijk om lekkage tegen te gaan (afb. 16).

De andere kuil leverde naast een vrijwel complete leren schoen enkele fragmenten spaarzaam geglazuurd roodbakkerd aardewerk en steengoed op. De schoen betreft een half hoge vorm die doormiddel van staartknoppen op de wreef gesloten werd. Dergelijke schoenen werden voornamelijk door kinderen gedragen. Ook

het aangetroffen exemplaar betreft een kleine maat. Dit type komt voor vanaf het begin van de 14de tot in de eerste helft van de 15de eeuw.³⁴ Nadat het terrein was opgehoogd verschenen de eerste huizen langs de zijde van de Gravinnesteeg. Hiervan zijn een viertal muurresten aangetrof-

Afbeelding 17.
Detail kaart Thomas
Thomaszoon, ca. 1578.
Voormalige panden aan
de Gravinnesteeg op
de opgravingslocatie.
Zie ook afb. 4.

Afbeelding 18.
Zilveren reliekhouders?,
dikte 2.5 cm, diameter
3.7 cm, datering XVIB.

Afbeelding 19.
Tol van essenhout, hoogte
5.8 cm, diameter 4.6 cm,
datering XV/B.

fen. Voor- en achtergevels ontbreken doordat deze bij de bouw van de school in 1879 verwijderd zijn. Op basis van de baksteenformaten (25x12x5 cm) kan de aanleg van de panden rond het midden van de 15de eeuw gedateerd worden. Doordat op dit moment nog weinig bekend is over baksteengebruik in Haarlem door de eeuwen heen en gekoppeld aan het feit dat Haarlem geen eigen baksteenfabricage kende maar bakstenen van elders importeerde, is deze datering niet meer dan een indicatie. Zeker is in ieder geval dat de panden direct in steen zijn opgezet en niet voorafgegaan werden door houtbouw. Op de kaarten van Jacob van Deventer uit ca. 1560 en Thomas Thomaszoon uit 1578 staan op de lokatie van de opgraving een drietal panden aangegeven (afb. 17).

Waarschijnlijk betreffen de aangetroffen muurfragmenten de oudste opzet van deze panden. Naast de genoemde muurresten zijn geen zij- of tussengevels aangetroffen die wijzen op veranderingen van de in de 15de eeuw opgezette percelering en bebouwing.

Bij de sloop van het pand en/of de bouw van de school moet de bovengrond sterk geroerd zijn. Aan de zijde van de Gravinnesteeg werden vrijwel geen kuilen of ophogingen aangetroffen die in de 16de eeuw of later gedateerd konden worden. Alleen diep gelegen funderingen, zoals muren en beerputten, waren aan vernietiging ontsnapt. Tot deze laatste categorie behoorden twee beerputten (BP II en BP III). De putten waren inpandig en vormden in het laatste kwart van de 16de eeuw een geheel. Beerput II was namelijk door beerput III heen gezet waarbij de laatste als overloop fungeerde. Beerput III heeft daarvoor wel zelfstandig gefunctioneerd aangezien boven de bij deze fase behorende vulling, bestaand uit vette bruine beer, sprake was van een zandlaag die gekoppeld kon worden aan de aanleg van beerput II. Deze beerlaag bevatte echter geen aardewerk. Wel werden een zilveren reliekhouders, enkele houten voorwerpen en een mesheft met houtbeslag aangetroffen.

De reliekhouders bestaan uit een binnenring en een opengewerkte buitenrand. De binnenring heeft een doorsnede van 2.5 cm en een breedte van 0.6 cm. Net onder de rand is deze aan de binnenzijde onder en boven verbreed en versierd met een fijn parelrandje. De buitenrand bestaat uit van zilverdraad gevormde cirkels van ± 0.4 cm doorsnede die aan boven en onderzijde van de binnenring bevestigd zijn. Aan de buitenzijde zijn de cirkels met elkaar verbonden via een zilverdraadje. De totale diameter is 3.7 cm. Aan een zijde lijkt sprake te zijn van kleine haakjes die mogelijk bestemd zijn om een voorwerp in de binnenring vast te klemmen. (afb. 18).

De houten voorwerpen betreffen een uit essenhout vervaardigde tol die op de buik versierd is met twee ingegroefde lijnen (afb. 19), een onder-

Afbeelding 20.
Onderschoen van
wilgenhout, lengte
25,5 cm, breedte 8 cm,
datering XVID.

schoen (afb. 20) van wilgenhout, een rond eikenhouten deksel (afb. 21), een houten steel en een fragment van een bouwelement. Het beslag van het mesheft bestaat uit twee houten plaatjes die onversierd zijn, afgezien van een doorboring aan de bovenzijde (afb. 22).

De vulling van beerput II bestond eveneens uit vette bruine beer die overgevloeid was in beerput III. Op basis van het aardewerk kan het vondstcomplex in het laatste kwart van de 16de eeuw gedateerd worden. Het roodbakkerd aardewerk maakt 50% van de ceramiek uit en bestaat uit (fragmenten van) vijf grappen en een spaarpot. De andere 50% bestaat uit witbakkend aardewerk, waaronder (fragmenten van) een bord, kom en een bakpan. Daarnaast is sprake van een glazen beker en fragmenten vensterglas (zie Bijlage beerputinventarisatie).

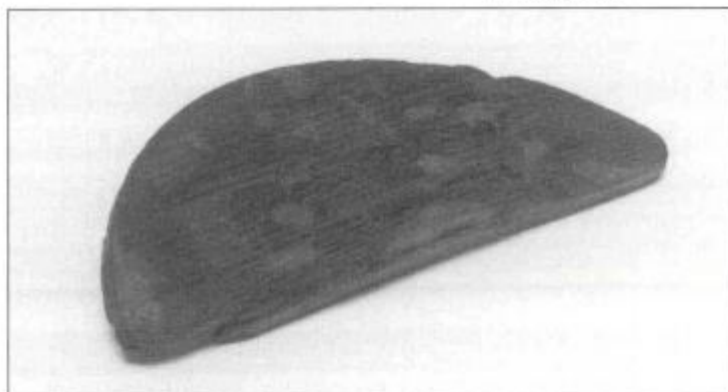
Periode 1600 - 1700

In de 17de eeuw werd een van de panden langs de Gravinnesteeg aan de straatzijde voorzien van een klein keldertje. Het keldertje was 2,4 m breed en minstens 2 m lang. De wanden bestonden uit 1-steens muurtjes (Onderzijde 4 cm + NAP, baksteenformaat 17/18 x 7.5/8.5 x 4 cm), waarbij bij de aanleg ervan ook gebruik gemaakt was van ouder bouw materiaal. De vloer bestond uit vierkante, ongeglazuurde roodbakkerende tegels

van 25x25x3 cm (onderzijde 11 cm + NAP). Bij de afbraak van het pand was het keldertje dichtgestort met slooppuin.

Nabij de eerder genoemde beerputten lag een derde beerput die in de

Afbeelding 21.
Eikehouten deksel,
diameter 20 cm,
datering XVID.

tweede helft van de 17de eeuw en het begin van de 18de eeuw gedateerd kan worden (BP I). De vulling bestond uit donkerbruine tot lichtbruine beer.

Afbeelding 22.
Houten mesbeslag,
lengte 10 cm, breedte
2 cm, datering XVID.

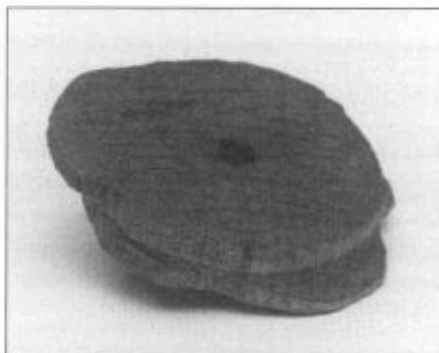
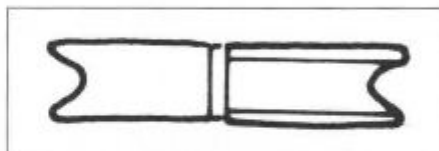

Afbeelding 23.
Tinnen beker, ongemerkt.
Aan onder en bovenzijde
versierd met een
gegraveerde lijn.
Hoogte 7.5 cm, diameter
8 cm, datering XVIIIB.

Het materiaal bestaat uit roodbak-
kend- en witbakkend aardewerk,
majolica, faïence en steengoed (zie
Bijlage beerputinventarisaties). Ook
werd een tinnen beker aangetroffen
(afb. 23). Daarnaast bevatte de beer-
laag 26 fragmenten leer. Het betreft
zolen of zoolonderdelen en versneden
stukken bovenleer. Het minimaal aan-
tal exemplaren is drie waarbij het niet
mogelijk is om een bepaald type vast
te stellen.

Naast bovengenoemde voorwerpen
werden fragmenten van tenminste
15 kleipijpen aangetroffen. Allen zijn
ongemerkt. Wel is een exemplaar op
weerszijde van de ketel voorzien van
een figuur. Het gaat daarbij om de
afbeelding van een melkmeisje.

Afbeelding 24.
Esdoornhouten voorwerp,
hoogte 0.9 cm, diameter
4 cm, datering XVIIIB.

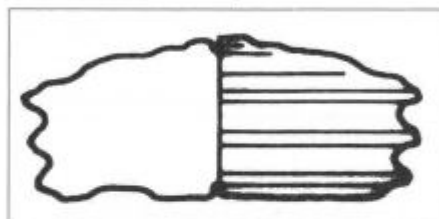
Een aantal andere zijn voorzien van
een zij- en vormmerk:

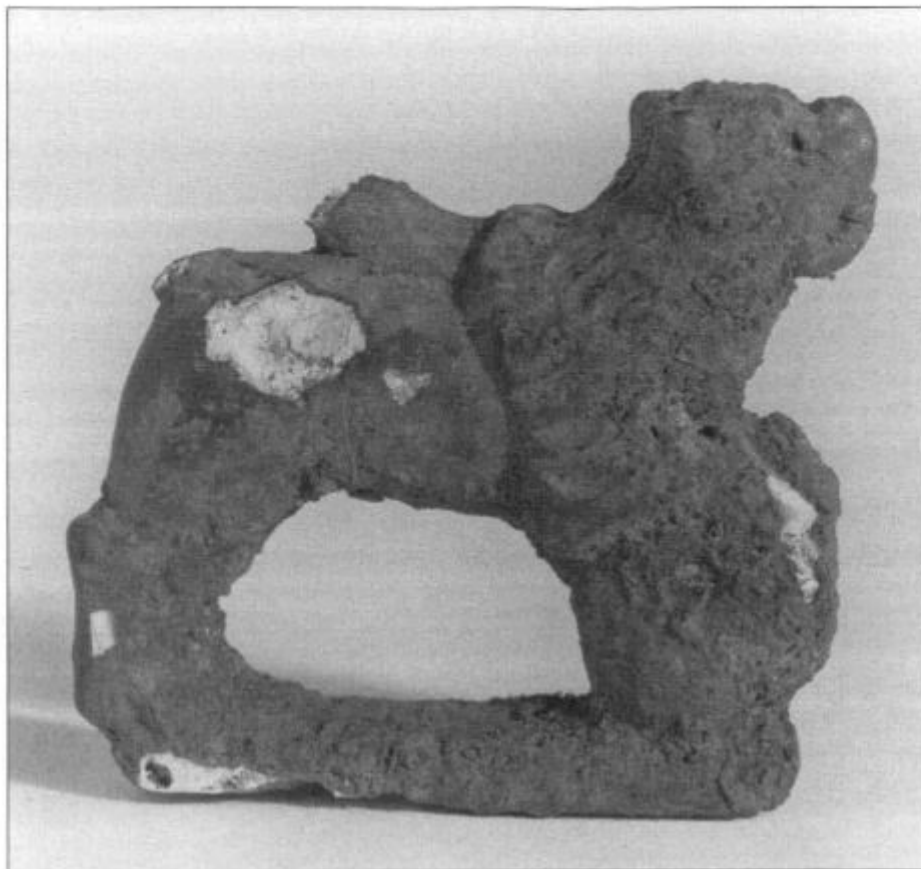
4-bladige roos + vormmerk V	1
4-bladige roos + vormmerk kroon	1
4-bladige roos + vormmerk indet	2
Een steelfragment is voorzien van een versiering van bloemstengels.	

Tevens werden een aantal voorwer-
pen van hout en been aangetroffen.
De functie van de houten voorwerpen
is onduidelijk. In beide gevallen gaat
het om ronde schijfjes esdoornhout
die rondom gegroefd zijn. Mogelijk
betreft het versieringselementen (afb.
24 en 25). Van gips is mogelijk een
speelgoedbeest vervaardigd. Het is
een hond die met zijn voorpoten op
een bal staat. (afb. 26).

De samenstelling van het vondstcom-
plex wijst op afval van een doorsnee
tot welgesteld huishouden.³⁵ Het
geringe percentage van voorwerpen
die betrekking hebben op voedsel-
bereiding in verhouding tot die van
tafelgerei is wel opvallend maar past
in het beeld van een afnemend
belang van deze functiegroep in het
aardewerk door de tijd heen.

Afbeelding 25.
Esdoornhouten voorwerp, hoogte 2 cm,
diameter 4.8 cm, datering XVIIIB

*Afbeelding 26.
Mogelijk van gips
vervaardigd speelgoed.
Hond op bal, 4.2 x 4.5 cm,
datering XVIII.*

Een reden hiervoor is dat men in toenemende mate overging tot voedselbereiding in metalen vaatwerk. Daarnaast ontstond er, o.a. door veranderende voedingspatronen, een toenemende diversiteit in eetgerei. Ook werd het houten tafelgerei steeds meer vervangen door aardewerk.³⁶

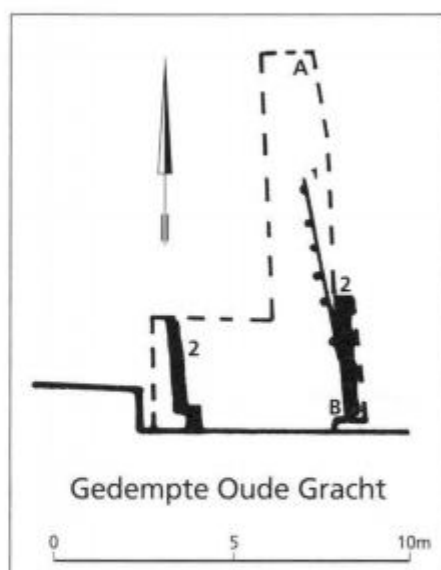
Aan de west-zijde van het terrein werden op het achtererf nog een tweetal 17de eeuwse kuilen aangetroffen. Het daaruit afkomstige materiaal bestaat uit fragmenten roodbakend aardewerk, faience en enkele kleipijpen.

Bij het machinaal verwijderen van de bovengrond werd hier ook een vondstconcentratie uit de eerste helft van de 17de eeuw aangesneden. Mogelijk gaat het om een dump van materiaal afkomstig uit een geleegde beerput. Het aardewerk is zeer frag-

mentair en elk individu bestaat slechts uit enkele scherven. Onder het materiaal bevindt zich wel een porseleinen bord dat op basis van, o.a. de decoratie, in het eerste kwart van de 17de eeuw gedateerd kan worden (afb. 98).³⁷ Porselein met deze karakteristieken werd in China speciaal voor de export vervaardigd. In Nederland verscheen het voor het eerst op de markt toen in 1602 en 1604 de lading van een buitgemaakt Portugese vrachtaarder, een Kraak genaamd, geveild werd. Daarom wordt dit materiaal in de literatuur aangeduid met Kraakporselein.³⁸

Hoewel net als bij de andere vondstcomplexen sprake lijkt te zijn van afval afkomstig van een doorsnee huishouden wijst het voorkomen van een dergelijk porseleinen bord wel op enige welstand aangezien dit in de eerste helft van de 17de eeuw nog geen alledaags artikel was.

Afbeelding 27.
Opgravingsplattegrond
Gedempte Oude Gracht
135. Schaal 1:250
1) houten beschoeiing
(XIVd)
2) muurwerk (XVB)
A - B) lokatie profiel,
zie afb. 28.

Afbeelding 28.
Oostprofiel werkput
Gedempte Oude
Gracht 135.
A - B) lokatie profiel in
werkput, zie afb. 27.

Aan de oostzijde werd, deels onder de nog bestaande bebouwing, een waterput aangetroffen die gezien het metselwerk in de 18de eeuw of later gedateerd moet worden (WAP III). Deze had een diameter van 110 cm en was nog geheel intact. De bovenzijde van de koepel reikte tot 81 cm + NAP. De onderzijde kon, als gevolg van grondwater, niet verder gevolgd worden dan 168 cm - NAP (Baksteenformaat 19x9x4 cm). In de vulling van de waterput werden geen vondsten aangetroffen.

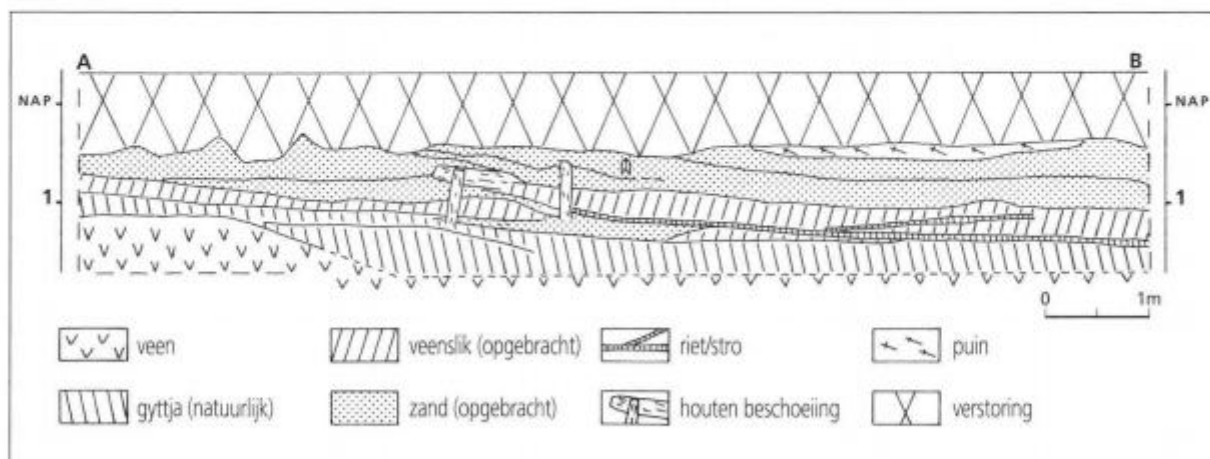
De periode na 1700 werd slechts vertegenwoordigd door losse aarde-
werkfragmenten in de bovenste
verstoorte grondlagen.

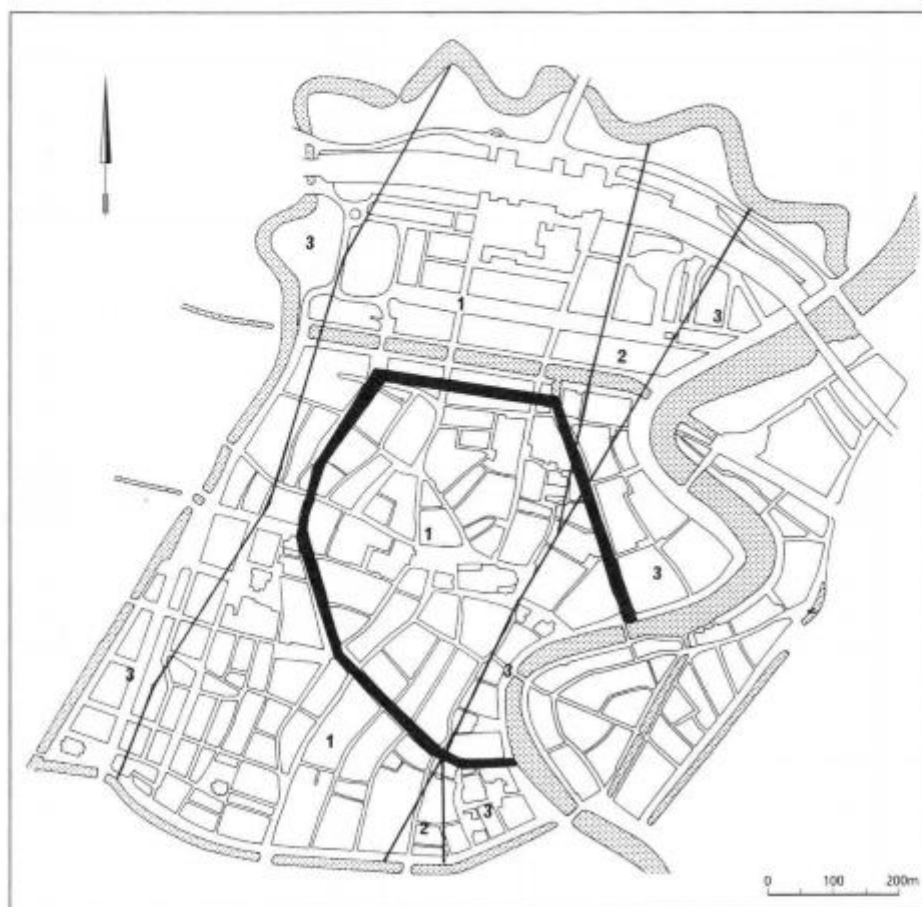
De Gedempte Oude Gracht

Totaal werden aan de zijde van de Gedempte Oude Gracht drie werkputten aangelegd. Twee op de lokatie van voormalig nummer 129 en een ter plaatse van voormalig nummer 135. Deze laatste werkput kon slechts beperkt onderzocht worden omdat tijdens de werkzaamheden sprake leek te zijn van het toestromen van verontreinigd grondwater. Uit voorzorgsmaatregel werd besloten slechts eenmaal grondwater weg te pompen. De mogelijkheid tot onderzoek werd daardoor beperkt tot anderhalve dag (afb. 27).

Gedempte Oude Gracht no. 135

De ondergrond bestaat, net als aan de Gravinneesteg, uit veen. Dit veen is gelegen op strandvlaktezand waarvan de bovenzijde op ± 230 cm - NAP ligt. De bovenzijde van het veen kent een sterk verloop. Op 10 meter uit de huidige rooilijn van de Gedempte Oude Gracht ligt deze op 110 cm - NAP. Vanaf dit punt duikt het veen naar beneden en aan de straatzijde ligt de bovenzijde op 170 cm - NAP. Een verklaring voor dit reliëfverschil kan op basis van de opgravingsresultaten niet gegeven worden. Wel lijkt zij natuurlijk van oorsprong te zijn en niet het resultaat van afgravingen. De bovenop het veen gelegen organische afzettingen volgen namelijk dit reliëf. Deze organische afzettingen zijn

Afbeelding 29.
Centrum Haarlem met
in zwart schematisch
weergegeven het tracé
van de 13de eeuwse
verdediging
1) strandwal
2) overstoven
strandvlakte
3) strandvlakteveen.

natuurlijk van oorsprong. Alleen aan de bovenzijde werden kleine fragmenten puin aangetroffen, maar het is onduidelijk of dit materiaal daarin is terechtgekomen bij de vorming ervan of in een later stadium is ingetrapt. Indien deze organische afzetting gelijk is aan de afzetting zoals die is aangetroffen aan de Gravinnesteeg moet zij voor 1150 gevormd zijn. Opvallend is dan dat de hierboven gelegen ophoging pas uit het laatste kwart van de 14de eeuw dateert (afb. 28).

Periode 1150 - 1400

Zoals aangegeven dateert de oudste ophogingslaag pas uit het eind van de 14de eeuw. Volgens de historische gegevens ligt de opgravingslokatie echter direct aan of op het tracé van de oudste stadsverdediging uit de tweede helft van de 13de eeuw. Daarbij zou zelfs sprake zijn van de aanwezigheid van een muur.

Verwacht mag worden dat de bouw en sloop van een muur sporen op het terrein achtergelaten had. Aanwijzingen voor dergelijke activiteiten zijn echter niet aangetroffen. Gezien de geologische ondergrond lijkt mij de aanwezigheid van een 13de eeuwse muur ter plaatse echter onwaarschijnlijk. De bovenzijde van het veen daalt hier sterk en een dergelijk laag gelegen terrein vormt niet de meest geschikte plek voor de aanleg van een muur. De lage ligging maakt het zelfs mogelijk dat er in de 13de eeuw sprake was van het voorkomen van open water. Dit zou ook de loop van de oudste stadsgracht kunnen verklaren aangezien bekend is dat bij de aanleg daarvan gebruik gemaakt werd van een natuurlijke waterloop. Het ontbreken van een muur wordt ook aannemelijk als naar een ander deel van de oudste verdediging geke-

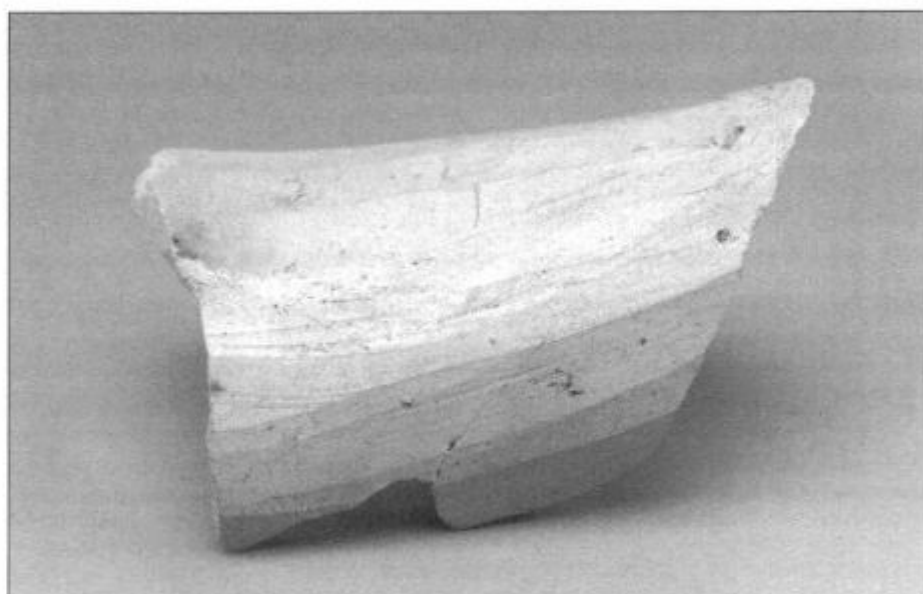
ken wordt. Zo is van de Bakenessergracht met zekerheid bekend dat daar geen sprake is geweest van een muur. De ondergrond die door dit deel van de verdediging gesneden wordt is gelijk aan dat aan de Gedempte Oude Gracht, namelijk strandvlakteveen. Een tweede overeenkomst is dat de gracht op beide locaties de flank van de strandwal snijdt op een geologisch strategisch punt. Ten zuiden van de Gedempte Oude Gracht en ten Noorden van de Bakenessergracht is namelijk sprake van een verbreding van de strandwal. Deze is het gevolg van stuiffasen, voorafgaand aan de 13de eeuw, waarbij duinzand over het toenmalig oppervlak van het veen werd afgezet. De gracht omvatte dus precies het smalle deel van de strandwal, op het punt waarop deze zich naar het zuiden verbreedde. Zowel de Bakenessergracht als het oostelijk uiteinde van de Gedempte Oude Gracht geven de kortste weg aan tussen die punten en de bedding van het Spaarne in de 12de en 13de eeuw. Het hierdoor begrensde veengebied vormde een lager gelegen natte kom, waar uit het oogpunt van verdediging waarschijnlijk geen noodzaak was tot de aanleg van een muur (afb. 29).

Een ontbreken van een 13de eeuwse muur ter plaatse stelt ook de aanwezigheid van een gracht rondom het huis van Justine de Gouwer in een ander licht. Mogelijk ging het daarbij niet alleen om een statussymbool of fysieke begrenzing maar had de gracht daadwerkelijk een beschermende functie. Gelegen aan de rand van de nederzetting en niet beschermd door een muur voelde men misschien toch de noodzaak voor extra maatregelen. Een brede gracht van minimaal 5 meter breed lijkt aan die wens te voldoen.

Mijns inziens kan op grond van het bovenstaande gesteld worden dat in de 13de en 14de eeuw alleen sprake was van een gracht en muur rondom het gedeelte van de nederzetting dat gelegen was op de strandwal zelf.³⁹ De beide oostelijke uiteinden van de verdedigingswerken bestonden alleen uit een gracht.

Met of zonder muur, zeker is dat het gedeelte direct achter de gracht pas in het laatste kwart van de 14de eeuw in gebruik is genomen. Uit deze periode dateert een ophogingspakket bestaand uit veenslik en afval. Voorafgaand aan het opbrengen had

Afbeelding 30.
Fragment witbakkende
pelgrimshoorn, lengte
6 cm, datering XIVd.

men op het dieper gelegen deel langs de straatzijde een riet/stro laag aangebracht. Mogelijk was het doel hiervan om het hierop gelegen ophogingspakket meer stevigheid te verlenen. Naast een grote hoeveelheid leer bestaat het vondstmateriaal voornamelijk uit spaarzaam geglazuurd aardewerk en steengoed uit Siegburg.

Ophoging:

(totaalgewicht: 7515 gr.)

grijsbakkend:	2.5 %
kogelpot:	0.6 %
roodbakkend:	55.8 %
steengoed, Siegburg	35.9 %
steengoed, zoutglazuur	1.9 %
witbakkend:	3.3 %

Het steengoed uit Siegburg bestaat, afgezien van een enkel fragment van een mogelijk drinkbekertje, geheel uit fragmenten van kannen. Een bodemfragment daarvan is secundair voorzien van loodglazuur.

Onder het roodbakkend aardewerk bevindt zich een deel van een vuurstolp. Deze is doormiddel van opgelegde klei plastisch versierd. Het witbakkend materiaal bestaat uit fragment van een pelgrimshoorn (afb. 30) en een vetvanger. Deze laatste heeft een vuilgrijze breuk en is aan de binnenzijde voorzien van met koperoxide vermengd loodglazuur. De kleur van het glazuur doet, mogelijk als gevolg van secundaire verbranding, enigszins zilverachtig aan (afb.42).

Zowel de aard van het materiaal als de aardewerkverhoudingen wijzen op een datering in het laatste kwart van de 14de eeuw.⁴⁰

Deze datering van de ophogingslaag sluit aan bij het gegeven dat in de tweede helft van de 14de eeuw de stad zich in zuidelijke richting uitbreidde. Vanaf dat moment verloor de gracht zijn functie als stadsgrens en maakte men een begin met het in gebruik nemen van de terreinen aan

weerszijde ervan. Het aanbrengen van een ophogingspakket was daarbij gezien het duiken van de ondergrond een eerste vereiste. Bovenop de ophoging van veenslik werden daarna verschillende zandpakketten aangebracht die uit het eind van de 14de en mogelijk het begin van de 15de eeuw dateren. Deze zandlagen bevatten echter nauwelijks vondsten.

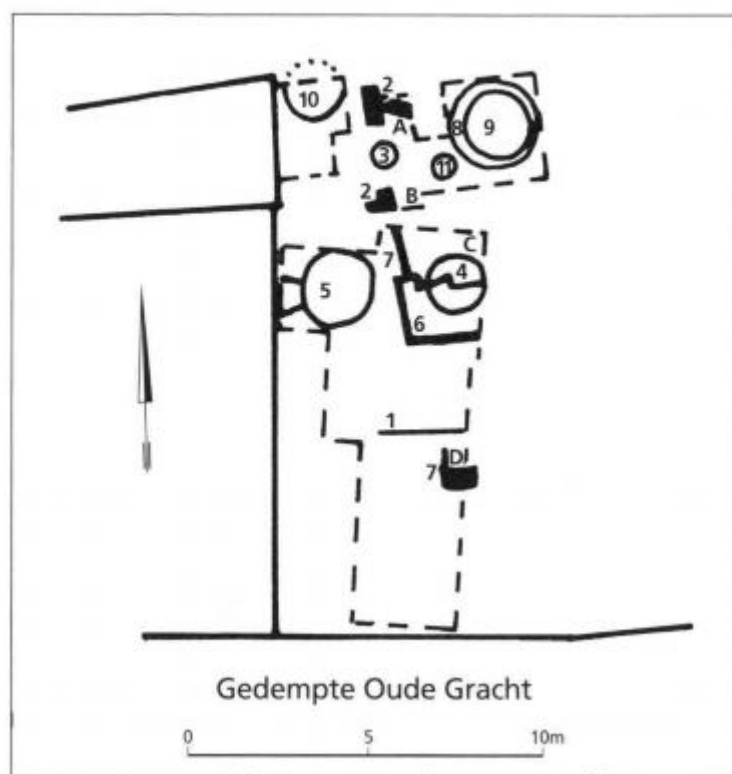
Om deze ophoging meer stevigheid te verlenen was een beschoeiing aangebracht bestaande uit houten palen met een onderlinge afstand van $\pm 0.8 / 1$ m., waartegen aan de oostzijde planken gespijkerd waren. De gebruikte houtsoorten betreffen fijnspar, els en eik.⁴¹ Deze beschoeiing stond min of meer haaks op de Gedempte Oude Gracht.

Periode 1400 - 1600

Nadat het terrein was opgehoogd verschenen de eerste huizen langs de gracht. Van deze panden zijn twee zijgevels aangetroffen. De muren waren 1 1/2 steens breed, waarbij de onderkant op 103 cm - NAP lag. De meest oostelijk gelegen zijgevel doorsneed de beschoeiing uit de voorafgaande fase. Door het ontbreken van vondsten kon de exacte aanlegdatum niet achterhaald worden. Het bak-

Afbeelding 31.
Detail kaart Thomas
Thomaszoon, ca. 1578.
Huizen aan de noordzijde
van de Oude Gracht.
Het meest westelijke
(linkse) pand staat op de
lokatie van voormalig pand
no. 135. Zie ook afb. 4.

Afbeelding 32.

Opgravingsplattegrond
Gedempte Oude Gracht
129. Schaal 1: 250.

- 1) zuidzijde gracht
(XIII/XIVA)
- 2) muurwerk (XIVB)
- 3) waterput II (XVA)
- 4) beerput IV (XVIB)
- 5) beerput V (XVd)
- 6) kelder (XVIIA)
- 7) muurwerk (XVB)
- 8) beerput VII (XVIIb)
- 9) beerput VI (XVIIc)
- 10) waterput I (XIX?)
- A - B - C - D) lokatie profiel,
zie afb. 33.

steenformaat (23/23.5x10.5/11x5 cm) rechtvaardigt een datering rond het midden van de 15de eeuw. De afstand tussen beide muren bedroeg 4.4 m.

Naast deze twee zijgevels werden nog een aantal andere muurfragmenten aangetroffen. Een onderlinge relatie kon niet worden vastgesteld. Voor- en achtergevels werden niet aangetroffen omdat deze bij de aanleg van de bebouwing van de brandweerkazerne waren opgeruimd. Ook de 16de eeuwse en latere bebouwingssporen waren door de aanleg van de brandweerkazerne geheel verwijderd.

Op de kaart van Thomas Thomaszoon uit 1578 staat op de lokatie van voormalig no. 135 een smal pand met daarachter een diep achterhuis. De aangetroffen zijgevels vormden waarschijnlijk de fundering van het voorhuis (afb. 31).

Gedempte Oude Gracht 129

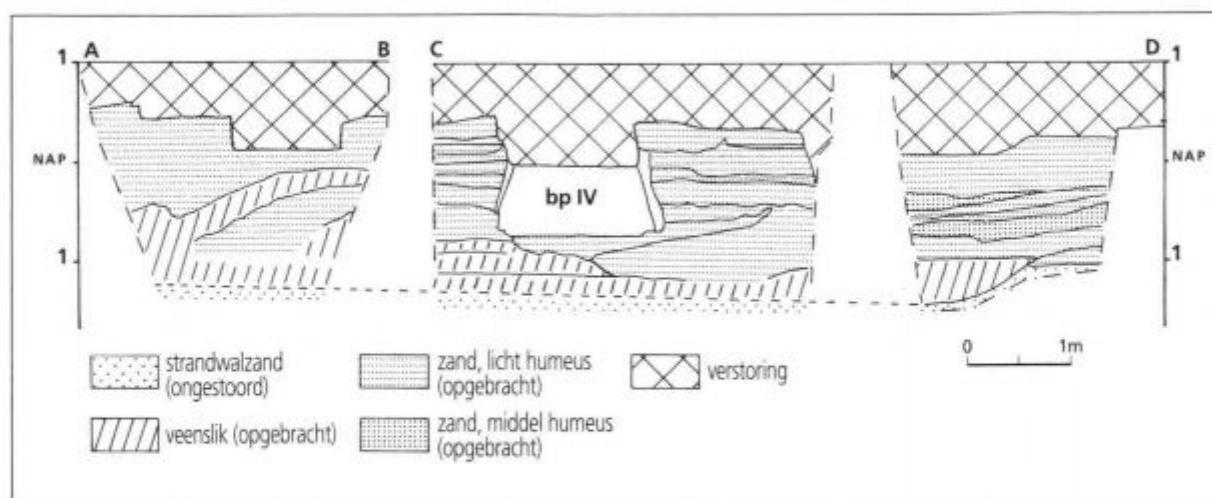
De ondergrond op deze lokatie ver-

schilt sterk van de andere. Dit hangt samen met het feit dat de werkputten hier in de overgangszone van strandwal naar strandvlakteveen liggen (afb. 32). Op de lokatie van nummer 129 werd zelfs helemaal geen veen aangetroffen. De bovenzijde van het strandwalzand ligt daar tussen 60 en 80 cm - NAP. Het ontbreken van veen ter plaatse is weliswaar verklaarbaar door de ligging van de lokatie op de flank van de strandwal maar wekt verbazing in vergelijking met de waarnemingen aan de Gravinnesteeg. Daar is op een diepte van 90 cm - NAP sprake van een pakket veen. Blijkbaar varieert de grens tussen strandwal en strandvlakteveen ook op dergelijk korte afstanden sterk. Direct bovenop het strandwalzand liggen de laat-middeleeuwse ophoogingspakketten.

Periode 1150 - 1400

Als gevolg van diepe kelders, behorend bij de recent afgebroken bebouwing, was het bodemarchief met name aan de voorzijde zwaar verstoord. Hierdoor kon nauwelijks inzicht verworven worden in het oudst aangetroffen spoor.

Het gaat daarbij om een ingraving die wijst op de aanwezigheid van een Oost-West gerichte gracht. De zuidzijde daarvan lag ongeveer 5 meter uit de huidige rooilijn en de gracht moet meer dan tien meter breed geweest zijn. De onderzijde ervan lag op 120 cm - NAP (afb. 33). De vulling bestond uit een pakket van zandige en humeuze stortlagen. Het weinige aardewerk dat in de vulling aangetroffen werd kan vanaf de 13de eeuw tot in het midden van de 14de eeuw gedateerd worden. Het kon echter niet worden vastgesteld of dit materiaal tot de gebruiksfase van de gracht gerekend moet worden of dat het meegevoerd is met de grond waarmee de gracht uiteindelijk werd dichtgegooid. Deze demping heeft, op basis van het materiaal uit de boven-

liggende ophogingslagen, plaatsgevonden rond het midden van de 14de eeuw.

Gezien de richting en sluitdatum ligt het voor de hand om te veronderstellen dat het spoor onderdeel vormt van de gracht die aan de Gravinnesteeg is aangetroffen. Dit zou betekenen dat de gracht ter plaatse minimaal tien meter breed geweest is. Op basis van de huidige gegevens kan een verband tussen beide structuren echter niet met zekerheid gesteld worden. Nadat de gracht was dichtgegooid werd het terrein regelmatig opgehoogd met zandig materiaal. Deze ophogingen lopen door tot in de 15de eeuw. Waarschijnlijk verschenen aan het eind van de 14de eeuw reeds huizen langs de Gedempte Oude Gracht. Op het achterterrein van no. 129 werden een aantal muurresten aangetroffen die op basis van het baksteenformaat uit deze periode dateren. Het gaat daarbij om, waarschijnlijk, een fragment van een achtergevel (baksteenformaat 26/27.5x11.5/12x5.5/6.5 cm, onderzijde 40 cm + NAP) en delen van een kelder (baksteenformaat 25/27x12x5/6 cm, onderzijde 48 cm - NAP). De oostzijde van deze kelder was in een latere fase gedeeltelijk weggebroken voor de aanleg van een waterput (WAP II). Deze bestond uit

een ingegraven houten ton. De onderzijde kon, vanwege grondwater, niet verder gevolgd worden dan 70 cm - NAP. In de vulling van de waterput bevonden zich geen vondsten maar uit de insteek komt een grape van roodbakend aardewerk. Deze kan rond het midden van de 15de eeuw gedateerd worden (afb. 49).

Periode 1400 - 1600

Delen van een zij- en tussengevel geven de lokatie van een pand uit het midden van de 15de eeuw aan (baksteenformaat 24-25x12-11x5-5.5, onderzijde respectievelijk 12 cm + NAP en 30 cm + NAP). Aangezien de eerdergenoemde kelder in het verlengde van de zijgevel ligt is het mogelijk dat deze een oudere fase van het pand aangeeft. Recente verstoringen maakten het echter onmogelijk om dit met zekerheid vast te stellen. Indien de kelder een oudere fase aangeeft is het pand voor het laatste kwart van de 16de eeuw in ieder geval verkleind want op de kaart van Thomas Thomaszoon uit 1578 staat ter plaatse slechts een klein, ondiep pand met een trapgevel afgebeeld (afb. 34).

Uit de tweede helft van de 16de eeuw dateert een in het huis gelegen beerput (BP IV). De vulling bestond uit twee, door vuilgrijs zand gescheiden,

Afbeelding 33.

Oostprofiel werkput
Gedempte Oude
Gracht 129.

A - B - C - D) lokatie profiel
in werkput, zie afb. 32.

donkerbruine beerlagen. Aan het eind van de 16de eeuw is de put buiten gebruik geraakt en dichtgegooid met afval van een pottenbakker. In de inventarislijst van de beerputten wordt een onderscheid gemaakt tussen de vondsten afkomstig uit de fase dat de beerput in gebruik was (BPIV1) en de stortlaag met pottenbakkersafval (BPIV2, zie Bijlage beerputinventarisatie).

Het pottenbakkersafval kan in drie groepen verdeeld worden, namelijk roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk met loodglazuur en koperoxide en majolica.

Het als pottenbakkersafval te bestempelen roodbakkend aardewerk bestaat slechts uit een vorm, namelijk bloempotschotels. Allen zijn weggegooid omdat ze tijdens het bakken gescheurd zijn of omdat er sprake is van opgedroegen glazuurvlekken.

Het witbakkend aardewerk dat door de pottenbakker vervaardigd is bestaat uit fijn dunwandig aardewerk met groen koperglazuur aan binnen- en/of buitenzijde. Het voorkomen van

dit soort aardewerk is opvallend aangezien uit 1734 een ordonnantie bekend is welke verbiedt dat schippers, of andere personen, aardewerk invoeren en verkopen, dat buiten Haarlem gemaakt is, uitgezonderd: (...) het Berghs en het Gouds, ofte geel en groen Goed van witte Aerde gemaakt en by de voorschr. keur gemelt, hetwelk by de Pottenbakkers binnen dese Stad niet gebakken wordt (...).⁴²

Aangenomen wordt dat een uit 1671 daterende verloren gegane bepaling dezelfde strekking heeft als bovengenoemde uit 1734.

Het aangetroffen pottenbakkersafval geeft echter aan dat dergelijk wit aardewerk aan het eind van de 16de eeuw wel in Haarlem zelf vervaardigd werd. Blijkens de genoemde keur was dit niet meer het geval in de 18de en mogelijk al de 17de eeuw.

Een dergelijke experimentele fase in het pottenbakkersbedrijf past in het algemene beeld van de aardewerkproductie in de 16de en 17de eeuw. Vanaf de 15de eeuw werd vanuit Duitsland, onder andere Keulen en Frechen, witbakkend aardewerk geïmporteerd. Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw gingen lokale pottenbakkers ook zelf experimenteren met het vervaardigen van dergelijke produkten. De daarvoor benodigde klei werd waarschijnlijk ingevoerd vanuit de Maasvallei, aangezien dergelijke tertiaire klei niet lokaal voorkomt. Zowel het in Haarlem aangetroffen materiaal, alsook recent onderzoek in Alkmaar⁴³, wijst uit dat deze produkten naast het gebruikelijke roodbakkend aardewerk gemaakt werden. Een dergelijke diversiteit aan produkten binnen een en hetzelfde bedrijf lijkt echter niet goed bevallen te zijn. In de 17de eeuw trad specialisatie op en werd, bijvoorbeeld het witbakkend aardewerk, overgelaten aan gespecialiseerde centra, zoals het

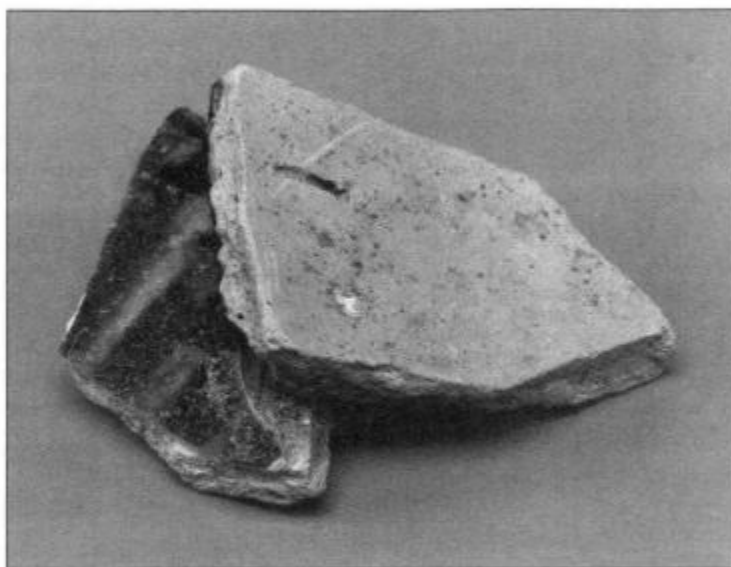
Afbeelding 34.
Detail kaart Thomas
Thomaszoon, ca. 1578.
Bebouwing aan de
noordzijde van de Oude
Gracht. Het linkse pand
met de trapgevel geeft
vermoedelijk de plaats van
het voormalige pand no.
129 weer. Zie ook afb. 4.

in de ordonnantie genoemde Gouda. Het majolica pottenbakkersafval bestaat uit ongeglazuurde halffabrikaten. Slechts in een geval is sprake van een aan een halffabrikaat aangebakken geglazuurde majolicascherf (afb. 35). Gezien de vormen moet het materiaal echter als majolica bestempeld worden. Afgezien van enkele exemplaren in een roze/rood baksel, betreft het witbakkend materiaal. Alle witbakkende halffabrikaten lijken weggegooid te zijn omdat tijdens het bakproces koperglazuur op de voorwerpen gedropen is. Dit geeft aan dat al het als pottenbakkersafval te bestempelen materiaal in een en dezelfde oven vervaardigd is. Dit wordt ook bevestigd door een in de beerput aangetroffen fragment van de ovenwand (afb. 36). Hierop zijn fragmenten zichtbaar van alle aardewerksoorten.

De produktie van majolica in Haarlem kwam, onder invloed van uitgeweken Antwerpse ambachtslieden, aan het begin van de tweede helft van de 16de eeuw op gang. De oudste vermelding van een majolica of geleybakker in Haarlem dateert uit 1568. Waarschijnlijk bestond er in Haarlem echter ook voor de komst van Antwerpse immigranten al een, met de produktie van het lokale loodglazuur aardewerk verweven, primitieve majolicanijverheid.⁴⁴ Het aangetroffen pottenbakkersafval geeft aan dat een dergelijke verwevenheid ook aan het eind van de 16de eeuw nog voorkwam.

Op basis van het materiaal lijkt het erop dat de pottenbakker voornamelijk witbakkend aardewerk vervaardigde. Van het majolica en het roodbakkend aardewerk zijn niet alleen minder exemplaren aangetroffen maar is ook het aantal aangetroffen types kleiner. Bij het roodbakkend aardewerk is zelfs sprake van slechts een vorm: bloempotschotels. De hoe-

*Afbeelding 35.
Ongeglazuurd en
geglazuurd majolica, totale
lengte 6 cm, datering XVI^ed.*

veelheid aangetroffen pottenbakkersafval is echter dermate klein dat hier geen conclusies aan verbonden kunnen worden.

Nabij bovengenoemde beerput werd nog een andere beerput (BPV) aangetroffen die aan het eind van de 16de eeuw gedateerd kan worden. Waarschijnlijk heeft de beerput slechts een kort leven gehad aangezien alleen aan de onderzijde een dun beerlaagje van $\pm$ een cm dikte werd aangetroffen. Hierin bevonden zich geen vondsten. De rest van de put was opgevuld met bouwpuin. Het ontbreken van vondsten kan niet het gevolg zijn van een schoning van de put omdat op de wanden geen beeraanslag zichtbaar was. In het aan de put verbonden stortkanaal (onderzijde 17 cm + NAP, bovenzijde 79 cm + NAP, baksteenformaat 22x11x5 cm) werd echter een vrijwel complete kan van witbakkend aardewerk aangetroffen (afb. 74). Deze is mogelijk afkomstig uit het Duitse Rijnland en kan aan het eind van de 16de eeuw gedateerd worden. Naast deze kan bevatte het stortkanaal geen andere vondsten.

Periode 1600 - 1900

Aan het begin van de 17de eeuw

werd in het achterhuis een keldertje aangelegd (baksteenformaat 19.5/19x9x4 cm, onderzijde 5 cm + NAP). De muren waren 1-steens breed en de vloer bestond uit ongeglazuurde roodbakende tegels van 16x16x2.5 cm (bovenzijde 19 cm + NAP). Doordat de kelder voor een deel over BPIV heen lag was de vloer ter plaatse hierin weggezakt. Over de oorspronkelijke vloer was daarom een nieuwe vloer gelegd van afwisselend rood en groen geglazuurde tegels van 14.5x14.4x2 cm (bovenzijde 28 cm + NAP). Ook deze was uiteindelijk ter plaatse van de beerput verzakt. In het puin waarmee de kelder was opgevuld werden polychroom versierde majolica tegels aangetroffen die uit de eerste helft van de 17de eeuw dateren.

Achter het huis werden twee beerputten aangetroffen die uit het tweede en het derde kwart van de 17de eeuw dateren. Opvallend is dat na een vrij korte gebruiksfase de oudere beerput uit het tweede kwart van de 17de eeuw vervangen werd door een nieuwe. Deze werd daarbij in de oudere beerput gezet. Aangezien de oudere beerput geen gebreken leek te vertonen in de opbouw van de wand moet de reden voor deze vervanging in het bovengrondse gedeelte gezocht worden.

Afbeelding 36.
Fragment overwand,
40 x 30 x 10 cm,
datering XVIId.

De oudste beerput (BPVII) had een vulling die bestond uit donkerbruine beer. Deze was slechts zo'n 15 cm dik. Hier bovenop stond de fundering van de tweede beerput.

Onder het materiaal bevonden zich, onder andere, een majolica zoutvat (afb. 87) en een porseleinen voetkop (afb. 99). Deze laatste heeft een weinig voorkomende vorm en werd waarschijnlijk speciaal in opdracht voor de export vervaardigd. Dit soort voorwerpen heet daarom ook wel Chine de Commande. Dergelijk naar westerse voorbeelden vervaardigd porselein komt al vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw voor. Zo deelt de gouverneur van Formosa in 1635 mee aan de VOC dat hij Chinese kooplieden houten modellen heeft meegegeven om door Chinese porseleinbakkers te laten nabootsen. Onder het in opdracht vervaardigde porselein bevindt zich een verscheidenheid aan vormen, onder andere zoutvaten, mosterdpotten kandeelkoppen en koppen op hoge voet.⁴⁵ Naast het gevonden exemplaar zijn uit Den Haag⁴⁶ en Amsterdam⁴⁷ twee identieke exemplaren bekend. Ook werden een aantal drinkglazen aangetroffen. Hieronder bevindt zich ook een melkglazen drinkschaaltje (afb. 104). Een dergelijk exemplaar, maar dan voorzien van een emailledecoratie, werd eerder in Haarlem aangetroffen. De tijdens de opgraving aangetroffen onversierde variant komt veel vaker voor. Ook is een compleet strijkglas gevonden (afb. 106). Strijkglazen werden gebruikt voor het gladstrijken en plooiën van stoffen. Daartoe werden zij met de vlakke zijde over het materiaal gewreven. Zij werden niet, zoals hedendaagse strijkijzers, van te voren verwarmd.

Tevens werden, naast vier knikkers van klei, fragmenten van tenminste 25 kleipijpen aangetroffen. Slechts

een exemplaar is voorzien van een hielmerk (fleur de lis).

Een aantal andere zijn voorzien van een zijmerk:

5-bladige roos	4
4-bladige roos	1

Op basis van de verhoudingen tussen de aardewerksoorten zou het materiaal betiteld kunnen worden als het afval van hooguit een doorsnee huishouden. Het feit echter dat zich onder het materiaal weinig voorkomende types bevinden, zoals een majolica zoutvaatje en een porseleinen voetschaal, wijst toch in de richting van een meer welgesteld huishouden. Zeker als het glaswerk, waaronder een toch bijzonder te noemen melkglazen drinkschaaltje, meegerekend wordt.

De beerput (BPVI) die in het derde kwart van de 17de eeuw de bovenstaande verving had een eveneens een vulling van donkerbruine beer. Deze was slechts zo'n 10 cm dik. De rest van de put was gevuld met bouwpuin.

Naast aardewerken en glazen voorwerpen (zie Bijlage beerputinventarisaties) zijn ook fragmenten van ten minste 18 kleipijpen aangetroffen. Geen daarvan heeft een hielmerk. Wel zijn een aantal voorzien van een zijmerk:

4-bladige roos + 4 kelkbladeren	2
5-bladige roos + 5 kelkbladeren	2
6-bladige roos	1

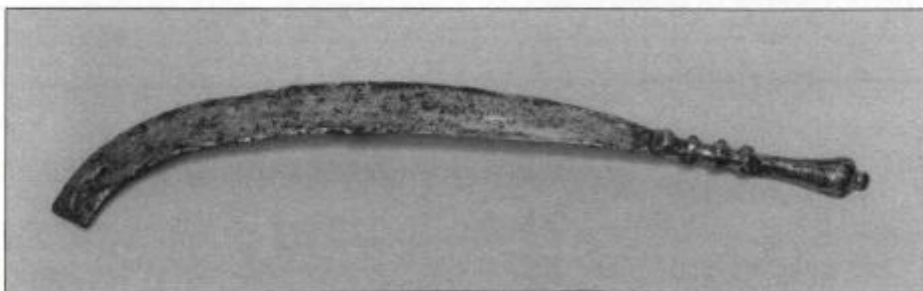
Tevens werden een knikker van klei en een fragment van een oorijzer

aangetroffen (afb. 37). Oorijzers betreffen veerkrachtige beugels waarmee een muts op het hoofd geklemd kon worden. In tegenstelling tot de naam werden zij niet van ijzer gemaakt maar over het algemeen van het veerkrachtiger messing. De beugels zijn halfrond met min of meer haaks daarop staand een versierd uiteinde. Dit uiteinde wordt ook wel stift genoemd. Alleen de stift is versierd omdat de rest verborgen zat onder de muts. Op de overgang van beugel naar stift bevindt zich een lus of doorboring. Deze diende waarschijnlijk om de beugel aan de muts vast te naaien. Mutsen met oorijzers werden in een groot deel van Nederland gedragen.⁴⁸ Het aangetroffen fragment heeft een gegoten, enigszins bolvormig stifteinde en is versierd met vier kabelrandjes. De achterzijde is plat en onversierd.

De samenstelling van het vondstmateriaal wijst op het afval van een doorsnee huishouden.

Naast bovenstaande beerputten werd op het achterterrein nog een waterput (WAP I) aangetroffen van gele IJsselsteen (baksteenformaat 18/18.5x8.5/9x4.5 cm). Vanwege de ligging nabij bestaande bebouwing werd deze niet verder onderzocht.

Ook werd een houten tonput uit de 19de eeuw aangetroffen (binnendiameter 75 cm, bovenzijde 16 cm + NAP, onderzijde 50 cm - NAP). In de vulling bevond zich een in Europa vervaardigd porseleinen bordje (afb. 63a).

Afbeelding 37.
Fragment messing
oorijzer, lengte 11 cm,
grootste breedte 0.9 cm,
datering XVIIc.

CONCLUSIE

Hoewel slechts een klein deel van het door de Gravinnesteeg en de Gedempte Oude Gracht begrensde bouwblok archeologisch onderzocht kon worden, geven de daarbij verkregen resultaten een goed inzicht in de bewoningsgeschiedenis ervan. De oudst aangetroffen bewoningssporen dateren uit het midden van de 12de eeuw. Dit komt overeen met de veronderstelling dat het gebied ten zuiden van de Beek rond deze tijd deel ging uitmaken van de nederzetting. Deze uitbreiding van de nederzetting werd in de loop van de 13de eeuw geconsolideerd door de aanleg van een gracht. Bij de aanleg daarvan is mogelijk bij het gedeelte tussen de Kleine Houtstraat en het Spaarne gebruik gemaakt van een natuurlijke laagte in het terrein. In tegenstelling tot de algemene aanname bleek uit de opgravingsgegevens dat dit gedeelte van de stadsverdediging alleen uit een gracht bestond. Aanwijzingen voor de aanwezigheid van muurwerken zijn niet gevonden. Het opgravingsterrein vormde in de 13de en 14de eeuw weliswaar een onderdeel van de nederzetting maar van een intensieve bewoning was nog geen sprake. Zo lag in de tweede helft van de 13de en de eerste helft van de 14de eeuw op de hoek van de latere Gravinnesteeg en de Kleine Houtstraat een groot omgracht erf dat zeker een kwart van het bouwblok in beslag nam. In de eerste helft van de 14de eeuw stond op dit erf het pand van de voorname Justine de Gouwer. De aanwezigheid van dit pand geeft aan dat in de 14de eeuw de voorname bewoning niet alleen geconcentreerd was rondom de Grote Markt maar dat deze zich ook door de stad heen verspreid had.

Pas in het derde kwart van de 14de eeuw ontstond de vorm van het bouwblok zoals wij dat nu nog steeds kennen. Zo werd voor 1370, na dem-

ping van de gracht, aan de noordzijde de Gravinnesteeg aangelegd en werd aan de zijde van de Oude Gracht het terrein opgehoogd voor de aanleg van huizen. Aan de laatst genoemde zijde verschenen deze panden waarschijnlijk al voor het einde van de 14de eeuw, terwijl met de bebouwing aan de zijde van de Gravinnesteeg pas rond het midden van de 15de eeuw werd aangevangen.

Onder de bewoners van de panden aan de zijde van de Gedempte Oude Gracht bevond zich in het laatste kwart van de 16de eeuw ook een pottenbakker. Het pottenbakkersafval van die werkplaats geeft een goed beeld van de veranderingen die op dat moment in de aardewerkproductie in Haarlem plaatsvonden. Zo vervaardigde de pottenbakker naast het algemene roodbakkend gebruiksgoed ook witbakkend aardewerk en majolica. De lokale productie van deze laatste twee is typerend voor de tweede helft van de 16de eeuw. Zij vormde een onderdeel van de strategie van lokale pottenbakkers om door uitbreiding van hun productie zowel tegemoet te komen aan een veranderende vraag alsook het eigen marktaandeel ten opzichte van geïmporteerd aardewerk en nieuwe ontwikkelingen te verstevigen.

Op basis van de historische gegevens en het archeologisch materiaal uit de beerputten blijkt dat langs de Gravinnesteeg en de Gedempte Oude Gracht in de 16de en de 17de eeuw sprake was van doorsnee tot enigszins welgestelde huishoudens.

Tekeningen: Eric Jacobs. Foto's: Jos Fielmich, behalve afbeelding 12, Manon Hertog.

Catalogus van aardewerk en glas

Bij de beschrijving van het aardewerk en het glas is gebruik gemaakt van het klassifikatie systeem voor laat-middeleeuws en postmiddeleeuws aardewerk en glas. Om elders gevonden aardewerk te kunnen vergelijken met het tijdens de opgraving aangetroffen productie afval worden de voorwerpen waarvan met zekerheid vastgesteld kan worden dat ze in Haarlem vervaardigd zijn in de onderschriften bij de foto's en tekeningen bij type-code voorafgegaan door de afkorting HA (voor Haarlem) en een contextnummer. Dit is 3 voor het productieafval uit BP IV.⁴⁹

De toelichting bij de foto's en tekeningen is als volgt opgebouwd:

1. inventarisnummer
2. type-code
3. datering
4. maten in centimeters (diameter/hogte/voet)
- 5a. baksel
- 5b. oppervlakte behandeling
- 5c. decoratie
- 6a. bodem
- 6b. oor/steel
- 6c. diversen
7. functie/naam
8. productiecentrum
9. literatuur

De code van het type begint met de eerste letter(s) van het baksel. In deze publicatie betreffen dat:

- r rood aardewerk
- w wit aardewerk
- s1 steengoed zonder oppervlakte-behandeling
- s2 steengoed met oppervlakte-behandeling
- m majolica
- f faience
- p porselein
- ep europees porselein

Voor de hoofdvorm worden doorgaans de eerste drie letters van de benaming gebruikt, bijvoorbeeld een roodbakkende grape = r-gra-
Specifieke details zijn aangegeven met een typenummer.

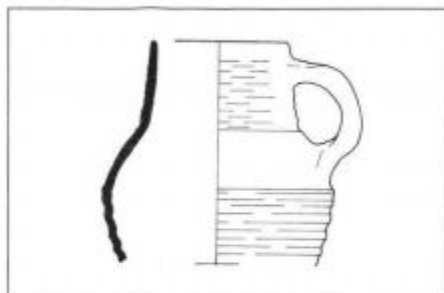
Dateringen worden gegeven met een cijfer voor de eeuw, een hoofdletter voor halve eeuwen (A, B voor respectievelijk eerste of tweede helft) en kleine letters voor kwarteeuwen (a, b, c, d voor respectievelijk 1ste, 2de, 3de of 4de kwart). Het gaat daarbij om de datering van de context. Een enkel voorwerp heeft tussen haakjes een extra datering wanneer het nader gespecificeerd kan worden.

Bij de maten worden de maximale uitwendige diameter en hoogte gegeven met weglating van toevoegingen, zoals oren en stelen. De voetmaat betreft de maximale diameter van standing, standvlak, standvoet of bodem.

Alle tekeningen van het aardewerk en het glas zijn afgebeeld op schaal 1:4, tenzij anders vermeld. Deze schaal geldt niet voor de foto's.

Wanneer bij een voorwerp geen sprake is van een volledig profiel zijn de incomplete delen ingevuld met stippellijnen.

CATALOGUS

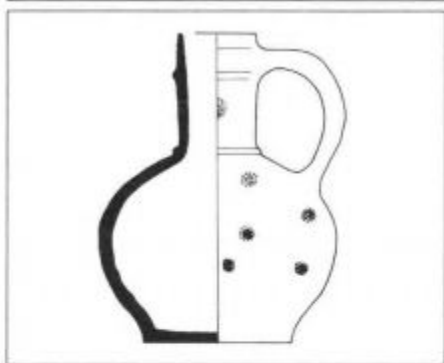
Afbeelding 38

- 1) **95GOG104**
- 2) s1-kan-14
- 3) 14A
- 4) 10.4/-/-
- 5a) steengoed
- 5b)
- 5c) rib op buik, draairillen op buik en hals
- 6a)
- 6b) 1 lintoor vertikaal
- 6c)
- 7) kan
- 8) Siegburg
- 9)

Afbeelding 39

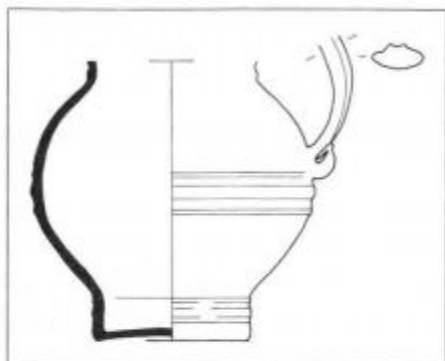
- 1) **95GOG90**
- 2) s2-kan-
- 3) 14c
- 4) -/-/-
- 5a) steengoed
- 5b) zoutglazuur uitwendig
- 5c)
- 6a)
- 6b) 1 lintoor vertikaal
- 6c) fragment 12 cm groot
- 7) kan
- 8) Rijnland
- 9) Hurst e.a. 1986, p. 185, afb. 91.274

Afbeelding 40

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) s2-kan-3
- 3) 17b
- 4) 10.5/14.2/6.6
- 5a) steengoed
- 5b) zoutglazuur
- 5c) braamnop appliques
- 6a) standvlak
- 6b) 1 lintoor vertikaal
- 6c) montuur tin
- 7) kan
- 8) Frechen?
- 9)

Afbeelding 41

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) s2-kan-
- 3) 17B/18a
- 4) 12.6/-/6.9
- 5a) steengoed
- 5b) zoutglazuur
- 5c) kobaltoxide
- 6a) standvlak
- 6b) 1 lintoor vertikaal met krul
- 6c) buik verticale groeven met daarboven een radstempelmotief voorzien van stippen kobaltoxide,

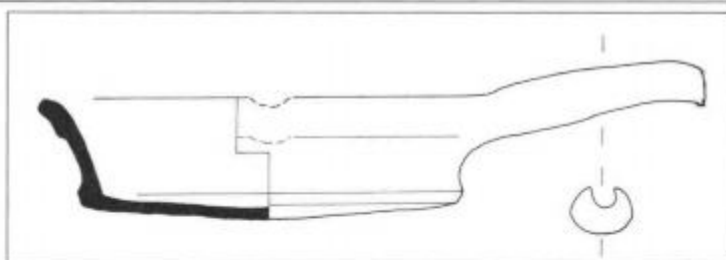
buik voorzien van drie cordons en kobaltoxide, schouder onderverdeeld in panelen afwisselend voorzien van raatmotief en een stempel motief (fleur-de-lys) in een blauw veld

- 7) kan
- 8) Westerwald
- 9)

Afbeelding 42

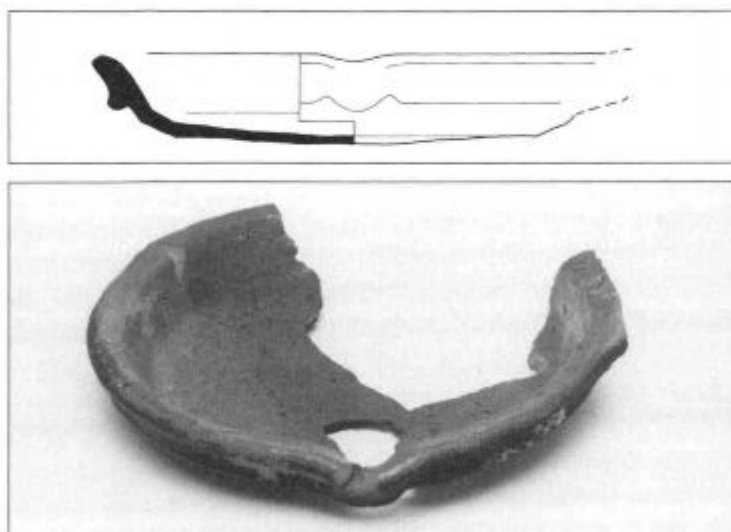
- 1) **95GOG71**
- 2) wk-vet-
- 3) 14d
- 4) -/-
- 5a) witkeuls
- 5b) loodglazuur, licht vervuild met koperoxide
- 5c)
- 6a) bol
- 6b) schenklip
- 6c) uitwendig bijgesneden, fragment 13x13cm
- 7) vetvanger
- 8) Rijnland, Keulen?
- 9)

Afbeelding 43

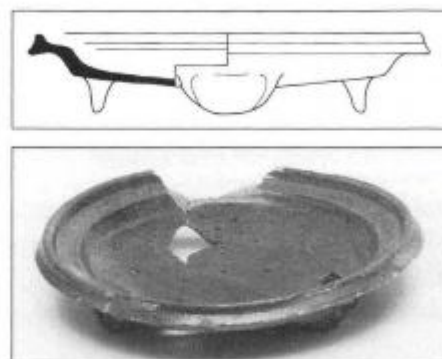
- 1) **95GOGIVE**
- 2) r-bak-2
- 3) 16B
- 4) 21/5.5/17
- 5a) rood
- 5b) loodglazuur inwendig
- 5c)

- 6a) bol
- 6b) steel geknepen
- 6c) schenklip 90°
- 7) bakpan
- 8.
- 9)

Afbeelding 44

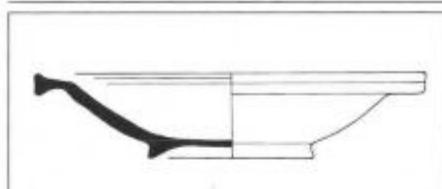
1) 95GOGBPIVE	6a) bol
2) r-bak-4	6b) steel ontbreekt
3) 16B	6c) schenklip 90°
4) 24/4/16.4	7) bakpan
5a) rood	8)
5b) loodglazuur inwendig	9)
5c)	

Afbeelding 45

schaal 1:4,2

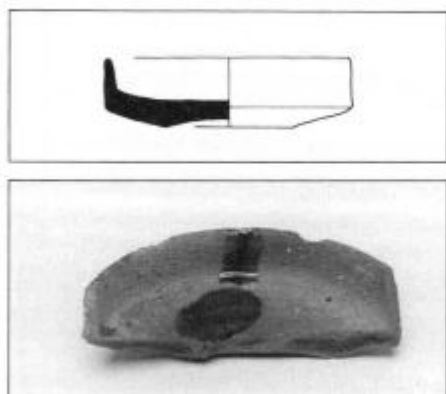
1) 95GOGBPVIA
2) r-bor-6
3) 17b
4) 19/3.8/14.7
5a) rood
5b) loodglazuur inwendig
5c)
6a) 3 standlobben
6b)
6c)
7) bord
8)
9) Bitter 1995, p. 123, afb. 15

Afbeelding 46

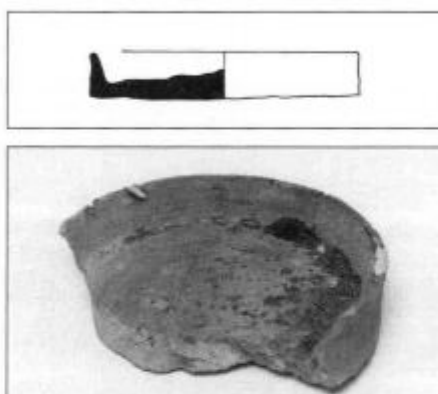
1) 95GOGBPVIA
2) r-bor-18
3) 17b
4) 17.6/3.9/7.4
5a) rood
5b) vlag) loodglazuur, spiegel: onderglazuur slib, loodglazuur met koperoxide
5c)
6a) standring
6b)
6c)
7) bord
8) Holland
9)

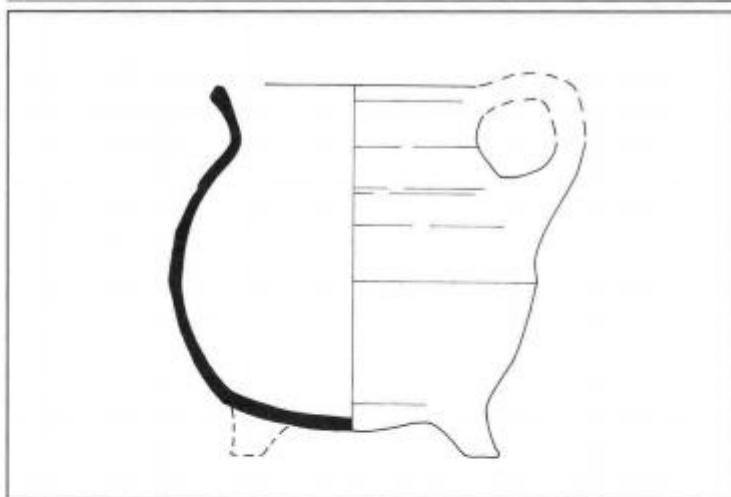
Afbeelding 47

- 1) **95GOGBPIVA**
- 2) HA3.r-bor-19
- 3) 16d
- 4) 11/3.2/5.7
- 5a) rood
- 5b)
- 5c)
- 6a) ziel
- 6b)
- 6c) opgedropen glazuurvlekken
- 7) bloempotschotel
- 8) Haarlem
- 9)

Afbeelding 48.

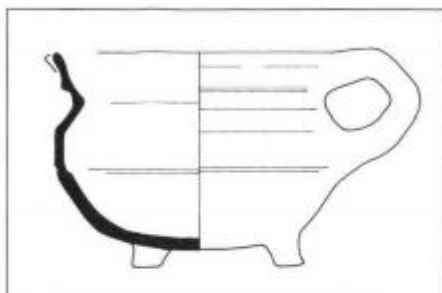
- 1) **95GOGBPIVA**
- 2) HA3.r-bor-20
- 3) 16d
- 4) 12/2.2/12
- 5a) rood
- 5b)
- 5c)
- 6a) standvlak
- 6b)
- 6c) opgedropen glazuurvlekken
- 7) bloempotschotel
- 8) Haarlem
- 9)

Afbeelding 49

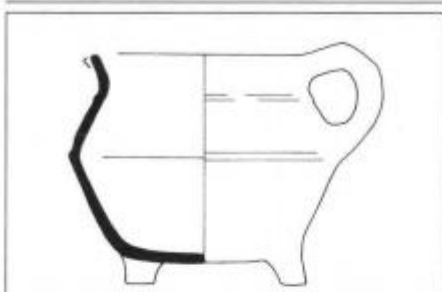
schaal 1:4,5

- 1) **95GOG141**
- 2) r-gra-6a
- 3) 15bc
- 4) 16.5/17/11.3
- 5a) rood
- 5b) inwendig: bodem loodglazuur, uitwendig: spaarzaam
- 5c) horizontale groeven op schouder
- 6a) driepoot
- 6b) 1 worstoor vertikaal
- 6c)
- 7) grape
- 8)
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 96, afb. 19-19 e.v.

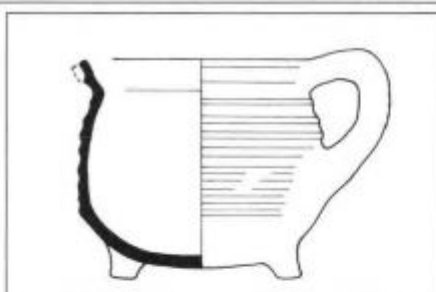
Afbeelding 50 *schaal 1:4,5*

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) r-gra-17a
- 3) 17B/18a
- 4) 14.5/10.8/10.4
- 5a) rood
- 5b) loodglazuur
- 5c) horizontale, draairillen op schouder
- 6a) driepoot
- 6b) 1 worstoor vertikaal, toegeknepen
- 6c) schenklip 180°
- 7) grape
- 8)
- 9)

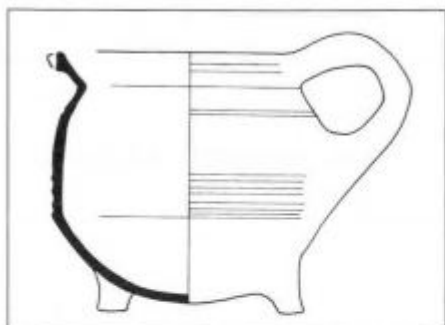
Afbeelding 51

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) r-gra-19a
- 3) 17b
- 4) 12/10.5/6.7
- 5a) rood
- 5b) inwendig: loodglazuur
- 5c) rib onder rand en op buik
- 6a) driepoot
- 6b) 1 worstoor vertikaal
- 6c) schenklip 180°, ribbel op randaanzet
- 7) grape
- 8)
- 9) Bitter 1995, p. 125, afb. 20

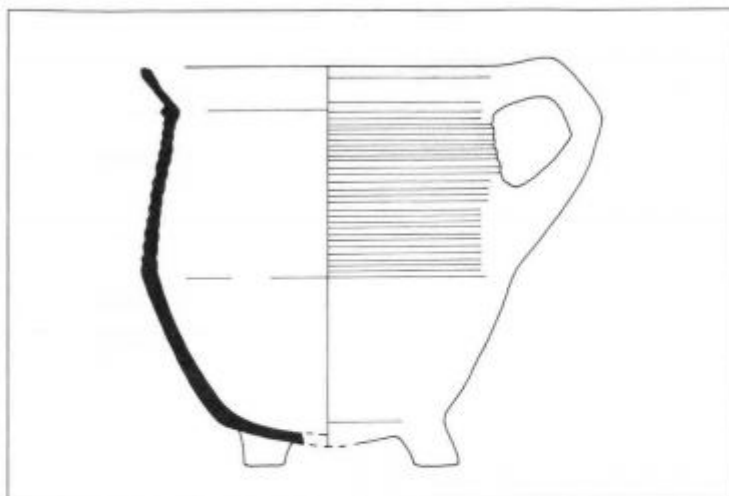
Afbeelding 52

- 1) **95GOGBPIID**
- 2) r-gra-43a
- 3) 16d
- 4) 11/10/9
- 5a) rood
- 5b) inwendig: rand loodglazuur, bodem en wand onderglazuur slib en loodglazuur met koperoxide, uitwendig: loodglazuur alleen ter plaatse van slib-boogjes onder schenklip
- 5c) slibboogjes, horizontale draairillen op buik en schouder
- 6a) driepoot
- 6b) 1 worstoor vertikaal
- 6c) schenklip 180° (ontbreekt)
- 7) grape
- 8)
- 9)

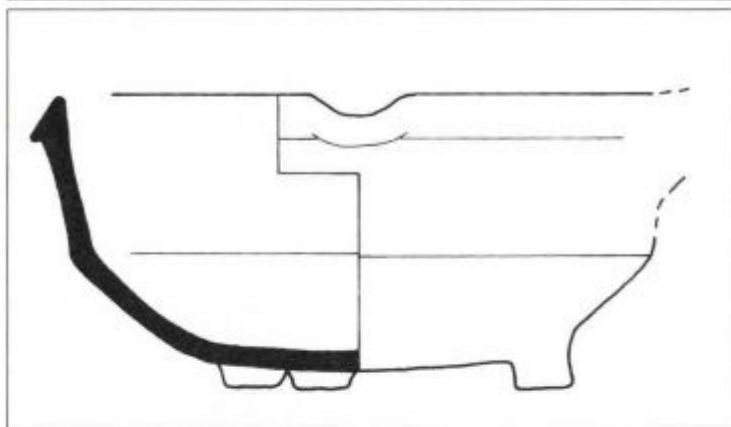
Afbeelding 53

- 1) **95GOGBPID**
- 2) r-gra-44a
- 3) 16d
- 4) 12/11.8/9.5
- 5a) rood
- 5b) loodglazuur
- 5c) horizontale draairillen op buik, bovenzijde schouder groef
- 6a) driepoot
- 6b) 1 worstoor vertikaal
- 6c) schenklip 180°
- 7) grape
- 8)
- 9)

Afbeelding 54

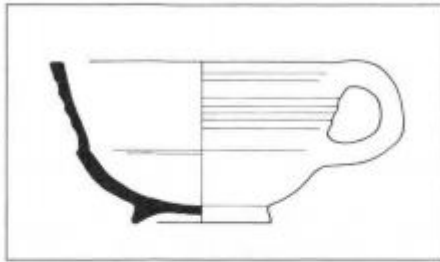
1) 95GOGBPIC	6a) driepoot
2) r-gra-45a	6b) 1 lintoor vertikaal, toegeknepen
3) 17B/18a	6c) schenklip 180° (ontbreekt)
4) 17/18/10	7) grape
5a) rood	8)
5b) inwendig: onderglazuur
slib, loodglazuur met
koperoxide, uitwendig:
loodglazuur	9) Bitter 1995, p. 125,
afb. 22
5c)	

Afbeelding 55

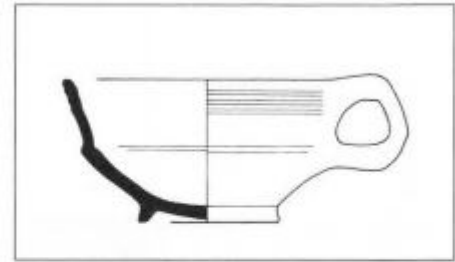
- 1) **95GOGBPVIB**
- 2) r-stk-2
- 3) 17c
- 4) 16.5/7.5/8.5
- 5a) rood
- 5b) inwendig: loodglazuur, uitwendig: loodglazuur vlekkelig opgebracht
- 5c)
- 6a) driepoot
- 6b) steel (ontbreekt)
- 6c) schenklip 90°, binnenzijde sterk gekrast
- 7) steelkom
- 8)
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 109, afb. 11-196

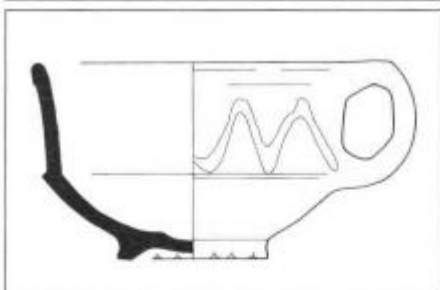
Afbeelding 56

1) 95GOGBPIC	6a) standing
2) r-kop-2	6b) 1 worstoor vertikaal
3) 17B/18a	6c)
4) 13.5/7.3/6.3	7) kop
5a) rood	8)
5b) loodglazuur	9) Bitter 1995, p. 129, afb. 37
5c) horizontale draairillen	

Afbeelding 57

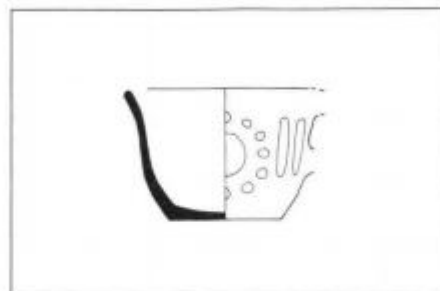
1) 95GOGBPIC
2) r-kop-2
3) 17B/18a
4) 13/6.5/6.2
5a) rood
5b) loodglazuur
5c) horizontale draairillen onder rand
6a) standing
6b) 1 lintoor vertikaal
6c)
7) kop
8)
9) Bitter 1995, p. 129, afb. 37

Afbeelding 58

1) 95GOGBPIC
2) r-kop-4
3) 17B/18a
4) 14.5/9/6.7
5a) rood
5b) inwendig: onderglazuur slib, loodglazuur, uitwendig: golvende sliblijnen, loodglazuur
5c) golvende sliblijnen uitwendig
6a) standing gewelfd
6b) 1 lintoorvertikaal, toegeknepen
6c)
7) kop
8) Friesland?
9) Clevis/Kottman 1989, p. 104, afb. 10.72

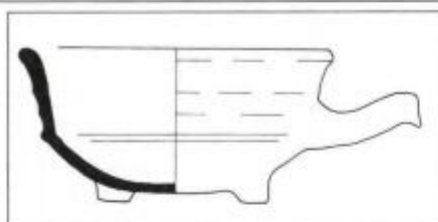
Afbeelding 59

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) r-kop-5
- 3) 17b
- 4) 9/6/5
- 5a) rood
- 5b) loodglazuur
- 5c) sliblijnen en punten uitwendig
- 6a) standvlak
- 6b) 1 oor vertikaal (ontbreekt)
- 6c)
- 7) kop
- 8)
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 104, afb. 10.66

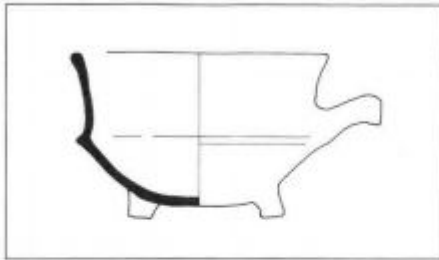
Afbeelding 60

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) r-oli-
- 3) 17b
- 4) -/-
- 5a) rood
- 5b) loodglazuur
- 5c)
- 6a)
- 6b) 1 oog horizontaal
- 6c) lontlegger 180°
- 7) olielamp
- 8)
- 9) Bitter 1995, p. 131, afb. 44/45

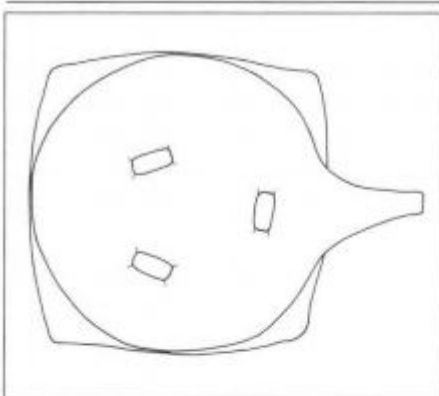
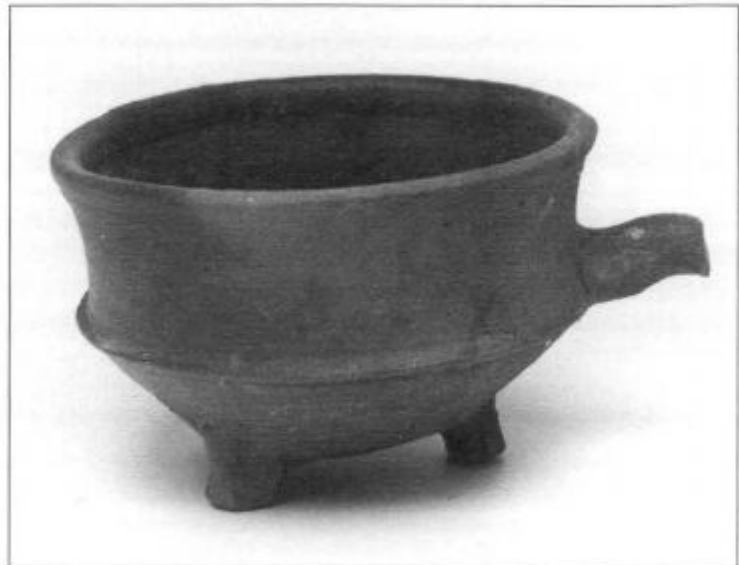
Afbeelding 61

- 1) **95GOGBPVIB**
- 2) r-tes-4
- 3) 16B
- 4) 14/7/7.7
- 5a) rood
- 5b)
- 5c) scherpe knik halsaanzet, draairillen op hals
- 6a) driepoot
- 6b) steel
- 6c)
- 7) test
- 8)
- 9) Bitter 1995, p. 135, afb. 60 (was voorheen r-vuu-2)

Afbeelding 62

- 1) **95GOGBPVIB**
- 2) r-tes-5
- 3) 17c
- 4) 11.5/7.5/5.7
- 5a) rood
- 5b)
- 5c) scherpe knik halsaanzet
- 6a) driepoot
- 6b) steel
- 6c)
- 7) test
- 8)
- 9) Bitter 1995, p. 135, afb. 61
(was voorheen r-vuu-3)

Afbeelding 63

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) r-tes-
- 3) 17b
- 4) 13.9/7.4/8
- 5a) rood
- 5b)
- 5c) scherpe knik halsaanzet
- 6a) driepoot
- 6b) steel
- 6c)
- 7) test
- 8)
- 9) (was voorheen r-vuu-)

Afbeelding 64

1) 95GOGBPVIA	6a)
2) r-dek-10	6b) knop
3) 17b	6c)
4) 10/3.5/-	7) deksel
5a) rood	8)
5b) loodglazuur	9)
5c)	

Afbeelding 65

1) **95GOGBPIC**

2) r-vog-1

3) 17B/18a

4) 4/6/4.3

5a) rood

5b) loodglazuur

5c)

6a) standvlak

6b)

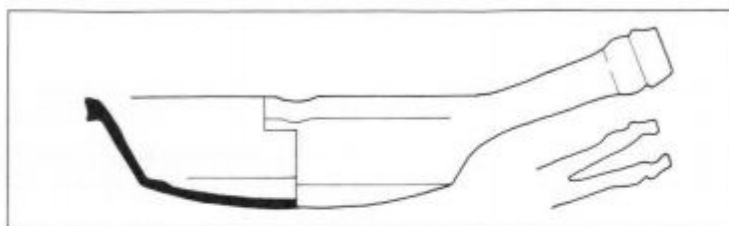
6c) onderzijde

uitwendig bij-
gesneden

7) vogeldrinkbak

8)

9)

Afbeelding 66

1) **95GOGBPIID**

2) w-bak-3c

3) 16d

4) 19/5/14

5a) wit

5b) inwendig: loodglazuur
met koperoxide, uitwen-
dig: alleen rand loodgla-
zuur met koperoxide

5c)

6a) bol

6b) steel hol

6c) schenklip 90 %

7) bakpan

8) Holland

9) Bitter 1995, p. 138,
afb. 68

Afbeelding 67

1) **95GOGBPIVA**

2) HA3.w-bor-

3) 16d

4) 34/-/-

5a) wit

5b) inwendig: loodglazuur met kope-
roxide

5c)

6a)

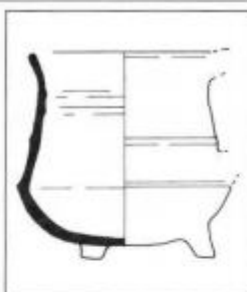
6b)

6c) fragmentair

7) bord

8) Haarlem

9)

Afbeelding 68

1) **95GOGBPVIA**

2) w-gra-13a

3) 17b

4) 8.8/9.4/?

5a) wit

5b) inwendig: loodglazuur, uitwendig: loodglazuur
met koperoxide

5c) knik op buik, draairil halverwege schouder

6a) driepoot

6b) 1 oor vertikaal (ontbreekt)

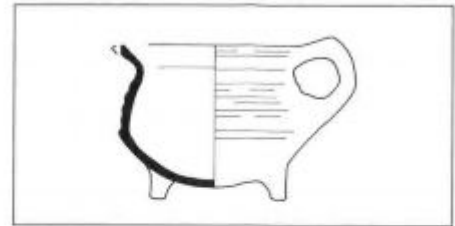
6c)

7) grape

8)

9) Bitter 1995, p. 143,
afb. 88

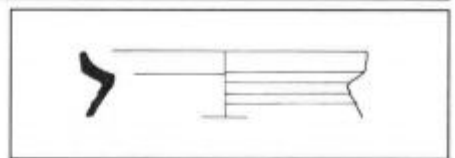
Afbeelding 69

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) w-gra-16
- 3) 17b
- 4) 8.8/7/5.7
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur met koperoxide
- 5c) rib op buik, draairillen op schouder
- 6a) driepoot
- 6b) 1 lintoor vertikaal, toegeknepen
- 6c) schenklip 180°
- 7) grape
- 8) Holland
- 9)

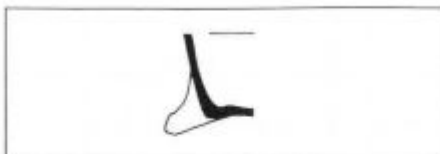
Afbeelding 70

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) w-gra-19a
- 3) 17b
- 4) 7.8/7/6.6
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur met koperoxide
- 5c) geprononceerde groef op overgang bodem naar buik
- 6a) driepoot
- 6b) 1 lintoor vertikaal, toegeknepen
- 6c) schenklip 75°
- 7) grape
- 8)
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 130, afb. 11.118

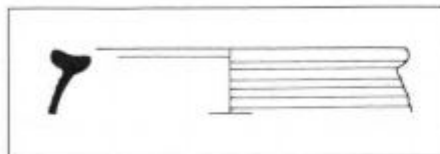
Afbeelding 71

- 1) **95GOGBPIVA**
- 2) HA3.w-gra-
- 3) 16d
- 4) -/-
- 5a) wit
- 5b) inwendig: loodglazuur met koperoxide, uitwendig: loodglazuur
- 5c)
- 6a)
- 6b)
- 6c)
- 7) grape
- 8) Haarlem
- 9)

Afbeelding 72

- 1) **95GOGBPVB**
- 2) HA3.w-gra-
- 3) 16d
- 4) -/-
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur met koperoxide
- 5c)
- 6a) driepoot?
- 6b)
- 6c) fragmentair
- 7) grape?
- 8) Haarlem
- 9)

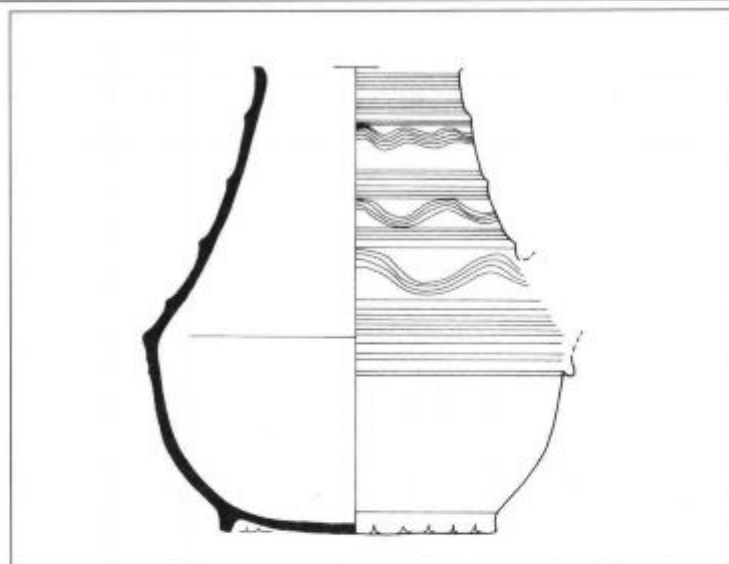
Afbeelding 73

- 1) **95GOGBPVA**
- 2) HA3.w-
- 3) 16d
- 4) -/-
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur met koperoxide
- 5c)
- 6a)
- 6b)
- 6c) fragmentair
- 7) grape
- 8) Haarlem
- 9)

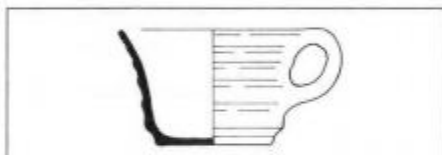

Afbeelding 74

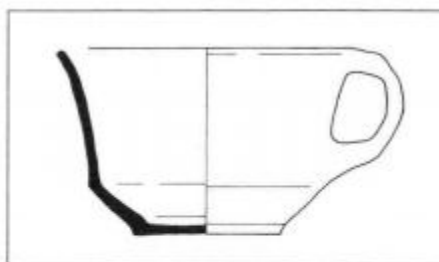
- 1) **95GOGBPV**
- 2) w-kan-
- 3) 16d
- 4) 19/-12.5
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur met koperoxide behalve inwendig grootste buikdiameter

- 5c) kamstreekversiering
- 6a) standingr geknepen
- 6b) 1 oor vertikaal (ontbreekt)
- 6c)
- 7) kan
- 8) Rijnland
- 9)

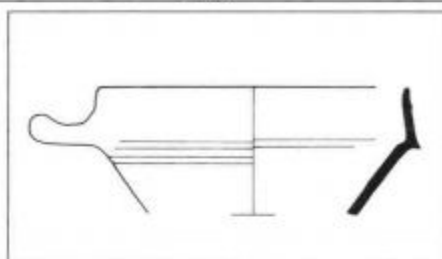
Afbeelding 75 *schaal 1:4,2*

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) w-kop-3
- 3) 17b
- 4) 9/5.5/5.5
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur
- 5c) draairillen op wand
- 6a) standvlak
- 6b) 1 lintoor vertikaal, toegeknepen
- 6c)
- 7) kop
- 8)
- 9) Clevis/Smit 1990, p. 199, afb. 115

Afbeelding 76

1) 95GOGBPVIA	6a) standvlak
2) w-kop-3	6b) 1 lintoor vertikaal, toegeknepen
3) 17b	6c)
4) 13.5/8.5/6.5	7) kop
5a) wit	8)
5b) loodglazuur met koperoxide	9) Clevis/Smit 1990, p. 199, afb. 115
5c)	

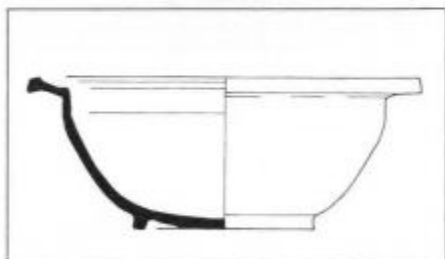
Afbeelding 77

- 1) **95GOGBPIVA**
- 2) HA3.w-kop-7
- 3) 16d
- 4) 14/-/-
- 5a) wit
- 5b) inwendig: loodglazuur, uitwendig: loodglazuur met koperoxide
- 5c)
- 6a) standing (ontbreekt)
- 6b) 1 worstoor horizontaal
- 6c) fragmentair
- 7) kop
- 8) Haarlem
- 9)

Afbeelding 78

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) w-kop-10
- 3) 17b
- 4) 8.6/7.2/4.5
- 5a) wit
- 5b) inwendig: loodglazuur, uitwendig: loodglazuur met koperoxide
- 5c) draairillen op schouder
- 6a) standvlak
- 6b) 1 oor vertikaal, afgebroken
- 6c)
- 7) kop
- 8)
- 9)

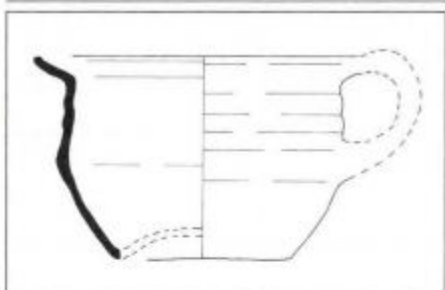
Afbeelding 79 *schaal 1:5*

1) 95GOGBPID	5c)
2) w-kom-1	6a) standing
3) 16B	6b)
4) 22.5/8.5/10.3	6c)
5a) wit, hafnerwaar	7) kom
5b) inwendig: loodglazuur met koperoxide (vlekken)	8) Rijnland
	9)

Afbeelding 80

- 1) **95GOGBPIVA**
- 2) HA3.w-kom-
- 3) 16d
- 4) 20/3.5/-
- 5a) wit
- 5b) inwendig: loodglazuur met koperoxide
- 5c)
- 6a) standvlak?
- 6b)
- 6c) fragmentair
- 7) kom?
- 8) Haarlem
- 9)

Afbeelding 81 *schaal 1:5,7*

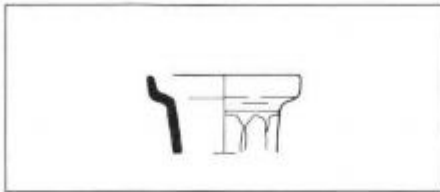
- 1) **95GOGBPIC**
- 2) w-pis-4
- 3) 17B/18a
- 4) 22/13/11.5
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur
- 5c)
- 6a) ziel
- 6b) 1 lintoor vertikaal (ontbreekt)
- 6c)
- 7) pispot
- 8)
- 9)

Afbeelding 82 *schaal 1:2*

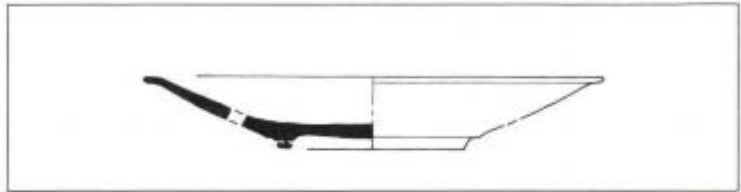
- 1) **95GOGBPIC**
- 2) w-zal-1
- 3) 17B/18a
- 4) 3/3.4/2.3
- 5a) wit
- 5b) inwendig: loodglazuur
- 5c)
- 6a) standvlak
- 6b)
- 6c) glazuur verontreinigd met koperoxide
- 7) zalfpot
- 8)
- 9) Thijssen 1991, p. 101, afb. 182 & 183

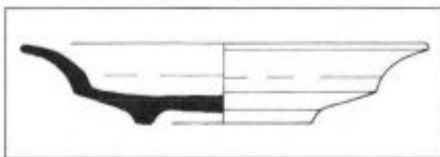
afbeelding 83

- 1) **95GOGBPIVA**
- 2) HA3.w-vog-1
- 3) 16d
- 4) 7/-/-
- 5a) wit
- 5b) loodglazuur met koperoxide
- 5c)
- 6a)
- 6b)
- 6c) fragmentair, buitenzijde
bijgesneden
- 7) vogeldrinkbak
- 8) Haarlem
- 9) Bitter 1995, p. 148, afb. 111

afbeelding 84

- 1) **95GOGBPIVB**
- 2) HA3.m-bor-5
- 3) 16d
- 4) 21/3.37/8.5
- 5a) majolica
- 5b)
- 5c)
- 6a) standring (doorboord)
- 6b)
- 6c) bisquit, roze/rood baksel
- 7) bord
- 8) Haarlem
- 9) Bitter 1995, p. 154, afb. 132

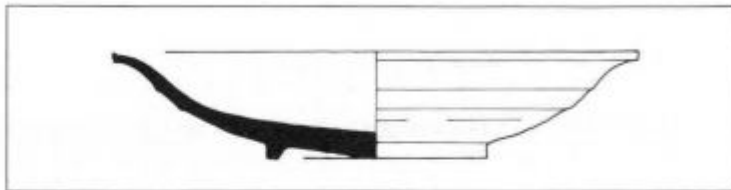

afbeelding 85

schaal 1:4,2

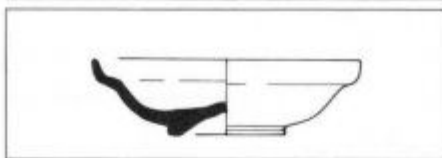
- 1) **95GOGBPVIB**
- 2) m-bor-6
- 3) 17c
- 4) 19.5/3.7/8.5
- 5a) majolica
- 5b) inwendig: onderglazuur:
tinglazuur wit, beschildering
blauw, bovenglazuur: lood-
glazuur, uitwendig: loodglazuur
- 5c) vlag: onversierd, spiegel: vogel
op tak, blauw
- 6a) standring
- 6b)
- 6c)
- 7) bord
- 8)
- 9) Bitter 1995, p. 155, afb. 133

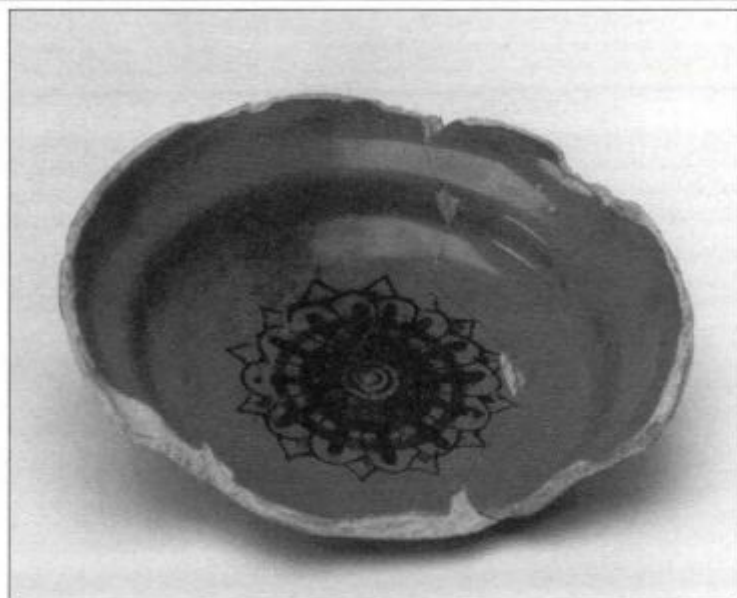
afbeelding 86

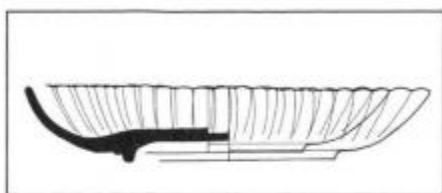
- 1) **95GOGBPIVA**
- 2) HA3.m-bor-7
- 3) 16d
- 4) 24/4.8/9.9
- 5a) majolica
- 5b)
- 5c)
- 6a) standing
- 6b)
- 6c) bisquit, wit baksel
- 7) bord
- 8) Haarlem
- 9) Korf 1981, p. 26, afb. 30

afbeelding 87

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) m-zou-1
- 3) 17b
- 4) 12/3.4/5
- 5a) majolica
- 5b) inwendig: onderglazuur: tinglazuur blauw, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur, uitwendig: loodglazuur
- 5c) spiegel: rozet, blauw
- 6a) standing, hoge ziel
- 6b)
- 6c)
- 7) zoutvat
- 8) Holland
- 9) Thijssen 1991, p. 102, afb. 186

afbeelding 88

schaal 1:4,5

1) **95GOGBPIC**

2) f-plo-4

3) 17B/18a

4) 20.5/3.6/10.7

5a) faience

5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur

5c) vlag: brede en smalle panelen, abstracte bloemmotieven, blauw, spiegel: geometrische bloemmotieven, blauw

6a) standring

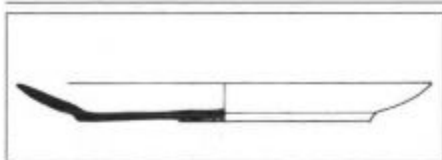
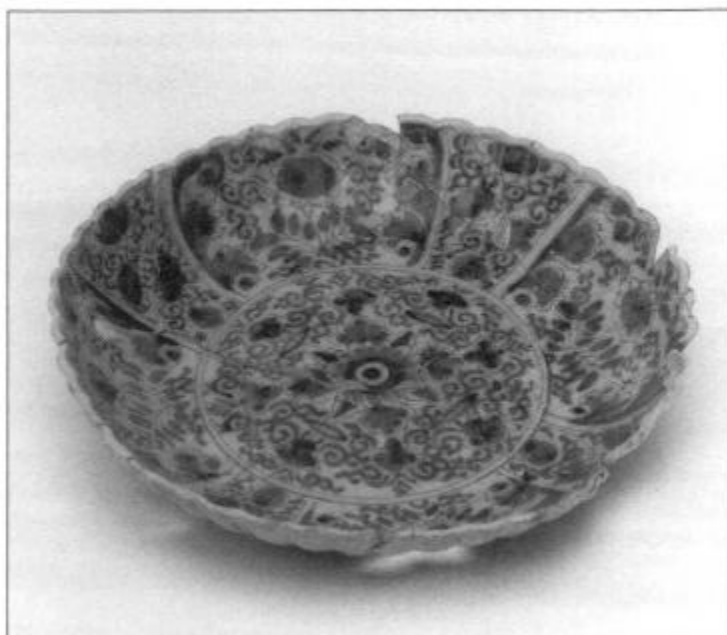
6b)

6c) scheef, 46 plooien

7) plooihotel

8) Delft

9)

afbeelding 89

schaal 1:4,2

1) **95GOGBPIC**

2) f-bor-2

3) 17B/18a

4) 20/1.8/14

5a) faience

5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur

5c) vlag: niet herkenbaar, blauw, spiegel: waarschijnlijk landschap, blauw

6a) standvlak

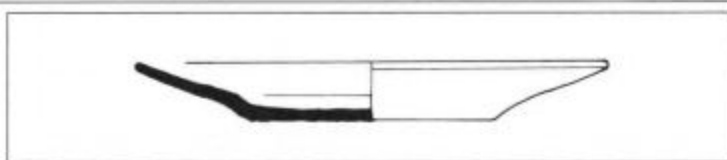
6b)

6c) fragmentair

7) bord

8)

9) Clevis/Kottman 1989, p. 117, afb. 10.106

afbeelding 90

1) **95GOGBPVIB**

2) f-bor-2

3) 17c

4) 21.5/2.6/11

5a) faience

5b) onderglazuur: tinglazuur wit, bovenglazuur: loodglazuur

5c)

6a) standvlak

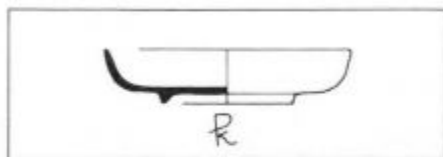
6b)

6c)

7) bord

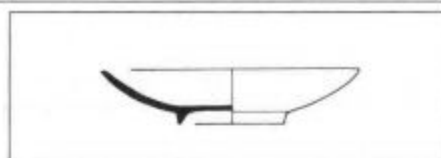
8)

9) Clevis/Smit 1990, p. 201, afb. 124

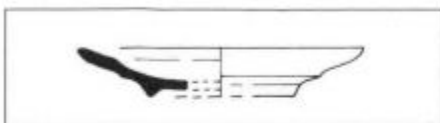
afbeelding 91

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) f-bor-8
- 3) 17B/18a (1700 - 1705)
- 4) 11/2.5/6
- 5a) faience
- 5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur
- 5c) verdeling in 4 panelen bestaand uit twee gespiegelde motieven van vogels en bloemen, blauw
- 6a) standing
- 6b)
- 6c) merkteken op onderzijde van Pieter Gerritsz Kam
- 7) bord (kop en schotel)
- 8) Delft, De 3 Vergulde Astonnekens
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 124, afb. 11.211a en 10.146, Mariën-Dugardin 1971, cat. 109

afbeelding 92

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) f-bor-8
- 3) 17B/18a
- 4) 11.6/2.5/4.8
- 5a) faience
- 5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering in blauw, groen en bruin/rood, bovenglazuur: loodglazuur
- 5c) spiegel: tuin met hek en vaas, blauw, groen en bruin/rood
- 6a) standing
- 6b)
- 6c)
- 7) bord (kop en schotel)
- 8)
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 124, afb. 11.211a en 10.146

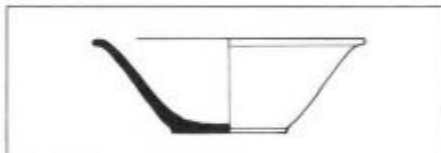
afbeelding 93

- 1) **95GOGBPVIB**
- 2) f-bor-9
- 3) 17c
- 4) 13/2.2/6.5
- 5a) faience
- 5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur
- 5c) vlag: geometrisch, blauw, spiegel: waarschijnlijk landschap
- 6a) standring
- 6b)
- 6c)
- 7) bord
- 8)
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 125, afb. 10.148

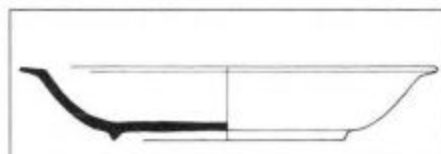

afbeelding 95

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) f-kom-6
- 3) 17b
- 4) 12.2/4.4/5.1
- 5a) faience
- 5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur
- 5c) wand: panelen met afwisselend zonnebloemen en Chinese motieven, blauw, spiegel: 3 bloemen op rots, blauw

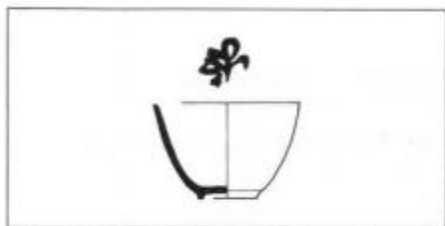
- 6a) standvlak
- 6b)
- 6c)
- 7) kom
- 8)
- 9)

afbeelding 94

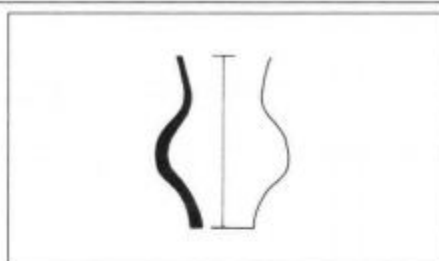
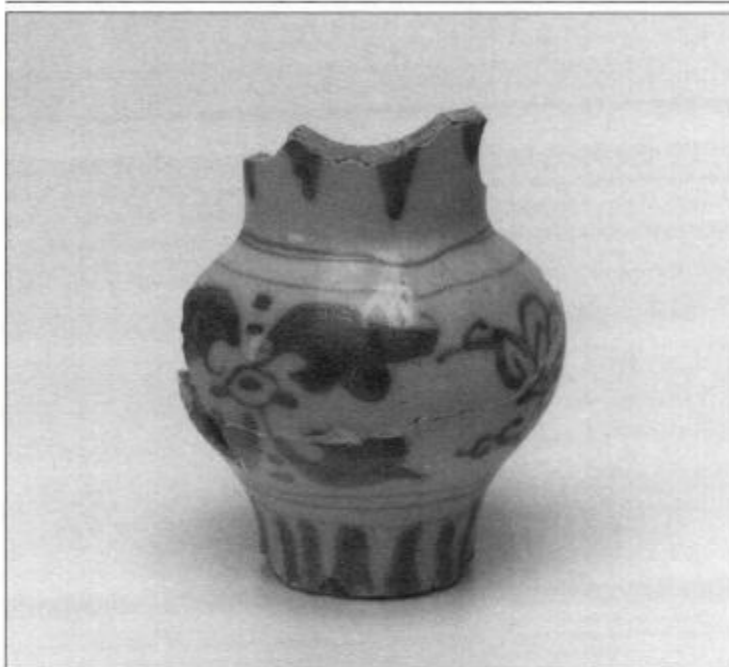
schaal 1:4,2

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) f-bor-15
- 3) 17B/18a
- 4) 20/3.5
- 5a) faience
- 5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur
- 5c) inwendig: vlag: panelen met afwisselend zonnebloemen en Chinese motieven, blauw, spiegel: vogel op rots met omringende bloemen, blauw, uitwendig: vlag: kruis met punt motief
- 6a) standring
- 6b)
- 6c)
- 7) bord
- 8)
- 9) Thijssen 1991, p. 103, afb. 190

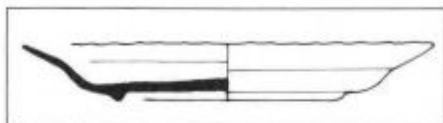
afbeelding 96

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) f-kop-1
- 3) 17B/18a
- 4) 6.6/4.4/2.7
- 5a) faience
- 5b) onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw, bovenglazuur loodglazuur
- 5c) inwendig: spiegel: merkteken, blauw, uitwendig: bloemdecor, blauw
- 6a) standring
- 6b)
- 6c)
- 7) kop (kop en schotel)
- 8)
9. Clevis/Kottman 1989, p. 126, afb. 10.151

afbeelding 97

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) f-vaa-1
- 3) 17B/18a
- 4) 6/-/2.9
- 5a) faience
- 5b) onderglazuur: tinglazuur wit met blauwe zweem, beschildering blauw, bovenglazuur: loodglazuur
- 5c) uitwendig: bloemdecor en geometrisch motief, blauw
- 6a) open onderzijde
- 6b)
- 6c)
- 7) deksel van vaas kaststel
- 8) Holland
- 9)

afbeelding 98

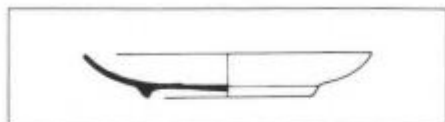
schaal 1:4,5

- 1) **95GOG52**
- 2) p-bor-4
- 3) 17a
- 4) 20.8/2.8/11.5
- 5a) porselein
- 5b) petuntse glazuur, onderglazuur blauw
- 5c) Inwendig spiegel: twee herten in landschap, vlag: eenden en waterplanten, uitwendig vlag: vogels op tak en bloeiende pruimentakken
- 6a) standing
- 6b)
- 6c) accoladerand, zandkorrels op onderzijde standing
- 7) bord
- 8) China, Jingdezhen
- 9) Rinaldi 1989, p. 79, afb. 54, Jörg 1990, p. 54, afb. 1b, Thijssen 1991, p. 106, afb. 202

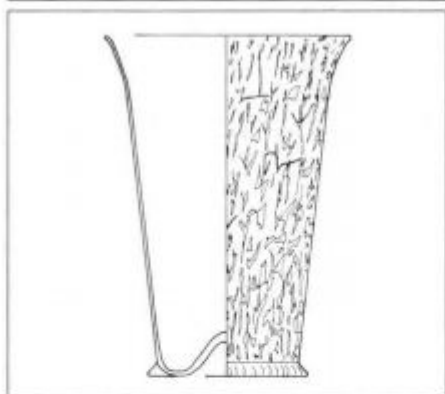
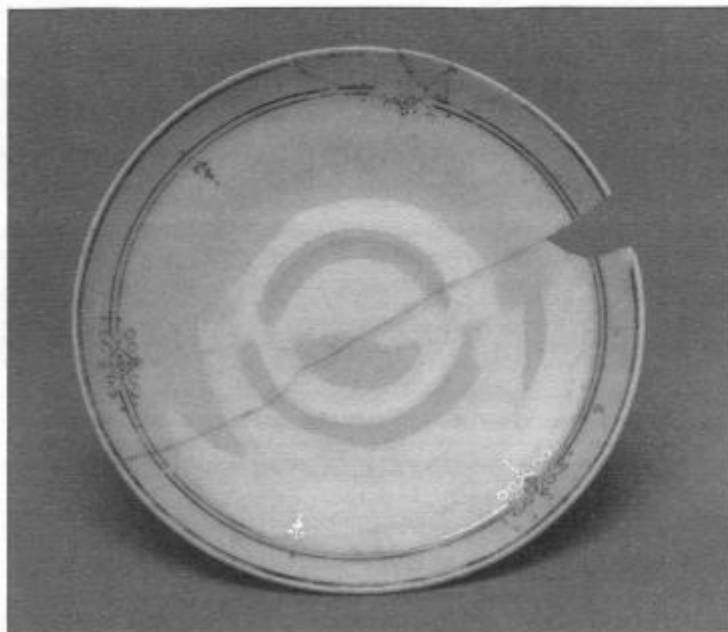
afbeelding 99

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) p-voe-1
- 3) 17b
- 4) 8.5/8.1
- 5a) porselein
- 5b) petuntse glazuur, onderglazuur blauw
- 5c) uitwendig: geometrisch patroon voet en stam, kelk landschap met 2x twee zittende Chinese personen (theeceremonie)
- 6a) standvlak
- 6b)
- 6c)
- 7) voetkop
- 8) China
- 9) Jörg 1993, p. 336, afb. 4

afbeelding 100

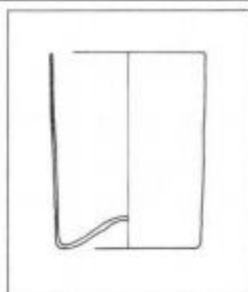
- 1) **95GOG140**
- 2) ep-bor-1
- 3) 18d/19A
- 4) 13/2/7.5
- 5a) europees porselein
- 5b) glazuur, bovenglazuur: goud
- 5c) spiegel: goudfilet langs rand
- 6a) standring
- 6b)
- 6c)
- 7) bord (kop en schotel)
- 8) Europa
- 9) Thijssen 1991, p. 110, afb. 216

afbeelding 101

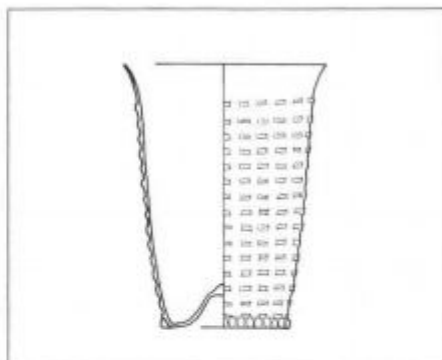
schaal 1:4,5

- 1) **95GOGBPIC**
- 2) gl-bek-4
- 3) 17B/18a
- 4) 12/17/7.8
- 5a) kleurloos
- 5b) structuurwand
- 6a) opgestoken, geribde voetring, pontilmerk
- 6b)
- 7) beker, ijsglas
- 8)
- 9) Clevis/Kottman 1989, p. 135, afb. 50.11.149

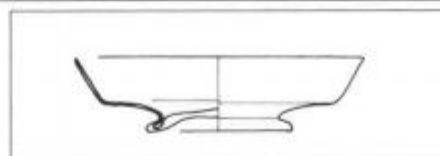
afbeelding 102

- 1) **95GOGBPVIB**
- 2) gl-bek-5
- 3) 17c
- 4) 7/9/6
- 5a) kleurloos
- 5b)
- 6a) opgestoken, pontilmerk
- 6b)
- 7) beker
- 8)
- 9) Kottman 1992, p. 13, afb. 1

afbeelding 103

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) gl-bek-19
- 3) 17b
- 4) 8.2/12/5.8
- 5a) kleurloos
- 5b) wafelpatroon
- 6a) opgestoken, geribde voetring, pontilmerk
- 6b)
- 7) beker, wafelbeker
- 8)
- 9) Bitter 1995, p. 163, afb. 162

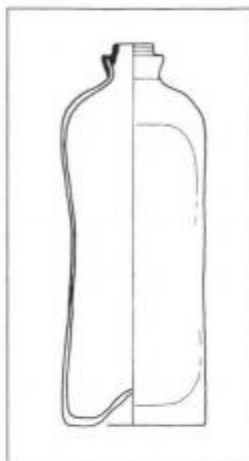

afbeelding 104

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) gl-sch-2
- 3) 17b
- 4) 13/3.4/6.5
- 5a) opaque wit
- 5b)
- 6a) opgestoken voet, pontilmerk
- 6b)
- 7) schaal
- 8)
- 9) Kottman 1992, p. 15, afb. 9, Henkes 1994, p. 232, afb. 50.3 en 50.4

afbeelding 105

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) gl-fle-7
- 3) 17b
- 4) 6.4/18/6.4
- 5a) groen
- 5b)
- 6a) opgestoken, pontilmerk
- 6b)
- 6c) tinnen kap, 4-zijdig, pontilmerk
- 7) fles
- 8)
- 9) Kottman 1990, p. 225, afb. 210

afbeelding 106

- 1) **95GOGBPVIA**
- 2) gl-str-1
- 3) 17b
- 4) 8.9/4.2/-
- 5a) groen
- 5b)
- 6a) pontilmerk
- 6b)
- 7) strijkglas
- 8)
- 9) Kottman 1993, p. 78, afb. 17

NOTEN

1. Met dank aan de medewerkers van het Bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem, met name Peter Groeneveld, voor de informatie en medewerking en Michiel Bartels, Peter Bitter en Jaap Kottman voor de uitgevoerde correcties met betrekking tot het klassifikatie systeem voor laat-middeleeuws en postmiddeleeuws aardewerk en glas.
2. de Jong, 1984, p. 287 - 298, speciaal p.296, fig.11
3. Blokzijl e.a. 1995. Op deze 'Vereenvoudigde Geologische Kaart van Haarlem en omgeving' is op het deelkaartje 'Situatie in de 12e/13e eeuw' het gebied langs het Spaarne bij en ten zuiden van de Gedempte Oude Gracht abusievelijk als water aangegeven. Zie hiervoor noot 2. (mondelinge mededeling J. de Jong).
4. de Jong e.a., 1985, p. 59
5. Poldermans, 1983, p. 59
6. Speet, 1993, p. 3
7. Speet, 1993, p. 9
8. Speet, 1993, p. 12
9. Speet, 1993, p. 9
10. Groesbeek, 1981, p. 23
11. o.a. Poldermans, 1987, p. 30
12. o.a. Numan, 1984, p. 3 e.v.
13. Speet, 1993, p. 14
14. Mondl. mededeling Hr. J. Kort, medewerker Algemeen Rijksarchief, Den Haag.
15. Speet, 1982, p. 7
16. Charters St. Elisabeths gasthuis, no. 68-2, Gemeente Archief Haarlem
17. Charters St. Elisabeths Gasthuis, no. 86-6, Gemeente Archief Haarlem
18. ARA, Hollandse Leenkamer no. 47, no. 336
19. Beelaerts van Blokland, 1922
20. Speet, 1993, p. 17
21. Numan, 1987, p. 125, Jacobs 1995, p. 3, Numan & Poldermans 1992, p. 78
22. Speet, 1979, p. 3 - 6, Lindijer 1987, p. 10
23. Historische informatie van W. den Heyer, sectie Bouwhistorie, Gemeente Haarlem
24. de Jong, 1987, p. 15
25. Magendans, 1983, p. 15
26. Hurst e.a., 1986, p. 227 - 229
27. Vergelijk Carmiggelt & van Veen, 1995, vondstcomplex 1, p. 7 - 9
28. Groeneveld, 1996, dit nummer
29. Houtdeterminaties uitgevoerd door P. van Rijn, Archeoplan
30. Hoekstra, 1981, p. 57, Hoekstra & de Groot, 1986, p. 241 -255, de Groot & van Rooijen, 1990, p. 31 - 33
31. Schimmer, 1980, p. 127, van Vlijmen, 1991, p. 62 - 63
32. Hoek, 1981, Verhaeghe 1981

33. Janssen, 1990, Janssen 1995
34. Barwasser & Goubitz, 1990, p. 75
35. Vergelijk aardewerkverhoudingen en functie verdelingen met Carmiggelt & van Veen, 1995, vondstcomplex 3, p. 14 - 16
36. Carmiggelt, 1994, p. 62
37. De decoratie en vorm van het bord voldoen aan de criteria van kraakporselein, evenals het feit dat aan de onderzijde van de standring sprake is van aangebakken zandkorrels. Enigszins afwijkend is het feit dat de scherf vrij dik is.
- 38 Jörg, 1990, p. 53
- 39 De mogelijkheid bestaat dat de gracht en stadsmuur t.p.v. de huidige Ridderstraat in de oudste fase van de stadsverdediging niet ophield bij de Bakenessergracht maar nog verder doorliep langs de Zakstraat. Dit was zeker het geval bij de 15de en 16de eeuwse verdediging (zie b.v. de kaart van van Deventer). Zelfs indien deze situatie teruggaat tot de 14de eeuw spreekt dit de hypothese niet tegen. Op dit punt liep de verdediging net door de overstoven strandvlakte. Mogelijk heeft men uit voorzorgsmaatregel de muur een klein stukje verder getrokken, zie b.v. Schimmer, 1981.
Met betrekking tot deze hoek van de stad zijn echter nog meer vragen, o.a. omdat de aanwezigheid van een fase van het grafelijk hof hier verondersteld wordt.
40. Carmiggelt & van Veen, 1995, p. 8 - 9
41. Houtdeterminatie C. Vermeeren, BIAx
42. Zoals weergegeven in Lindijer, 1987, p. 15
43. Bitter 1995, p. 109 - 111
44. van Dam, 1982, p. 4 - 10, zie ook Korf 1981
45. Lunsingh Scheurleer, 1966, p. 53 - 55
46. Opgraving Lange Voorhout 1994/1995, beerput, datering 17B
47. Paleis op de Dam, opgraving binnenplaats, datering waarschijnlijk 17B
48. Hasselt e.a., 1993, p. 436 - 438
49. Contextnummers 1 en 2 betreffen contexten van elders in Haarlem gevonden produktieafval, zie hiervoor Jacobs, 1995.

Literatuur

BARWASSER, M. & O. GOUBITZ, 1990:

Leder, hout en textiele vondsten.

In: Clevis, H. & M. Smit (eds.), 1990: *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375 - 1925. Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek*, p. 71 - 100.

BEELAERTS VAN BLOKLAND, W.A., 1922:

Hoe de Wassaers burggraven van Leiden werden. In: *De Nederlandse Leeuw* 1922. Jaargang 40, p. 98-106.

BITTER, P. (ed.), 1995: Geworteld in de bodem.

Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar. *Publicaties over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie*, no. 1, Stichting Promotie Archeologie.

BLOKZIJL, J., C.W. DUBBELAAR, W. DE GANS &

J. DE JONG, 1995: Vereenvoudigde Geologische Kaart van Haarlem en omgeving. *Rijksgeologische Dienst Haarlem 1995 (ook verschenen als onderdeel van Haarlems Bodemonderzoek nr. 27, 1995).*

CARMIGGELT, A., 1994: MAE: Wat doen we ermee? Voorlopig verslag van de analyse van

aardewerk uit laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen in Nederland en België. In: *Assembled Articles 1, Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Gemeente Nijmegen/Stichting Promotie Archeologie*, p. 55 - 86.

CARMIGGELT, A., M.M.A. VAN VEEN, 1995:

Laat- en postmiddeleeuwse afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag. *Haagse Oudheidkundige Publicaties*, no. 2.

CLEVIS, H., J. KOTTMAN, 1989: Weggegooid

en teruggevonden. Aardewerk en glas in Deventer vondstcomplexen 1375-1750. *Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek*.

CLEVIS, H., M. SMIT, 1990: Verscholen in vuil.

Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925. *Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek*.

DAM, J.D., Van, 1982: Geleyersgoet en

Hollands Porcelayn. Ontwikkelingen in de Nederlandse aardewerk-industrie 1560 - 1660. In: *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek*, no. 108, 1982/4, p. 3 - 93.

GROENEVELD, P., 1996: Leervondsten van

De Rode Gravin. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 1996, no. 29.

GROESBEEK, J.W., 1981: Enkele aantekeningen

inzake oude vermeldingen van poorten, grachten en muren te Haarlem. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 1981, no. 13, p. 23 - 24.

GROOT, H.L. DE, C. VAN ROOIJEN, 1990: Door

het vuur en voor het vuur. In: *Groot, H.L. de (ed.), 1990: Het vuur beschouwd*, p. 11 - 33.

HASSELT, H., J.J. LENTING & H. VAN WESTING, 1993: Metalen Gebruiksvoorwerpen.

In: *Lenting, J.J., H. van Gangelen & H. van Westing (eds.), 1993: Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580 - 1850. Stichting vesting Bourtange, Sellinger*, p. 403 - 462.

HENKES, H.E., 1994: Glas zonder glans.

Rotterdam Papers 9, Rotterdam.

HOEK, C., 1981: Begraven hofsteden in het Maasmondgebied.

In: *Hoekstra, T.J., H.L. Janssen & I.W.L. Moerman (eds.): Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel, Zutphen*, p. 122 - 143.

HOEKSTRA, T.J., 1981: Archeologische Kroniek, gemeente Utrecht 1978, 1979, 1980.

In: *Maandblad Oud-Utrecht* 1981, no. 3, p. 25 - 81.

HOEKSTRA, T.J. & H.L. DE GROOT, 1986:

Rectilinear mosaic tiled floors and tile production in utrecht in the 14th century. In: *Deroeux, D. (ed.), 1986: Terres cuites architecturales au moyen âge. Musée de Saint-Omer. Colloque des 7-9 juin 1985. Mémoires de la Commission départementale d'Histoire et d'Archéologie du Pas-de-Calais, Tome XXII, Arras*, p. 241 - 255.

HURST, J.G., D.S. NEAL & H.J.E. VAN BEUNINGEN, 1986: Pottery produced and traded in North-West Europe 1350-1650. *Rotterdam Papers VI*, Rotterdam.

JACOBS, E., 1995: Archeologisch onderzoek op een binnenterrein achter de percelen Burgwal 95-99 te Haarlem. In: *Haarlems Bodemonderzoek 1994*, no. 28, p. 3 - 25.

JANSSEN, H.L., 1990: The archaeology of the medieval castle in the Netherlands. Results and prospects for future research. In: Besteman, J.C., J.M. Bos & H.A. Heidinga (eds.): *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena, Assen/Maastricht*, p. 219 - 264.

JANSSEN, H.L., 1995: Kastelenbouw in het graafschap holland circa 1150-1300. In: Roever, M.B. de (ed.), 1995: *Het 'kasteel van Amstel' burcht of bruggehoofd?*. Stadsuitgeverij Amsterdam, p. 59 - 75.

JONG, J., DE, 1984: Geological investigations in the centre of Haarlem (the Netherlands) and the development of the river Spaarne. In: *Geologie en Mijnbouw*, 1984, p. 287 - 298.

JONG, J., DE, J. SCHIMMER, A.M. NUMAN & J.M. POLDERMANS (eds.) 1985: *Kroniek 1985*. In: *Haarlems Bodemonderzoek 1985*, no. 19, p. 57 - 59.

JONG, J., DE, 1987: Onstaan en geschiedenis van het Spaarne. In: Sliggers, B.C. (ed.), 1987: *De loop van het Spaarne. De geschiedenis van een rivier. Historische Werkgroep Haarlem, Haarlem*, p. 9 - 16.

JÖRG, C.J.A., 1990: Kraakporselein. In: *Antiek XXV-2*, p. 53-64.

JÖRG, C.J.A., 1993: Porselein. In: Lenting, J.J., H. van Gangelen & H. van Westing (eds.), 1993: *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580 - 1850. Stichting vesting Bourtange, Sellingeren*, p. 333 - 349.

KORF, D., 1981: Nederlandse majolica. Haarlem.

KOTTMAN, J.F.P., 1990: *Catalogus Glas*. In: Clevis, H & M. Smit (eds.), 1990: *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925. Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek*, p. 217 - 235.

KOTTMAN, J.F.P., 1992: Zeventiende-eeuws glazen drinkgerei uit het adellijk vrouwenstift van Susteren. In: *Vormen uit vuur, jaargang 1992/3*, no. 146, p. 4 - 15.

KOTTMAN, J.F.P., 1993: Glas uit een Hasselter beerput. In: Bartels, M., H. Clevis & F.D. Zeiler (ed.), 1993: *Van huisvuil en huizen in Hasselt. Opgravingen aan het Burg Royerplein. Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek*, p. 69 - 78.

LUNSINGH SCHEURLEER, D.F., 1966: *Chine de Commande. Hilversum*.

MAGENDANS, R., 1983: Van kreek tot keuken en kerk: het archeologisch onderzoek. In: *De Waalse kerk te Breda. Stichting tot restauratie van de Waalse kerk te Breda 1983*, p. 13 - 22.

MARIEN-DUGARDIN, A.M., 1971: *Prestige de la faïence de Delft. Ministère de l'Education Nationale et de la Culture Française et Ministère de l'Education Nationale et de la Culture Néerlandaise a l'occasion d'une exposition organisée aux Musées royaux d'art et d'histoire-Bruxelles 17 septembre-17 octobre 1971*, Brussel.

NUMAN, A.M., 1987: Pottenbakkersafval uit de binnenstad van Haarlem. In: *Westerheem, jaargang 36*, no. 4, p. 124 - 139.

NUMAN, A.M., 1984: Een onderzoek naar de noordelijke, laat-middeleeuwse stadsomwalling in de Kruisstraat en Nassaustraet. In: *Haarlems Bodemonderzoek 1984*, no. 18, p. 3 - 9.

NUMAN, A.M. & J.M. POLDERMANS, 1992: *Kroniek 1991* (lokatie Anthoniestraat 6). In: *Haarlems Bodemonderzoek 1991*, no. 25, p. 77 - 79.

LINDIJER, T., 1987: Pottenbakkers en pottenbakkersafval bij de Koolsteeg en Raamsteeg. In: *Haarlems Bodemonderzoek 1987*, no. 21, p. 10 - 21.

POLDERMANS, J.M., 1983: Kleine Houtstraat 41a. In: *Haarlems Bodemonderzoek*, no. 17, p. 59 - 62.

POLDERMANS, J.M., 1987: Waar eens 'de goede vrouw' stond. In: *Haarlems Bodemonderzoek*, no. 21, p. 30 - 47.

REINEKING-VON BOCK, G. 1976: Steinzeug. *Kunstgewerbemuseum der Stadt Köln, Köln*.

RINALDI, M., 1989: Kraak porcelain: a moment in the history of trade. London.

SCHIMMER, J., 1980: Kleine monochrome vloertegeltjes uit het Brinkmanncomplex. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 1980, no. 12, p. 127 - 132.

SCHIMMER, J., 1981: De voormalige St. Janspoort te Haarlem. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 1981, no. 13, p. 25 - 35.

SPEET, B.M.J., 1979: Pottenbakkers in het middeleeuwse Haarlem. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 1979, no. 10, p. 3 - 6.

SPEET, B.M.J., 1982: Haarlem. In: *Hervijnen, C. van, C. van der Kieft, J.C. Visser & J.G. Egner (eds.) 1982: Historische stedenatlas van Nederland*, no. 1, Delft.

SPEET, B.M.J., 1993: De stedenbouwkundige ontwikkeling van Haarlem. In: *Clement - van Alkamade, M.H.G., B.M.J. Speet & A.G. van der Steur (eds.), 1992: Haarlem. Historische plattegronden van Nederlandse steden*, deel 6, Alphen aan de Rijn.

THIJSEN, J., 1991: Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen, 1375-1850. *Stichting Stadsarcheologie Nijmegen*.

VERHAEGHE, F., 1981: Moated sites in Flanders. In: *Hoekstra, T.J., H.L. Janssen & I.W.L. Moerman (eds.): Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel, Zutphen*, p. 98 - 121.

VLIJMEN, S. VAN, 1991: Archeologisch onderzoek in de Barteljorisstraat. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 1991, no. 25, p. 49 - 63.

Bijlage

Inventarislijsten beerputten I t/m VII en een 17de eeuwse afvalkuil.

BEERPUT 1 (BPI)

Binnendiameter : 140 cm
 Onderzijde: 29 cm – NAP
 Bovenzijde: 25 cm + NAP
 Baksteenformaat: 19/20 x 9/10 x 4.5 cm

Roodbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grapen	r-gra-17a	2	Afb. 50
	r-gra-45a	2	Afb. 54
Kop	r-kop-2	2	Afb. 56 & 57
	r-kop-4	1	Afb. 58
Pispot	r-pis-	1	
Steelkom	r-stk-2	1	
Test	r-tes-	1	vuurtest
Vogeldrinkbak	r-vog-1	1	Afb. 65
Kan	r-kan-	1	Speelgoed?
Indet	r-	14	
<i>Totaal</i>		<u>26</u>	

Witbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Kom	w-kom-		
Pispot	w-pis-4	1	Afb. 81
Zalfpot	w-zal-1	2	Afb. 82
Indet	w-	1	
<i>Totaal</i>		<u>5</u>	

Majolica:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	m-bor-	2	
<i>Totaal</i>		<u>2</u>	

Faience:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	f-bor-2	1	Afb. 89
	f-bor-8	2	Afb. 91 & 92
	f-bor-15	1	Afb. 94
	f-bor-	1	
Plooihotel	f-plo-4	1	Afb. 88
Kop	f-kop-1	1	Afb. 96
	f-kop-	2	
Pispot	f-pis-1	1	fragmentair
Theepot	f-the-	1	Speelgoed?
Kastel	f-vaa-1	1	Afb. 97
Indet	f-	4	
<i>Totaal</i>		<u>16</u>	

Steengoed:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Kan	s2-kan-	1	Afb. 41
	s2-kan-	3	
<i>Totaal</i>		4	

Op basis hiervan zijn de aardewerkverhoudingen als volgt:

Roodbakkend	49.0 %
Witbakkend	9.4 %
Majolica	3.8 %
Faience	30.2 %
Steengoed	7.6 %

Glas:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Beker	gl-bek-4	1	IJsglas, Afb. 101
	gl-bek-	4	
Fles	gl-fle-7	1	fragmentair
	gl-fle-	2	Parfum of medicijnfles
<i>Totaal</i>		8	

IJsglazen werden in de tweede helft van de 17de eeuw niet meer vervaardigd. Mogelijk betreft het in de beerput aangetroffen exemplaar dus een erfstuk of materiaal van elders dat in een later stadium in de beerput terecht kwam. Onder het glas bevinden zich ook diverse fragmenten vensterglas en een fragment van een glas-in-lood raam.

Tin:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Beker	-	1	Geen merk
<i>Totaal</i>		1	

Totaal Minimum Aantal Exemplaren (MAE) in vondstcomplex: 62

Niet meegerekend zijn een tweetal knikkers, een witte faience tegel en twee fragmenten 15de eeuws steengoed uit Siegburg. Dit laatste materiaal betreft, gezien de datering, opspit. Dit geldt mogelijk ook voor de fragmenten majolica, aangezien het twee zeer kleine fragmenten betreft.

Op basis van de functie van de aangetroffen voorwerpen kan de volgende indeling op functie gemaakt worden voor de aardewerken en glazen voorwerpen:

voedselbereiding:	14.9 %
tafelgerei:	55.8 %
voorraad	2.3 %
verwarming	2.3 %
sanitair	7.0 %
medicinaal	9.3 %
overig:	9.3 %
N = 43	

Alleen voorwerpen waarvan met zekerheid de functie kan worden vastgesteld worden meegerekend. Het daarbij vastgestelde aantal = N. Steengoed schenk-

kannen vallen onder tafelgerei. Parfum- of medicijnflesjes en zalfpotjes worden onder medicinaal gerekend, sierstukken of speelgoed vallen onder overig.

BEERPUT II (BP II)

Binnendiameter: 116 cm.
Onderzijde: 28 cm – NAP
Bovenzijde: 37 cm + NAP
Baksteenformaat: 22x11 x 6 cm/20 x 9 x 5 cm

Roodbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grapen	r-gra-43a	1	Afb. 52
	r-gra-44a	1	Afb. 53
	r-gra-	3	
Spaarpot	r-spa	1	opgestoken bodem
<i>Totaal</i>		6	

Witbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	w-bor-	1	
Bakpan	w-bak-3c	1	Afb. 66
Kom	w-kom-1	1	Afb. 79
Indet	w-	3	
<i>Totaal</i>		6	

Glas:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Beker	gl-bek-	1	
<i>Totaal</i>		1	

Onder het glas bevonden zich ook enkele fragmenten vensterglas.

Totaal MAE in vondstcomplex: 13.

Het aantal voorwerpen is te klein voor het vaststellen van een functieverdeling.

BEERPUT III (BPIII)

Binnendiameter: 172 cm
Onderzijde: 81 cm – NAP
Bovenzijde: 29 cm + NAP
Baksteenformaat: 22/21x10.5x4.5/5 cm

Geen aardewerk of glazen voorwerpen.

BEERPUT IV1 (BPIV1)

Binnendiameter : 145 cm
Onderzijde: 55 cm – NAP
Bovenzijde: 49 cm + NAP
Baksteenformaat: 18.5/23.5 x 8/11.5 x 4/5 cm

Roodbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grape	r-gra-	1	
Bakpan	r-bak-2	1	Afb. 43
	r-bak-4	1	Afb. 44
Bord	r-bor-	2	
Kop	r-kop-	1	
Test	r-tes-4	1	Afb. 61
Overig	r-	2	
<i>Totaal</i>		9	

Steengoed:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Kan	s2-kan-	2	2 kleine fragmenten
<i>Totaal</i>		2	

Totaal MAE: 11

Het aantal voorwerpen is te klein voor het vaststellen van een functieverdeling.

BEERPUT IV2 (BPIV2)

Binnendiameter: 145 cm
 Onderzijde: 55 cm - NAP
 Bovenzijde: 49 cm + NAP
 Baksteenformaat: 18.5/23.5 x 8/11.5 x 4/5 cm

Roodbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grape	r-gra-	1	
Olielamp	r-oli-2	1	
Test	r-tes-4	1	vuurtest
Bloempot	r-blo-	1	
Bord	r-bor-19	20	Pottenbakkersafval, Afb. 47
	r-bor-20	1	Pottenbakkersafval, Afb. 48
	r-bor?-	1	slibversiering
Overig	r-	3	
<i>Totaal</i>		29	

Witbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grape	w-gra-	5	Pottenbakkersafval, Afb. 72
	w-gra-	9	Pottenbakkersafval, Afb. 71
Bakpan	w-bak-	1	Holle steel
Bord	w-bor-	1	Pottenbakkersafval, Afb. 67
Kop	w-kop-7	5	Pottenbakkersafval, Afb. 77
Kom	w-kom-	1	Pottenbakkersafval, Afb. 80
Vogeldrinkbak	w-vog-1	2	Pottenbakkersafval, Afb. 83
Overig	w-	4	Pottenbakkersafval, Afb. 73
			(pispot of grape?)
	w-	40	Pottenbakkersafval, Zeer fragmentair
<i>Totaal</i>		68	

Van het zeker als pottenbakkersafval te bestempelen witbakkend aardewerk is van geen enkel voorwerp een compleet profiel te reconstrueren. Alleen duidelijk van elkaar te onderscheiden fragmenten zijn vermeld. Het materiaal is zo fragmentair dat met name het onder Overig aangegeven aantal exemplaren niet meer is dan een ruwe schatting.

Majolica:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	m-bor-5	24	Pottenbakkersafval, Afb. 84
	m-bor-7	8	Pottenbakkersafval, Afb. 86
<i>Totaal</i>		<u>32</u>	

Steengoed:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Kan	s2-kan-	1	1 klein fragment
<i>Totaal</i>		<u>1</u>	

Niet meegerekend bij het steengoed zijn enkele fragmenten steengoed uit Siegburg, een fragment bijna steengoed en een fragment proto-steengoed. Gezien de datering hiervan zijn deze meegevoerd met de grond waarmee het materiaal vermengd was.

Op basis van bovenstaande gegevens zijn de aardewerkverhoudingen als volgt:

Roodbakkend	22.3 %
Witbakkend	52.3 %
Majolica	24.6 %
Steengoed	0.8 %

Totaal MAE: 130

Vanwege het feit dat het hier fragmenten van pottenbakkersafval betreft en geen huishoudelijk afval is geen functieverdeling vastgesteld.

BEERPUT V (BPV)

Binnendiameter:	130/110 cm (enigzins ovaal)
Onderzijde:	56 cm – NAP
Bovenzijde:	85 cm + NAP
Baksteenformaat:	18/24.5 x 9/11.5 x 4/5.5 cm

Geen vondsten

BEERPUT VI (BPVI)

Binnendiameter:	190 cm
Onderzijde:	20 cm – NAP
Bovenzijde:	80 cm + NAP
Baksteenformaat:	16/18 x 8/9 x 4.5 cm

Roodbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Steelekom	r-stk-2	1	Afb. 55
	r-stk-	1	
Kop	r-kop-2	1	
	r-kop-	1	
Deksel	r-dek-	1	Doofpotdeksel
Test	r-tes-5	1	Afb. 62
Vuurstolp	r-vst-	1	Fragment bovenzijde
Olielamp	r-oli-2	1	
	r-oli-	1	
Indet	r-	7	
<i>Totaal</i>		<u>16</u>	

Witbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grape	w-gra-	2	
Indet	w-	2	
<i>Totaal</i>		<u>4</u>	

Majolica:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	m-bor-6	1	Afb. 85
	m-bor-	3	
<i>Totaal</i>		<u>4</u>	

Faience:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	f-bor-2	1	Afb. 90
	f-bor-9	1	Afb. 93
	f-bor-	5	
Kop	f-kop-	1	
Overpot	f-ove-	1	
<i>Totaal</i>		<u>9</u>	

Op basis hiervan zijn de aardewerkverhoudingen als volgt:

Roodbakkend	48.5 %
Witbakkend	12.1 %
Majolica	12.1 %
Faience	27.3 %

Glas:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Beker	gl-bek-5	3	Afb. 102
Roemer	gl-roe-	1	
Fles	gl-fle-	1	
<i>Totaal</i>		<u>5</u>	

Onder het glas bevinden zich ook enkele fragmenten vensterglas.
Totaal Minimum Aantal Exemplaren in vondstcomplex: 38

Op basis van de functie van de aangetroffen voorwerpen kan de volgende indeling gemaakt worden:

voedselbereiding:	13.8 %
tafelgerei:	62.1 %
voorraad	3.5 %
verwarming	17.2 %
overig	3.4 %

N = 29

BEERPUT VII (BP VII)

Binnendiameter:	240 cm
Onderzijde:	54 cm – NAP
Bovenzijde:	80 cm + NAP
Baksteenformaat:	17/18.5 x 8.5 x 4/4.5 cm

Roodbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grapen	r-gra-17b	1	
	r-gra-30	1	
	r-gra-19a	3	Afb. 51
	r-gra-	1	
Bord	r-bor-18	1	Afb. 46
	r-bor-6	1	Afb. 45
	r-bor-	1	
Bakpan	r-bak-	3	
Deksel	r-dek-10	1	Afb. 64
Kop	r-kop-5	2	1 met slib, Afb. 59
	r-kop-2	5	
Test	r-tes-4	3	vuurtest
	r-tes-	1	Afb. 63 (vierkant)
	r-tes-	2	
Olielamp	r-oli-	1	Afb. 60
Zalfpot	r-zal-3	1	
Indet	r-	27	
<i>Totaal</i>		55	

Witbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grape	w-gra-13a	1	Afb. 68
	w-gra-16	1	Afb. 69
	w-gra-19a	1	Afb. 70
	w-gra-	1	
Kop	w-kop-3	4	Afb. 75 & 76
	w-kop-10	1	Afb. 78
<i>Totaal</i>		9	

Majolica:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	m-bor-	6	fragmentair
Zoutvat	m-zou-1	1	Afb. 87
<i>Totaal</i>		7	

Niet meegerekend is een fragment van een polychroom versierde majolicategel.

Faience:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	f-bor-	1	
Kom	f-kom-6	1	Afb. 95
<i>Totaal</i>		<u>2</u>	

Porselein:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Voetkop	p-voe-1	1	Afb. 99
Indet	p-	1	
<i>Totaal</i>		<u>2</u>	

Steengoed:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Kan	s2-kan-3	1	Afb. 40
<i>Totaal</i>		<u>1</u>	

Op basis hiervan zijn de aardewerkverhoudingen als volgt:

Roodbakkend	72.4 %
Witbakkend	11.9 %
Majolica	9.2 %
Faience	2.6 %
Porselein	2.6 %
Steengoed	1.3 %

Glas:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Beker	gl-bek-19	6	Afb. 103
	gl-bek-	7	
Roemer	gl-roe-	2	
Schaal	gl-sch-2	1	Afb. 104
Fles	gl-fle-7	1	Afb. 105
	gl-fle-	1	Parfum of medicijnfles
<i>Totaal</i>		<u>18</u>	

Onder het glas bevinden zich ook diverse fragmenten vensterglas.
Niet meegerekend zijn een strijkglas (afb. 106) en 2 blauwe kralen.
Totaal MAE: 94

Op basis van de functie van de aangetroffen voorwerpen kan de volgende indeling gemaakt worden:

voedselbereiding:	21.2 %
tafelgerei:	62.2 %
voorraad	3.0 %
verwarming	10.6 %
medicinaal	3.0 %
N =	66

AFVALKUIL 17DE EEUW**Roodbakkend aardewerk:**

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Grapen	r-gra-	6	
Bord	r-bor-	1	
Test	r-tes-5	1	vuurtest
Kop	r-kop-	1	
Deksel	r-dek-	1	
Vergiet	r-ver-	1	
Overig	r-	12	Zeer fragmentair
<i>Totaal</i>		<u>23</u>	

Witbakkend aardewerk:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Indet	w-	6	Zeer fragmentair
<i>Totaal</i>		<u>6</u>	

Majolica:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	m-bor-	1	
<i>Totaal</i>		<u>1</u>	

Faïence:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	f-bor-	1	
Overig	f-	2	mogelijk fragment overpot
<i>Totaal</i>		<u>3</u>	

Porselein:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	p-bor-4	1	Afb. 98
<i>Totaal</i>		<u>1</u>	

Steengoed:

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Kan	s2-kan-	2	1 boerendanskruik
<i>Totaal</i>		<u>2</u>	

Op basis hiervan zijn de aardewerkverhoudingen als volgt:

Roodbakkend	63,9 %
Witbakkend	16,7 %
Majolica	2,8 %
Faïence	8,3 %
Porselein	2,8 %
Steengoed	5,5 %
<i>Totaal MAE:</i>	<i>36</i>

Op basis van de functie van de aangetroffen voorwerpen kan de volgende indeling gemaakt worden:

voedselbereiding:	50,0 %
tafelgerei:	43,8 %
verwarming	6,2 %
<i>N =</i>	<i>16</i>

Peter Groeneveld, Bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem

Leervondsten van De Rode Gravin

Het leer afkomstig van het terrein De Rode Gravin betreft het tot dusver grootst bekende vondstcomplex uit de binnenstad van Haarlem. Naast schoeisel zijn meschedes, dolkschedes, en leerafval aangetroffen. In totaal worden zeven schoentypes onderscheiden. De datering van het leer is tweede kwart veertiende eeuw tot en met eerste kwart vijftiende eeuw.

INLEIDING

In het najaar van 1995 vond archeologisch onderzoek plaats op het terrein van de voormalige brandweerkazerne, ook wel de 'De Rode Gravin' genaamd (Eric Jacobs, 1996, HBO 29, dit nummer). Hierbij werden zowel in de werkputten aan de Gedempte Oude Gracht als in die aan de Gravinneesteg veel resten van leer gevonden. Ze zijn afkomstig uit een grachtvulling en uit ophogingslagen. De aanzienlijke hoeveelheid leer werd nog niet volledig bewerkt. Wel blijkt uit een eerste bestudering, dat het om voor Haarlem belangrijk materiaal gaat. Dit is de reden dat hier een overzicht van de reeds verkregen resultaten wordt gegeven. Gezien het globale en voorlopige karakter zal niet op de exacte lokaties en vondstomstandigheden binnen het opgravingsterrein worden ingegaan.

Om de betekenis van de vondsten in een breder algemeen te plaatsen, zal ook enige aandacht aan overige in Haarlem gedane leervondsten worden besteed.

LEERVONDSTEN IN HAARLEM

Leervondsten behoren niet tot de algemene vondsten in Haarlem. Organisch materiaal, waartoe ook leer behoort, blijft alleen in een van zuurstof afgesloten milieu goed bewaard. In Haarlem zijn de condities hiervoor niet optimaal. Leervondsten worden dan ook voornamelijk gedaan in de

op veen gelegen stadsuitbreidingen aan de oostkant van Haarlem. Men moet hierbij denken aan de stadsdelen Burgwal en vooral Bakenes. Dit leer komt voor het grootste deel uit ophogingslagen, veelal daterend in de 14e eeuw.

Van de strandwal zelf, waar het grootste deel van de oude binnenstad van Haarlem op ligt, zijn nagenoeg geen leervondsten bekend. Op de strandwal is alleen in vochtige omstandigheden, zoals in beerputten of waterputten, leer gevonden. Een voorbeeld hiervan is het leer uit een beerput in het Brinkmann-complex (Lagerwey-Timmer, 1980). Dergelijke vondsten zijn meestal niet ouder dan de 15e eeuw.

Er zijn geen leervondsten bekend uit de veengebieden aan de westkant van Haarlem.

Leervondsten in Haarlem dateren voornamelijk uit de 14e en 15e eeuw. Dit is een beeld dat ook voor veel andere steden opgaat. Vondsten uit andere periodes komen incidenteel voor en zijn meestal klein van omvang.

HET LEER VAN DE RODE GRAVIN

Het leer van De Rode Gravin vormt het tot dusver grootst bekende vondstcomplex uit de oude stadskern van Haarlem.

Er zijn ruim 800 fragmenten gevonden. De hoeveelheid per werkput verschilt sterk. Zo leverde een werkput bijvoorbeeld vijf fragmenten op, terwijl een andere er ruim 500 opleverde.

Afbeelding 1.
De gevonden schoentypes.

Bijna 70% van de gevonden fragmenten is afkomstig van schoeisel. Er zijn 75 afzonderlijke zolen te onderscheiden, waarvan er 33 meetbaar zijn. Uit de bovenleerfragmenten kunnen 89 afzonderlijke schoenen onderscheiden worden waarvan 77 determineerbaar.

Het niet-schoeisel bestaat voornamelijk uit leerafval en niet nader te determineren fragmenten. Er zijn vijf meschedes gevonden, waarvan één compleet. Vermeldenswaard zijn twee fragmenten leer die vermoedelijk van een blaasbalg afkomstig zijn.

De kwaliteit van het leer is, alhoewel zoals altijd incompleet en beschadigd, vrij goed. Een uitzondering vormt het leer gevonden aan de Gedempte Oude Gracht. Beschadigingen zijn hier beduidend meer aanwezig. Veel fragmenten zijn door bodemwerking aan elkaar gekit en ook splijting komt veelvuldiger voor. Een verklaring voor het verschil in kwaliteit van het leer tussen de Gravinnesteeg en de Gedempte Oude Gracht valt niet te geven. De grondsoort en opgravingsomstandigheden in de werkputten aan de Gedempte Oude Gracht en aan de Gravinnesteeg verschilden niet wezenlijk.

SCHOEISEL

Dat ruim 70% van het gevonden leer uit fragmenten van schoeisel bestaat is niet uitzonderlijk. Dit getal is door de vondst van relatief veel fragmenten leerafval zelfs vrij laag. In andere opgravingen in Haarlem maken fragmenten van schoeisel vaak meer dan 95% van het gevonden leer uit.

Het voornamelijk voorkomen van schoeisel onder het gevonden leer is een algemeen verschijnsel. De typologie van het laat-middeleeuwse schoeisel is dan ook goed bekend. De hoofdingeling is gebaseerd op de sluitingswijze. Zo bepaalt de soort sluiting, bijvoorbeeld knoopjes,

(rijg)veter of gesp, gecombineerd met de plaats waar deze zit, zoals de wreef of de zijkant van de voet, het type schoen.

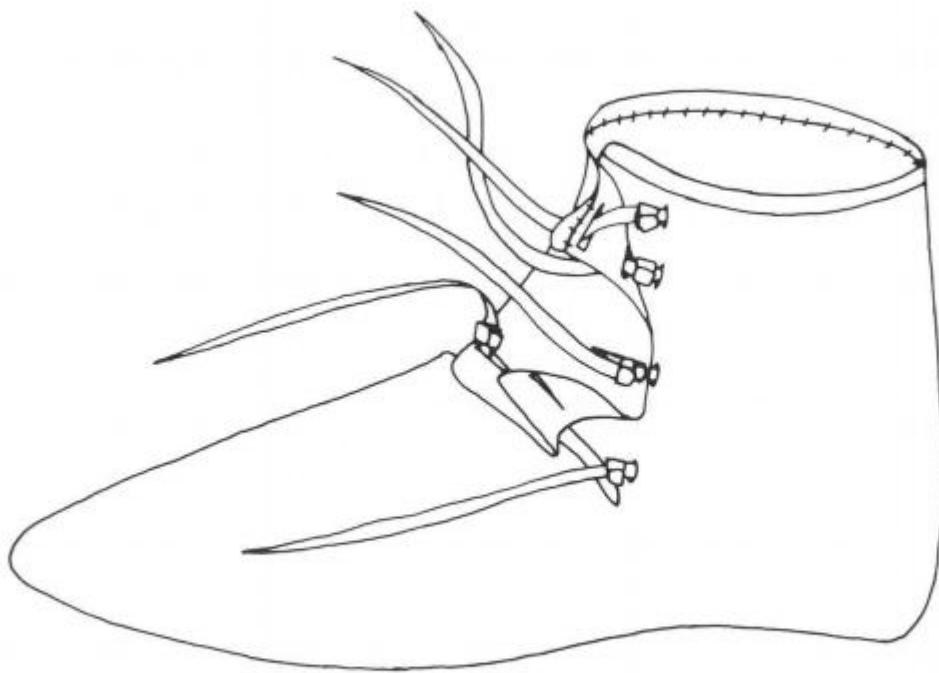
Een aparte categorie schoeisel vormen de onderschoenen, zoals de trip en de sandaal.

Naast de typologie wordt ook onderscheid gemaakt in de hoogte van het schoeisel. Zo worden lage, enkelhoge of halfhoge en hoge schoenen onderscheiden. De hoogte van de schoen wordt geacht iets te zeggen over de status van de drager. De lage schoen zou toebehoren aan de meer welgestelden, terwijl halfhoge tot hoge schoenen werden gedragen door de minder gefortuneerden.

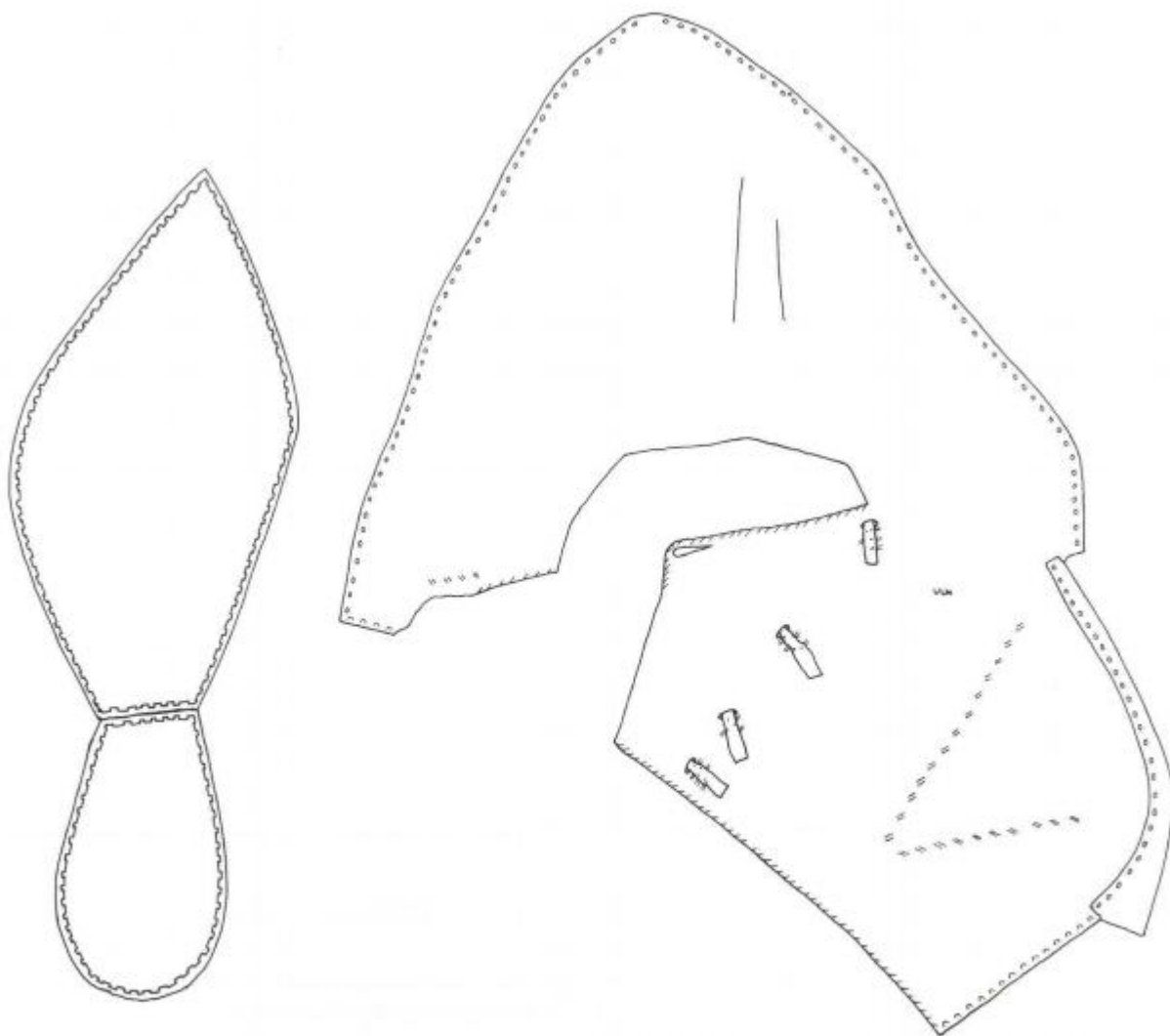
Op het terrein de Rode Gravin zijn zeven schoeiseltypes gevonden, zes schoentypes en één type onderschoen (afb. 1). Hiermee is ongeveer de helft van de in Haarlem voorkomende schoentypes vertegenwoordigd¹.

Type 1

Dit type schoen heeft een knoopsluiting beginnend op de wreef en langs de schacht omhooglopend. Kenmerkend is de split dwars op de wreef en het afzonderlijke knoopje op het voorblad bij de wreef. Dit type schoen is meestal uitgerust met een tong. De hoogte varieert van hoog tot zeer hoog. Vaak wordt dit type schoen aangeduid als knooplaarsje. Van dit type zijn drie exemplaren aangetroffen. Alle drie de exemplaren hebben staartknoppen als sluiting. Opvallend is de grote afstand waarmee de knoopjes zich van de rand van het blad bevinden. Deze varieert van 3 tot 5 cm. Waarschijnlijk is er sprake van een overslag op het scheenbeen (afb. 2). Een overslag is bij dit type nog niet eerder aangetroffen². Een schoen vertoont twee staartknoppen per veter met een afstand variërend van 1,5 tot 2,5 cm.

Afbeelding 2.
Mogelijke reconstructie en
uitslagtekening schoen
type 1. Lengte: 29,5 cm.
Datering XIVd-XVa.

De sluiting met staartknoppen is bij dit type schoen minder gebruikelijk. Meestal vindt de sluiting door middel van rolknopen plaats. Schoenen met rolknopen zijn niet aangetroffen, elders in Haarlem zijn ze wel bekend.

Dit type schoen wordt slechts sporadisch in de Haarlemse bodem aangetroffen; drie exemplaren van dit type in één opgraving is als uitzonderlijk te beschouwen.

Het lage model van dit type³ wordt nog minder in Haarlem aangetroffen.

Literatuur: Barwasser en Goubitz 1990, type 1-A; Goubitz 1983a, type 6b; d'Hollosy 1994, type 2c.

Type 2

Deze altijd lage schoen wordt gesloten met een enkele veter, een veterpaar of een gespje op de wreef. In Haarlem zijn alleen modellen met een veterpaar bekend.

Het veterpaar zit op de mediale (binnenzijde) zijde van de schoen en wordt door 1 of 2 vetergaten aan de laterale (buitenzijde) zijde van de voet gehaald en vervolgens dichtgeknoopt. De sluiting vormt een aparte band over de wreef. Dit type schoen is vrij algemeen in Haarlem.

Literatuur: Barwasser en Goubitz 1990, type 6; Goubitz 1983a, type 2; d'Hollosy 1994, type 4a.

Type 3

Deze lage tot hoge schoen wordt gesloten met een rijgveter aan de mediale zijde van de schoen. Het aantal vetergaten kan sterk verschillen, en is afhankelijk van de hoogte van de schoen. De veter is meestal niet van leer en wordt zelden aangetroffen. Er zijn alleen halfhoge tot hoge modellen gevonden met 2 x 7 en 2 x 9 vetergaten.

Dit type schoen is minder algemeen in

Haarlem, maar behoort toch tot de regelmatige vondsten. Het lage model met 2 x 2 vetergaten wordt slechts een enkele keer in Haarlem aangetroffen.

Literatuur: Barwasser en Goubitz 1990, type 3-A; Goubitz 1983a, type 3; d'Hollosy 1994, type 6.

Type 4

Deze halfhoge tot hoge schoen wordt gesloten met staartknoppen op de wreef. De knopen zitten aan de mediale zijde van de schoen, de knoopsgaten aan de laterale zijde. Het meest komen de modellen met drie tot vijf staartknoppen voor. Eén schoen is dermate klein dat er slechts ruimte is voor twee staartknoppen. Een andere schoen is uitzonderlijk hoog en telt acht staartknoppen.

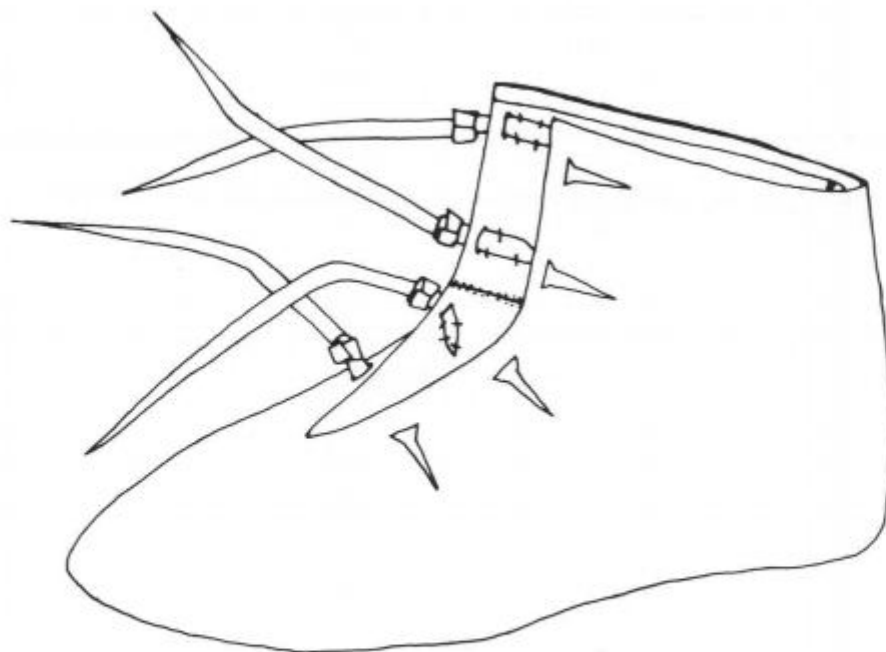
Schoenen met dit soort sluiting, zijn sterk vertegenwoordigd onder de kindermaten, een beeld wat ook voor Haarlem opgaat. Dit type schoen komt het meest voor in Haarlem, zeker in de 14e en begin 15e eeuw (afb. 3).

Literatuur: Barwasser en Goubitz 1990, type 9; Goubitz 1983a, type 4b; d'Hollosy 1994, type 1.

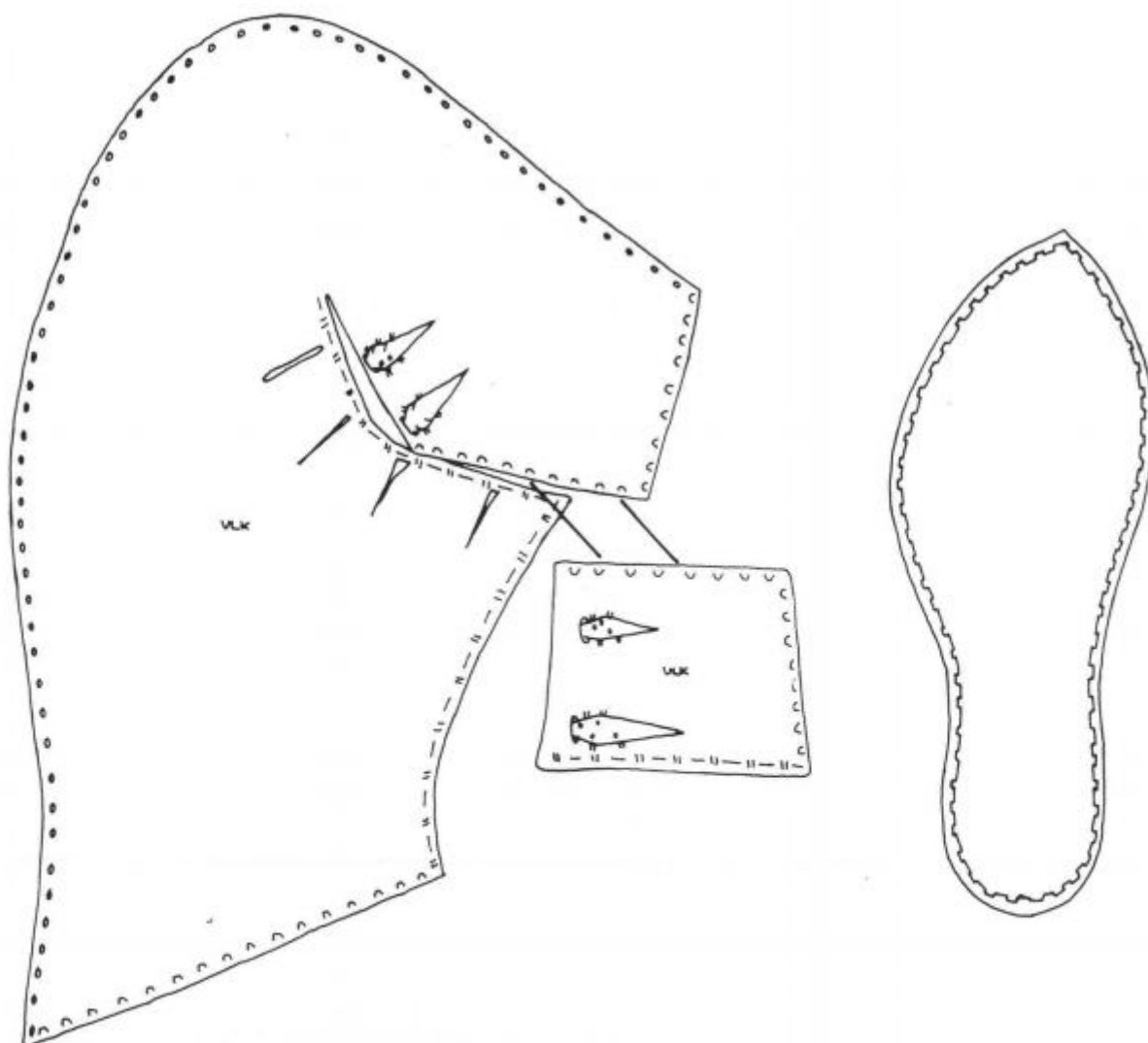
Type 5

Deze altijd lage schoen heeft een vetersluiting op de wreef. De schoen heeft een korte split op de wreef. Aan weerszijden hiervan bevinden zich 2 x 2 vetergaten. Een veter wordt aan de mediale zijde van de schoen door de vetergaten gehaald en door de vetergaten aan de laterale zijde gehaald en dichtgeknoopt. De veter is meestal van leer gemaakt. Dit type schoen is minder algemeen in Haarlem.

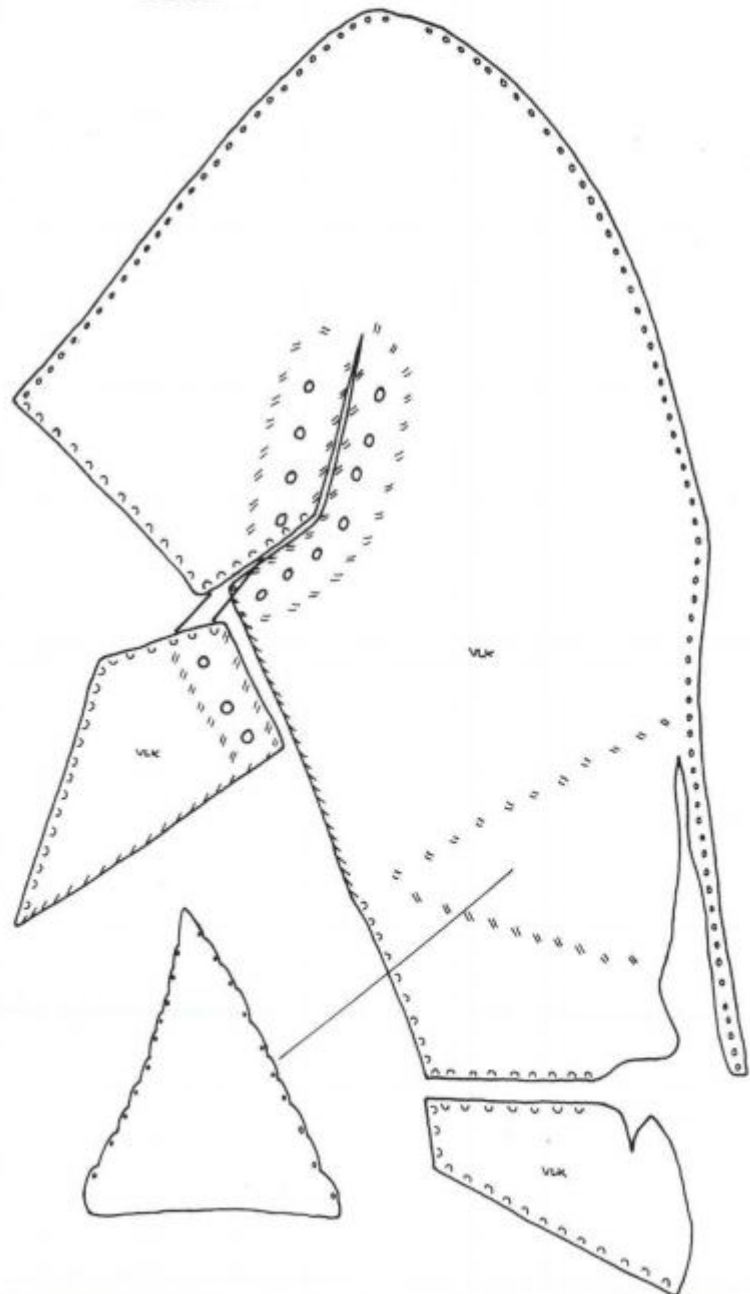
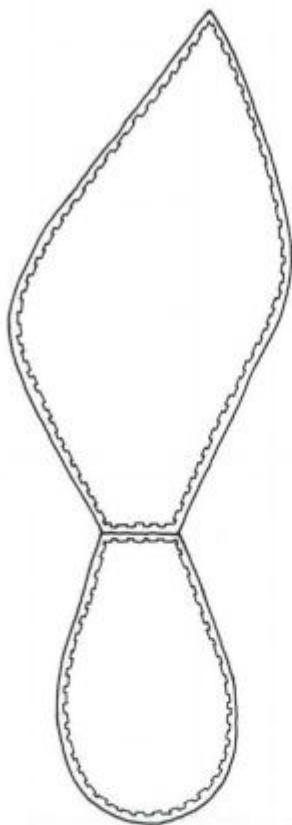
Literatuur: Barwasser en Goubitz 1990, type 5; Goubitz 1983a, type 7; d'Hollosy 1994, type 3.

Afbeelding 3.
Reconstructie en uitslag-
tekening schoen type 4.
Lengte: 16 cm.
Datering XIVbc.

Afbeelding 4.
Reconstructie en uitslag-
tekening schoen type 6.
Lengte: 20,8 cm.
Datering XIVbc.

Type 6

Deze halfhoge tot hoge schoen heeft een rijgvetersluiting over de wreef. Evenals bij type 3 is het aantal vetergaten afhankelijk van de hoogte van de schoen en wordt er zelden een veter bij aangetroffen. De aangetroffen exemplaren hebben tussen de 2 x 7 en 2 x 11 vetergaten, een duidelijke voorkeur voor een bepaald aantal vetergaten is er niet. Dit type schoen komt algemeen in Haarlem voor (afb. 4).

Literatuur: Barwasser en Goubitz 1990, type 2; Goubitz 1983a, type 8; d'Hollosy 1994, type 5.

Type 7

Dit type, trip genaamd, is de enige vorm van onderschoeisel dat gevonden is tijdens de opgraving. Onderschoeisel werd onder de schoen of soms gelijk aan de voet gedragen. De trip bestaat uit een houten zool met meestal onder de bal en de hak van de voet een verdikking.

Over de wreef loopt een leren band, de wreefband, die vastgenageld wordt aan het hout. De variatie in wreefbanden is groot. De grootte kan variëren en er zijn gedeelde en ongedeelde wreefbanden. Gedeelde wreefbanden worden door middel van een nageltje of gesp aan elkaar vastgemaakt.

Wreefbanden zijn vaak rijk versierd. Rijk versierde wreefbanden zijn in Haarlem echter een zeldzaamheid⁴. De in Haarlem gevonden exemplaren zijn meestal onversierd of hebben een eenvoudige druklijnversiering.

Van de vijf gevonden exemplaren heeft er één een gespsluiting. Sluiting door middel van een gespje wordt zelden in Haarlem aangetroffen.

Literatuur: Barwasser en Goubitz 1990, type 12; Goubitz 1983a, type 12; d'Hollosy 1994, type 8.

DATERING

De datering van het gevonden leer loopt vanaf het tweede kwart van de veertiende eeuw tot en met het eerste kwart van de vijftiende eeuw. Alleen het leer uit één der beerputten heeft een afwijkende datering; dit wordt hier niet behandeld. Op een enkele uitzondering na is al het leer stratigrafisch te plaatsen en te dateren. De datering is gebaseerd op begeleidende vondsten.

Het vondstcomplex kan onderverdeeld worden in twee aparte periodes. Het gaat hierbij om een grachtdemping met een datering in de tweede en derde kwart van de veertiende eeuw en ophogingslagen daterend in het laatste kwart van de veertiende eeuw en het eerste kwart van de vijftiende eeuw. In afbeelding 5 is een overzicht te zien van het aantal schoenen per type.

Het overzicht van de leervondsten van De Rode Gravin geeft een goed beeld van Haarlemse leervondsten in het algemeen uit de veertiende en begin vijftiende eeuw. In deze periode domineren in Haarlem de types 2, 4 en 6 het beeld, met type 4 als meest voorkomende schoen.

De toename van type 2 in de periode XIVd-XVa valt op basis van de huidige gegevens niet te verklaren. Er zijn geen aanwijzingen dat dit type in Haarlem in bepaalde periodes meer of minder voorkomt. Mogelijk is hier sprake van een lokaal gegeven. Ook type 7 vertoont een toename in de periode XIVd-XVa. Dit type is

Afbeelding 5.
Aantal gevonden schoenen per type. Een aantal vondsten uit afvalkuilen en losse vondsten zijn niet in de telling van de afzonderlijk te onderscheiden periodes opgenomen.

Schoentype	1	2	3	4	5	6	7	X	
Totaal	3	13	5	24	11	16	5	12	N=89
XIVbc		4	2	11	2	8	1	3	N=31
XIVd - XVa	3	8	3	11	8	8	4	6	N=51

meer algemeen vanaf het midden van de veertiende en gedurende de vijftiende eeuw.

De toename van type 5 in de periode XIVd-XVa heeft een soortgelijke verklaring. Dit type wordt in Haarlem in de eerste helft van de veertiende eeuw slechts een enkele keer aangetroffen. Algemeen gesproken is type 5 relatief veel gevonden, mogelijk zelfs oververtegenwoordigd.

WELSTAND EN HERKOMST VAN HET LEER

Over de mate van welstand van het gevonden leer valt in dit stadium niet veel te zeggen. De lagen waarin het materiaal gevonden is betreffen dempingsmateriaal of zijn te beschouwen als egalisatie en ophoging van het terrein voordat er bewoning plaatsvond. De herkomst van het materiaal is dus onzeker en kan niet aan bewoning ter plaatse gekoppeld worden. Hierdoor kan het leer niet gebruikt worden voor het bepalen van de welstand van de plaatselijke bewoners. Op basis van de hoogte van het schoeisel en de gebruikte leersoort zou wel iets in zijn algemeenheid gezegd kunnen worden over de mate van welstand met betrekking tot het totale vondstcomplex. Gegevens hierover zijn op dit moment nog niet beschikbaar.

Ook van het leerafval is niet te bepalen waar het precies vandaan komt. Het leerafval bestaat uit leerbewerkingsafval en afval afkomstig van leerlooïactiviteiten. Het grootste deel van het leerafval is te dateren in de laatste kwart van de veertiende eeuw en de eerste kwart van de vijftiende eeuw. Uit andere opgravingen in Haarlem is ook leerafval bekend, er is echter niet eerder zoveel aangetroffen.

MES EN DOLKSCHEDES

Er zijn drie messchedes en twee dolkschedes aangetroffen. Eén messchede

(afb. 6, no. 3) heeft alleen een druklijnersiering. De andere twee (afb. 6, no. 1 en 2) hebben een versiering van ingekerfde patronen en druklijnen. Bij één messchede (no. 1) is het leer bij de opening als versteviging naar binnen gevouwen.

De twee dolkschedes (afb. 6, no. 4 en 5) zijn in zulk een slechte staat dat determinatie moeilijk is. Interpretatie als dolkschede geschiedt op grond van de afmeting.

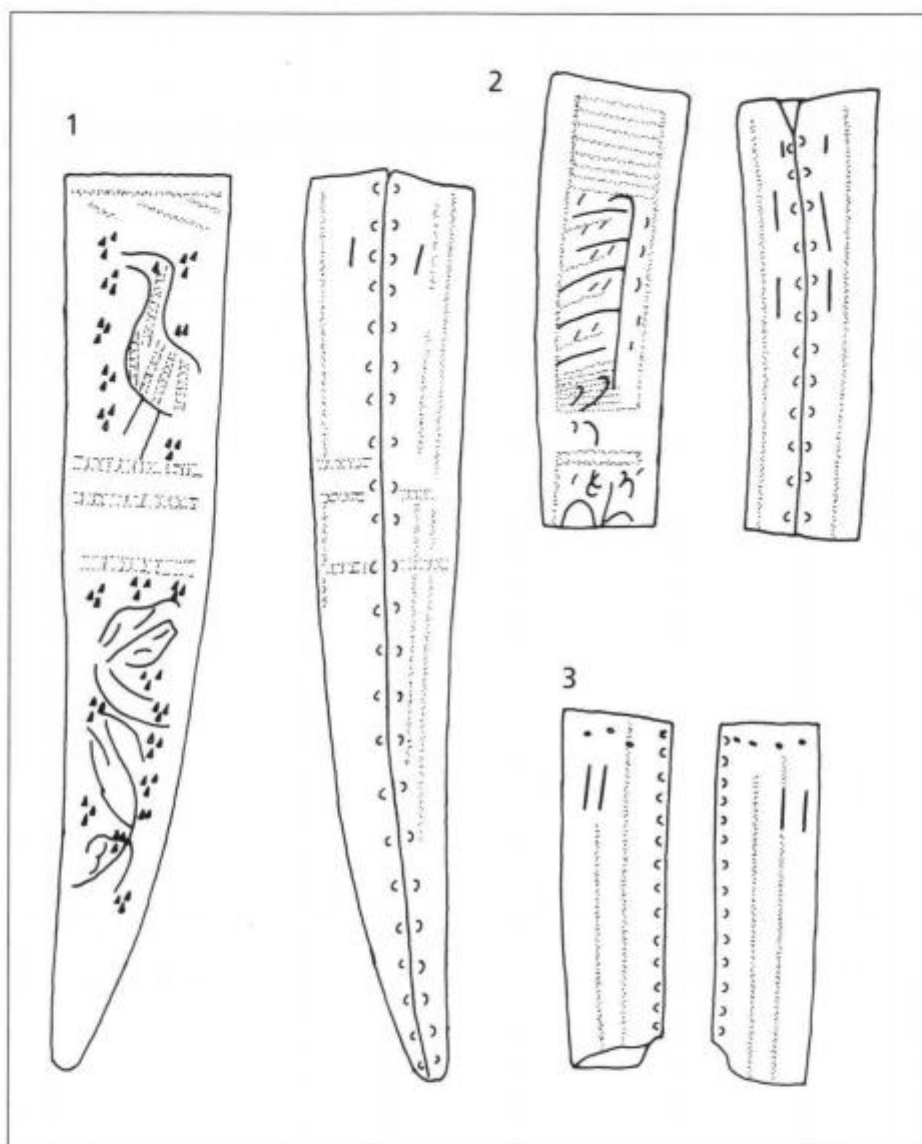
De twee dolkschedes hebben een versiering van afgeronde vierkantjes of noppen die in groepjes van vier diagonaal op de schede gestempeld zijn. Dit soort versiering is nog niet eerder in Haarlem aangetroffen. De stempels worden begrensd door druklijnen.

Vier van de schedes (afb. 6, no. 1, 2, 3 en 5) hebben verticale inkepingen voor het bevestigen aan de gordel. Bij de andere schede (afb. 6, no. 4) kon dit niet worden vastgesteld.

De auteur dankt E. Jacobs voor datering van het vondstcomplex en O. Goubitz (ROB) voor adviezen en determinatie van bepaalde fragmenten. De tekeningen zijn van de hand van de auteur. Afbeelding 1 is gebaseerd op Goubitz 1983a, p. 275 en 277.

NOTEN

1. Andere zeker in Haarlem voorkomende types zijn: Barwasser en Goubitz 1990: type 1-B, 4, 8, 10, 13, 14, 15. Goubitz 1983a: type 11, 15a.
2. Mededeling door O. Goubitz.
3. Barwasser en Goubitz 1990, type 1-B. Goubitz 1983a, type 5.
4. Voor de enige echt rijk versierde wreefband afkomstig uit Haarlem zie: Greevenbroek 1978, p. 34-35.

Afbeelding 6.

No. 1:
messchede, lengte 20.5
cm, breedte 3.5 cm,
datering XIVb-XVa.

No. 2:
messchede, bewaarde
lengte 10.2 cm, breedte 3
cm, datering XIVbc.

No. 3:
messchede, bewaarde
lengte 8.3 cm, breedte 2.4
cm, datering XIVd-XVa.

LITERATUUR

BAART, J., e.a., 1977: Opgravingen in Amsterdam.
Twintig jaar stadskemonderzoek. Amsterdam, p. 69-103.

BARWASSER, M. en O. GOUBITZ, 1990: Leer, hout en textiele vondsten.
In: Clevis, H., en M. Smit (red.), Verscholen in vuil: archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925, Kampen. p. 70-93.

DRIEL-MURRAY, C. van., 1988/89: Zwaardscheden en andere vondsten uit de 14e eeuw uit de marktenroute te Leiden.
In: bodemonderzoek in Leiden 11/12, p. 153-201.

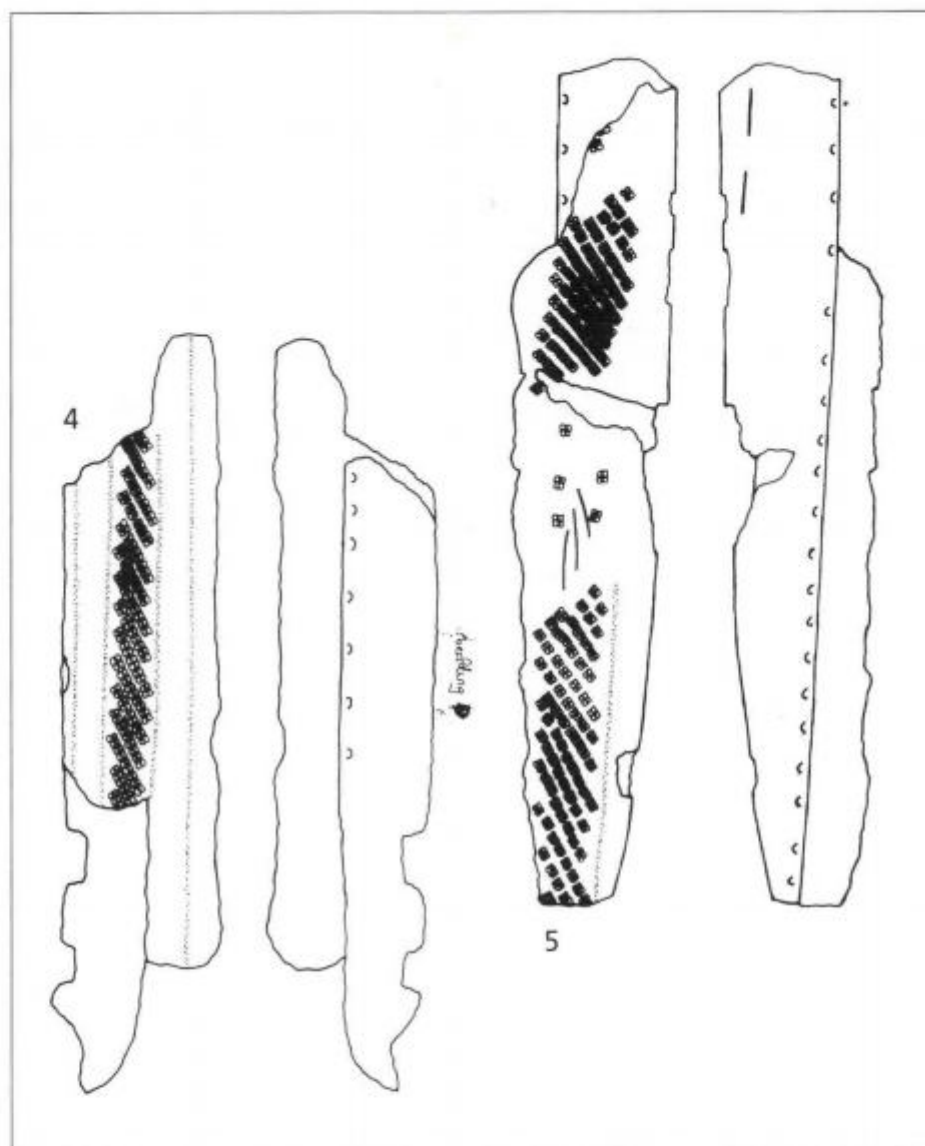
GOUBITZ, O., 1983a: De ledervondsten.
In: H.L. Janssen (red.), Van bos tot stad, opgravingen in 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch, p. 274-283.

GOUBITZ, O., 1983b: Drie merkwaardige schoenen.
In: Westerheem 32, p. 376-378.

GOUBITZ, O., 1987: Calceologie: a new hobby, the drawing and recording of archaeological footwear.
In: Recent Research in Archeological Footwear, Technical Paper, nr. 8, p. 1-28.

No. 4:
dolkschede?, bewaarde
lengte 19 cm, bewaarde
breedte 4 cm, datering
XIVd-XVa.

No. 5:
dolkschede?, bewaarde
lengte 21.2 cm, bewaarde
breedte 4 cm, datering
XIVd-XVa.
Als breedtemaat is de
grootste breedte
aangehouden.

GREEVENBROEK, J. Th. R. van, 1978: Laat-mid-
deleeuws schoeisel uit Bakenes Haarlem.
In: *Haarlems Bodemonderzoek* 6, p. 25-35.

d'HOLLOSY, T., 1994: Leer.
In: *Krauwel, M., en F. Snieder (red.), Nering
en vermaak: de opgraving van een veertiende-
eeuwse markt in Amersfoort, Utrecht,*
p. 117-128.

JACOBS, E., 1996: De Rode Gravin,
Archeologisch onderzoek op het terrein tussen
de Gravinnesteeg en Gedempte Oude Gracht
te Haarlem.
In: *Haarlems Bodemonderzoek* 29, dit nummer.

LAGERWEY-TIMMER, J., 1980: Van schoenen,
trappen en platijnen.
In: *Haarlems Bodemonderzoek* 12, p. 93-112.

WALLE-VAN DER WOUDE, T.Y. van de, 1989:
Een 14e-eeuws industrie-complex te
Monnickendam - Het leer.
In: *Heidinga, H.A., en H.H. van Regteren Altena
(red.), Medemblik and Monnickendam. Aspects
of Medieval urbanisation in Northern Holland,*
Amsterdam, p. 69-103.

Archeologisch Nieuws

ACTIVITEITEN ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP HAARLEM

Het Huis ter Kleef

Eind 1994 werd de opgraving van het Huis ter Kleef afgesloten. Daarna is door de werkgroep gewerkt aan twee projecten.

Vanaf januari 1995 is onderzoek verricht ten behoeve van een boek over de opgraving. In het boek gaf historica Esther Vink een overzicht van de bewoningsgeschiedenis van het Huis ter Kleef. De bouwhistorici Jan Kamphuis en André Viersen, die de opgraving bouwtechnisch begeleidde, gaven een bouwhistorisch verslag. André Numan beschreef het archeologische onderzoek.

Verschillende bij de opgraving aange troffen materiaalgroepen, zoals hout, glas en metaal, keramiek en leer werden beschreven door deskundigen op de specifieke gebieden. Renée Schmidt, Arthur Maül, Theo Bottelier, Michael Horrée en Peter Groeneveld leverden hiervoor hun bijdrage. Onder redactie van Jaap Temminck kwam in september het boek gereed.

Tegelijkertijd is vanaf januari 1995 gewerkt aan de tentoonstelling over het Huis ter Kleef. In nauwe samenwerking met de tentoonstellingscommissie van het Archeologisch Museum Haarlem, bestaande uit Maarten Poldermans, Sabina van Vlijmen, Matsya Hoogendoorn en Tanja van der Zon, hebben verschillende leden van de archeologische werkgroep zich beziggehouden met de samenstelling van de tentoonstelling. Als concept werd gekozen voor een thematische opzet, door vondsten per materiaalgroep te presenteren.

De tentoonstelling sloot op deze wijze naadloos aan bij de inhoud van het boek. Hierdoor is dit tevens een tentoonstellingscatalogus geworden. De coördinatie van de tentoonstelling was in handen van Tanja van der Zon en Erik Weber.

Verantwoordelijk voor de inrichting van de vitrines waren Theo Bottelier, Richard Spoor, Monique Valk en Ed de Haan. Vera Beemster maakte een historische wand met een overzicht van bewoners van het Huis ter Kleef. Zij schreef hierbij een klein boekje als begeleidende tekst. De vormgeving en samenstelling hiervan werd verzorgd door Heleen Borgwat. De vormgeving van de tentoonstelling, alsmede de lay out van de poster en de folder, waren in handen van Sabina van Vlijmen en Ineke Kelbling. De stichting Huis ter Kleef, medewerkers van het Archeologisch Team, vrijwilligers van het museum en leden van de Archeologische Werkgroep Haarlem, totaal ruim veertig personen, droegen hun steentje bij tot het welslagen van de tentoonstelling.

Op 7 september 1995 werd door de Stichting Huis ter Kleef een bijeenkomst belegd in de Gravenzaal van het Stadhuis van Haarlem. Tijdens deze drukbezochte feestelijke gelegenheid werd het bovenbeschreven boek 'Huis ter Kleef' gepresenteerd. Tegelijkertijd werd het startsein gegeven voor de tentoonstelling, die vanaf 8 september 1995 voor het publiek te bezichtigen was.

Literatuur

Temminck, J.J. (red.), 1995: Huis ter Kleef. Het enige kasteel van Haarlem. Schuyt en Co, Haarlem.

AFDELING KENNEMERLAND VAN DE A.W.N.

In het Archeologisch Museum Haarlem vonden in 1995 de volgende lezingen plaats:

16 januari

De man uit de gletsjer

Prof. Dr. Mw. Groenman van Wateringe

13 februari

Jaarvergadering A.W.N. afdeling Kennemerland met opgravingsverslagen van de werkgroepen.

13 maart

Archeologie in Syrië.

Opgravingen op de 'heuvel van de witte jongen'.

Dr. P.N.M.G. Akkermans,

10 april

Het kasteel van Amstel

A.C. Lagerwey

16 oktober

Het bouwhistorisch onderzoek naar het Huis ter Kleef

Ir. J. Kamphuis

13 november

Bomen over Midden-Delfland; ijzertijdbewoning in een moeras

Drs. C. Koot

11 december

Kogelpotten in Nederland

Drs. A. Verhoeven

JUBILEUM A.W.H. IN 1995: 25 JAAR ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN HAARLEM

Op 27 juni 1970 werd in Haarlem de Archeologische Werkgroep Haarlem (AWH) opgericht. De heer J. Schimmer was de eerste voorzitter. De groep verricht onderzoek in opdracht van de Gemeente Haarlem, sinds 1983 onder auspiciën van de

stadsarcheoloog. De groep vormt met de werkgroepen van Velsen, Hoogovens en Beverwijk/Heemskerk, de afdeling 'Kennemerland' van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland.

De afgelopen 25 jaar heeft de werkgroep honderden opgravingen verricht. Deze variëren van rioolonderzoek tot grote opgravingen zoals bij het Brinkmann-complex, het Stationsplein, de Jansstraat, het Koningscarré en het Huis ter Kleef. Met een gemiddeld aantal van 20-25 actieve leden is de groep één van de grootste werkgroepen van amateurarcheologen in Nederland. Meer dan de helft van de leden is langer dan 12 jaar werkzaam en enkelen zelfs nog vanaf het eerste uur van de oprichting.

De huidige voorzitter André Numan is begin jaren zeventig bij de werkgroep gekomen. Hij is hoofd van de Archeologische Velddienst en Documentatie van het Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie van de Universiteit Amsterdam. Alle leden van de werkgroep hebben van hem een gedegen opleiding gekregen. Verschillende leden hebben zich gespecialiseerd in specifieke doelgebieden van de archeologie. Er is grote kennis van restauratie-technieken op het gebied van keramiek, glas en metaal. Er zijn bekwame onderzoekers, schrijvers en tekenaars.

Thans wordt de wetenschappelijke publikatie van de opgraving van het huis ter Kleef voorbereid.

Tanja van der Zon

ARCHEOLOGISCH MUSEUM HAARLEM 1995

Dankzij het enthousiasme van de 38 vrijwillige museummedewerksters/ers, dit jaar extra gemotiveerd door de Vrijwilligers Prijs 1994, liep het Archeologisch Museum ook in 1995 zeer goed.

Er werden de volgende tentoonstellingen gehouden:

01 januari '95 - 13 maart '95

SPIEGELBEEDEN. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605

De tentoonstelling werd besloten met de prijsuitreiking (6 maart) aan de winnaars van de bij deze tentoonstelling behorende prijsvraag.

16 maart '95 - 03 september '95

VÓÓR HAARLEM STAD WERD... bodem & bewoning

Deze in samenwerking met de Rijks Geologische Dienst, ter ere van het 750 jarig bestaan van de stad Haarlem, georganiseerde tentoonstelling werd door mevrouw M.L. Pop-Jansen geopend. Vooral van de zijde der Haarlemse basisscholen bestond een opvallende belangstelling voor deze speciale rondleidingen (twintigvoudige toename).

07 september '95 - 31 december '95

'T HUYS TE CLEEF

Ook deze tentoonstelling stond in het kader van Haarlem-750. Tegelijkertijd werd met deze geheel aan de door de Archeologische Werkgroep Haarlem gewijde tentoonstelling het boek 'Huis ter Kleef, het enige kasteel van Haarlem' gepresenteerd. Dat ook deze tentoonstelling een succes was moge blijken uit de 2400 bezoekers die in het weekeinde na de opening het Archeologisch Museum bezochten.

Op 20 mei werden de eerste exemplaren van de 'Archeologische Kaart van Haarlem-Centrum' en de 'Vereenvoudigde Geologische Kaart van Haarlem en omgeving' respectievelijk door drs J.M. Poldermans, stadsarcheoloog van Haarlem, en drs Chr. Staudt, directeur van de Rijks Geologische Dienst, aangeboden aan mr J.J.H. Pop, burgemeester van Haarlem.

De kindervitrine werd enkele keren door nieuwe kindervondsten ververs. De 'recent onderzoek'-vitrine werd halverwege het jaar weer ingericht. Getoond werd de opgraving 'carré Koningstraat'.

De Vrijwilligersprijs 1994 werd in 1995 verzilverd in de vorm van twee 'schoolreisjes'. De museumvrijwilligers waren hierbij natuurlijk de 'scholieren'. Op 23 mei werd Maastricht bezocht waarbij Wim Dijkman, archeoloog van de gemeente Maastricht, voor een zowel archeologisch als culinair hoogstandje zorgde door zijn stad op een fantastische wijze te 'promoten'.

Op 27 en 28 oktober werd de Haarlemse zusterstad Osnabrück bezocht. Ook dit bezoek, georganiseerd door de Osnabrückse stadsarcheoloog Bodo Zehm, was een groot succes. Het rondlopen, letterlijk, op het maaiveld van de plek waar in het jaar 9 de Varusslag plaatsgevonden heeft, maakte een onvergetelijke indruk.

In 1995 werd het museum bezocht door 25 á 30.000 bezoekers.

Ondanks alle successen van 'het museum' in 1995 schuift er toch een schaduw over het algehele beeld: op 27 maart overlijdt Mart Cramer, vrijwilliger van het eerste uur.

Maarten Poldermans

Samenstelling J.M. Poldermans en A.M. Numan

Kroniek 1995

In de kroniek kunnen alle voor het oudheidkundig bodemonderzoek in Haarlem en directe omgeving van belang zijnde gebeurtenissen worden vermeld. Het betreft echter overwegend archeologische onderzoeken, waarbij slechts de lokatie en een zeer korte beschrijving van de archeologische context wordt gegeven. Het merendeel van de onderzoeken zullen op een later tijdstip meer uitgebreid worden gepubliceerd. De gegeven volgorde is chronologisch, waarbij geen datum van onderzoek voor iedere waarneming afzonderlijk wordt gegeven. Voorzover niet nader aangeduid betreft het onderzoeken van het team van de stadsarcheoloog. In andere gevallen wordt dit per onderwerp apart aangegeven. Het gaat hier dan merendeels om onderzoek van de Archeologische Werkgroep Haarlem (AWH).

De onderwerpen zijn voorzien van volgnummers, die corresponderen met die weergegeven op de plattegrond aan het einde van de kroniek.

De naast de onderwerpen aangegeven coördinaten zijn overeenkomstig het systeem dat op de kaarten van de Topografische Dienst wordt toegepast. Ze hebben betrekking op het centrum van het opgravingsterrein.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK OVER 1995

1. GROTE MARKT 17

103.884/488.462

In een rioolsleufje vóór de Hoofdwacht werd een muurrest onderzocht. De muurrest, mogelijk behorend bij de Hoofdwacht, is zeer waarschijnlijk onderdeel van een kelder. Opmerkelijk was dat de muurrest een vleilaag van kloostermoppen doorsnijdt. Vanaf 120 cm onder het maaiveld werd een ongestoorde bodemgelaagdheid aangetroffen.

2. BOTERMARKT 19

103.575/488.265

Tijdens rioleringswerkzaamheden voor het pand Botermarkt 19 werden menselijke skeletresten aangetroffen. Of het botmateriaal uit verstoorde of ongeroerde grond afkomstig was kon niet vastgesteld worden. Op deze lokatie heeft tot 1576 het kerkhof

Porseleinen beker op hoge voet. Mogelijk Chine de Commande. Opgraving Gedempte Oude Gracht, zie kroniek nr. 15. (Foto Jos Fielmich (GW, Haarlem)).

behorend tot de Sint Gangolfskapel gelegen.
Het botmateriaal is voor nader onderzoek meegenomen.

3. VONDELWEG – W. Bosman

104.988/492.847

Ten behoeve van het verwijderen van brandstoftanks werd een aantal putten gegraven. Tussen de werkzaamheden van de grondaannemer door kon in één put de west- en zuidwand gedeeltelijk onderzocht worden. Van beide wanden kon een sectie nauwkeurig beschreven worden. Er werden ondermeer post-Middeleeuwse spitsporen, ontstaan bij het 'driesteekdelven', waargenomen. Bovendien werden er, vanaf ca. 2.5 meter onder het wegdek, sporen van cultuurlagen van aanzienlijke ouderdom aangetroffen, in aanleg waarschijnlijk zelfs neolithisch.

Het extern, door W. Bosman, uitgevoerde onderzoek wordt beschreven in Haarlems Bodemonderzoek 29.

4. LANGE/KORTE BEGIJNESTRAAT

104.082/488.495

Bij een verkennend onderzoek binnen het Enschedé-Noord complex (Appelaar-Noord) wezen de resultaten van grondboringen op interessante ophogingslagen en overstoven veen. In 1996 zal hier, waarschijnlijk door de AWH, een stratigrafisch onderzoek uitgevoerd worden.

5. KAMPERVEST 15/17

103.888/487.871

Door niet doorgeven van het bericht dat de sloopwerkzaamheden op deze lokatie een aanvang genomen hadden konden de werkzaamheden van de sloop- en grondaannemer slechts op het allerlaatste moment begeleid worden. Een stratigrafisch onderzoek was niet meer mogelijk. Er werden verscheidene interessante archeologische- en geologische waarnemingen gedaan. Het terrein bestaat uit over-

stoven veen met ophogingslagen. In een van deze lagen werd zelfs 13e eeuws materiaal gevonden. Ook werden er 8 beerputten aangetroffen. Hiervan konden er 3 opgegraven worden, 2 konden niet onderzocht worden en bevinden zich nu nog in situ, 1 was al door een schatgraver leeggehaald en de resterende twee putten werden vergraven. De vondsten uit deze putten dateren uit de 16e en 17e eeuw.

Tenslotte kwamen er een grote afvalkuil uit de 15e eeuw en twee waterputten tevoorschijn.

Het was frustrerend om te zien dat het terrein na de werkzaamheden van de sloop- en grondaannemer nog geruime tijd braak lag....

6. 't WED (Kennemerduinen) – AWH

100.640/490.530

Langs de noordoostelijke- en oostelijke rand van het recreatiemeer 't Wed werd op verschillende lokaties een kleinschalig onderzoek uitgevoerd. Met name werd er een cultuurlaag uit de Romeinse Tijd/Middeleeuwen onderzocht. Op diverse lokatie's werden sporen van agrarische activiteiten, in de vorm van ploegsporen, waargenomen. Ook werden er aardewerkfragmenten (o.a. IJzertijd) en een glazen kraal gevonden. In de nabijheid van deze onderzoekslokatie zal bewoning hebben plaatsgevonden in de IJzertijd en de late Middeleeuwen.

7. RIPPERDASTRAAT (riolering)

104.253/489.084

Vóórdat met de rioleringswerkzaamheden in deze straat begonnen werd kon een booronderzoek uitgevoerd worden. Daarna werden de rioleringswerkzaamheden nauwkeurig gevolgd. Over de gehele lengte van de straat werd een overstoven veenpakket aangetroffen. Aan de westelijke zijde van de straat werden laagjes aangetroffen die zonder problemen

te koppelen zijn aan de prehistorische lagen die enige jaren geleden aan de Jansstraat aangetroffen zijn.

8. KLEIN HEILIGLAND 64

103.587/487.965

Onder de (gesloopte) vloer van het uit 1648 daterende gebouw, waarin de Regentenkamer van het Vrouwe en Anthonie Gasthuys Hofje in 1787 werd ondergebracht, werd een onderzoek uitgevoerd. Verrassend was de aanblik die het restant van een fraai geplaveid straatje bood dat mogelijk in verband gestaan heeft met de Anthoniegasthuyspoort of Mooipoort.

9. BLEKERSVELD (Overveen) – AWH

102.700/489.940

Tijdens grondwerkzaamheden in verband met de aanleg van riolering werden hier diverse waarnemingen gedaan.

Het in de ondergrond aanwezige veen werd weggegraven. Al spoedig bleek dat zich hier een zandopduiking (kleine strandwal) bevond, die ZWNO georiënteerd was. De breedte bedroeg ca. 40 meter en de top bevond zich op ca. 0,45 m onder NAP. De bovenlaag bestond uit sterk humeus zand waarin ploegsporen aangetroffen werden. Tevens werden hierin vuursteenfragmenten gevonden. Op een gedeelte van de zandopduiking werden na het schaven van een vlak 11 paalsporen zichtbaar, elk met een diameter van ca. 35 cm. Het geheel bestond uit een kwart cirkel met een gereconstrueerde diameter van ca. 6,50 m. Mogelijk dat de paalsporen deel hebben uitgemaakt van een prehistorisch graf. De sporen dateren uit de Bronstijd. Het onderzoek kon helaas niet volledig worden afgerond.

10. OMVALSPOORT (riolering)

103.705/488.049

Tijdens rioleringswerkzaamheden in dit poortje werden in totaal 4 water-

putten en de muurresten van een vermoedelijke beerkelder aangetroffen. Tevens werd de hoogte van het ongestoorde (oude) duinzand ingemeten.

11. BURRETSTRAAT 6/8

103.976/487.958

Voordat met de sloop werd aangevangen konden twee boringen worden uitgevoerd waarvan het resultaat veelbelovend bleek. Nog tijdens de sloop en gedurende het afgraven van het terrein werden 4 beerputten en muurwerk uit de 15/16de eeuw waargenomen. Schatgravers hadden 2 beerputten leeg gehaald. Door de grote werkdruk waaronder de grond-aannemer moest werken kon 1 beerput slechts zeer vluchtig onderzocht worden terwijl er voor de overblijvende put geen tijd meer beschikbaar was.

Het is betreurenswaardig dat deze veelbelovende archeologische lokatie door inadekwaat handelen (van de opdrachtgever) verloren gegaan is...

12. GASTHUISVEST 7-11

103.567/487.879

In juli werd een booronderzoek uitgevoerd. Vanaf september kon er helaas, doordat er te weinig tijd beschikbaar was, slechts op beperkte schaal archeologisch onderzoek vóór de sloopwerkzaamheden uitgevoerd worden. Vervolgens werd de sloop en het afgraven van het terrein gevolgd. Vanaf het einde van de 16de eeuw werd hier, nadat er ophogingswerkzaamheden uitgevoerd waren, bewoning aangetoond. Tevens werd er 17de eeuws muurwerk en kleine rioleringssystemen uit de 18de eeuw of later aangetroffen.

Er werden nogal wat afvalkuilen waargenomen die helaas niet allemaal onderzocht konden worden. De gelukkig wel onderzochte kuilen bevatten materiaal daterend van de tweede helft van de 16de tot en met de 18de eeuw. Twee afvalkuilen,

waarin veel tot zeer veel materiaal gevonden werd dat afkomstig was uit het einde van de 16de eeuw, konden nog net onderzocht worden.

Tevens werden er vijf (sub)recente stenen waterputten naast twee houten ton(water)putten gevonden. Eén van deze tonputten bevatte 16de eeuwse vondsten. In december tenslotte werden in hoog tempo achter elkaar 7 beerputten blootgelegd. Ondanks de vinnige kou konden door een enorme inzet en geholpen op zaterdag 16/12 door 10 man van de AWH ook de laatste putten onderzocht worden. Eén put leverde fraai materiaal uit de 15de eeuw op (o.m. leer en textiel), 4 putten bevatten materiaal uit de 16de, 17de en 18de eeuw op en 2 putten leverden helaas niets op.

Dankzij het enthousiasme en de alertheid van de projectleider van aanneemer Verom kon, ondanks dat het zwaartepunt van het archeologische werk elders lag, in verhouding nog veel informatie en materiaal gered worden.

13. RIVIERVISMARKT 19

104.014/488.429

In dezelfde kelder waar in 1988 een onderzoek had plaatsgevonden vond, maar nu in andere delen, een stratigrafisch uitgevoerd vervolgonderzoek plaats. Muurresten uit dezelfde kelderfase maar ook uit een prekelderfase werden blootgelegd. Een waterput en een ontbrekend deel van een al in 1988 onderzochte beerput werd bekeken. Tevens werden fragmenten van oudere vloerniveaus gevonden. Booronderzoek toonde overstoven veen aan. De in 1988 gevonden datering en conclusies werden bevestigd. Als t.z.t. het ooit aanwezige pothuis gereconstrueerd zal worden, zal het resterende nog niet archeologisch onderzochte kelderdeel onder handen genomen worden.

14. KLEVERLAAN 12 (Overveen, gem. B'daal) – AWH

102.600/490.400

Bij een kleinschalig onderzoek op deze lokatie werd een perceelscheiding aangetroffen bestaande uit een 17de eeuwse sloot. Hierin werden aardewerk, leer en metalen voorwerpen gevonden. Verder werden een aantal veenwinningsputten aangetroffen daterend uit de 17de-18de eeuw.

15. GEDEMPTE OUDE GRACHT 129-135

103.903/488.065

Gedurende de maanden september t/m december werd een stratigrafisch onderzoek uitgevoerd op het terrein van de voormalige brandweerkazerne aan de Gedempte Oude Gracht. Als projectleider werd voor dit onderzoek drs E. Jacobs aangetrokken. Aangezien het onderzoek gelijktijdig met de sloop plaatsvond en er daarnaast, met name op het midden-terrein, ook sprake was van grondsanering, kon niet de gehele lokatie onderzocht worden. Ook de hoge grondwaterstand bemoeilijkt het onderzoek. Uiteindelijk werden in diverse fases negen werkputten aangelegd. Deze waren gelegen ter plaatse van de voormalige nummers Gedempte Oude Gracht 129 en 135 en Gravinnesteeg 4 t/m 8.

Vastgesteld kon worden dat het terrein in de 12de eeuw in gebruik genomen was. Een gracht en het daarin aangetroffen bouwpuin gaven aanwijzingen voor de lokatie van voorname bewoning uit de tweede helft van de 13de en de eerste helft van de 14de eeuw. De oudst aangetroffen bebouwingsresten dateren uit de 15de eeuw. Uit de tweede helft van de 16de eeuw tot en met het begin van de 18de eeuw dateren zeven beerputten. Een van deze beerputten bevatte pottenbakkersafval uit

het laatste kwart van de 16de eeuw. Het compleet uitgewerkte onderzoek verschijnt in dit nummer van Haarlems Bodemonderzoek.

16. LORENZKADE (riolering)

102.143/487.553

Tijdens rioleringswerkzaamheden werden verscheidene waarnemingen gedaan. Zo werd ondermeer muurwerk, waarvan de functie niet duidelijk werd, aangetroffen. Mogelijk gaat het om een keermuur met rioleringsystemen. Voorts werd een waterput en een houten tonput aangetroffen. Geen van de waargenomen sporen gaan verder terug dan de 18de eeuw.

17. KLEIN HEILIGLAND 12/14

103.683/488.102

Gelijktijdig met de sloop van de funderingen werden, in overleg met de architect, wat kleine archeologische onderzoekjes uitgevoerd vooruitlopend op het graven van een enkele grote onderzoekssleuf. Zo werd een waterput waargenomen en konden twee beerputten en een afvalkuil opgegraven worden. De hieruit afkomstige vondsten dateren uit de 16de tot de 18de eeuw.

De projectontwikkelaar/opdrachtgever herzag echter zijn mening en stond het graven van een onderzoekssleuf niet toe waardoor er een abrupt einde kwam aan het onderzoek.

18. CORNELISSTEEG 15

103.632/488.022

Bij een waarneming voorafgaand aan restauratiewerkzaamheden werd een beerput onder de voorgevel aangetroffen. Tevens werd een booronderzoek uitgevoerd. In het voorjaar van 1996 zal er, zodra de voorgevel gesloopt is, een nader onderzoek uitgevoerd worden.

KLEINE WAARNEMINGEN WERDEN UITGEVOERD:

– Wagenmakerslaan	103.609/487.725
– Spaarne 22	104.123/488.311
– 't Krom 2	104.202/488.589
– Lange Wijngaardstraat 28A	103.872/488.589
– Kennemerplein	104.062/489.231
– Kleine Houtstraat 87/89	103.842/487.962
– Klokhuisplein 3 (tuin)	104.034/488.384

De lokaties die vetgedrukt zijn, zijn door gebrek aan medewerking of andere oorzaken volledig verloren gegaan.

Plattegrond met de lokaties van de in de kroniek
vermelde onderzoeken en waarnemingen.
De nummering correspondeert met de in de
tekst gegeven volgnummers.

Afkortingen

AWH	Archeologische Werkgroep Haarlem (van de AWN)
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
BAH	Bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem (stadsarcheoloog)
GAH	Gemeentearchief Haarlem
HB	Haarlems Bodemonderzoek
IPP	Instituut voor de Pre- en Protohistorische Archeologie Albert Egges van Giffen van de Universiteit van Amsterdam
NAP	Normaal Amsterdams Peil
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

Tijdsaanduiding. Voor de periode na het begin der jaartelling kan een deel van een eeuw worden aangeduid met een combinatie van een Romeins cijfer en een letter.

Voorbeeld: XIV A en XIV B, resp. de eerste en de tweede helft van de veertiende eeuw. Ook: XIVa, XIVb, XIVc en XIVd, resp. het eerste, tweede, derde en vierde kwart van de veertiende eeuw.

In **Haarlems Bodemonderzoek** worden verslagen gepubliceerd van opgravingen, boringen, waarnemingen en andere onderzoekingen die betrekking hebben op het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Haarlem en de bodem waarop deze gelegen is. Centraal staat de dokumentatie van het feitenmateriaal en een verslaggeving op niet al te lange termijn. Dit brengt met zich mee dat ook waarnemingen van beperkte omvang en sterk lokale betekenis zullen worden opgenomen.

De bijdragen en conclusies zullen vaak een voorlopig karakter hebben en veel van de gepubliceerde gegevens zullen later in een breder verband opnieuw moeten worden gezien.

De opzet van de reeks – de publicatie van feiten – brengt met zich mee dat beschouwende artikelen niet worden opgenomen.

Afleveringen van **Haarlems Bodemonderzoek** verschijnen wanneer er materiaal beschikbaar is. De verantwoordelijkheid voor de artikelen berust bij de auteurs. Overname van gegevens is toegestaan, mits bronvermelding plaats vindt en de naam van de auteur wordt genoemd.

Haarlems Bodemonderzoek is in losse afleveringen verkrijgbaar bij:

- Archeologisch Museum Haarlem, Grote Markt 18k, Haarlem
- Boekhandel A. Vernout, Warmoesstraat 10, Haarlem
- Gemeentewerken, t.a.v. de stadsarcheoloog, Nieuwe Gracht 3, postadres: postbus 562, 2003 RN Haarlem. Telefoon 023-531 31 35